DİSİPLİNLERARASI AKADEMİK ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Dr. Mansur BEŞTAŞ

İKSAD
Publishing House

DİSİPLİNLERARASI AKADEMİK ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Dr. Mansur BEŞTAŞ

YAZARLAR

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Prof. Dr. Emine UZUNALİ
Doç. Dr. Ali ÇETİN
Doç. Dr. Emin Yürekli
Öğr. Gör. Dr. Şahin AY
Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA
Öğr. Gör. Özen SÖYLER
Av. Sedat ANARAN
Abdurrezzak ÇELİK
Damla YÜKSEKKOL
Derya YAYMAN
Ebubekir GÜLTEKİN
Hasan BİL
Kamil ABA
Ravan MUHAMMED
Reşat DEGER

İKSAD Publishing House

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-6404-06-9
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2022
Ankara / Türkiye
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……..…….1

BÖLÜM 1
VERGİ HUKUKUNDA UZLAŞMA MÜESSESESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Öğr. Gör. Dr. Şahin AY……..……..……3

BÖLÜM 2
KADİM BİR ŞEHRİN TARİHSEL SERÜVENİ: SİİRT
Abdurrezzak ÇELİK
Özen SÖYLER ……..…19

BÖLÜM 3
AVRUPA BİRLİĞİNDE KATMA DEĞER VERGİSİ UYGULAMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME
Damla YÜKSEKKOL……...…..…..75

BÖLÜM 4
SERVET VERGİLENDİRMESİ GELİŞMELERİ
Derya YAYMAN……..…….…….91

BÖLÜM 5
KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK BİR ÇALIŞMA
Ebubekir GÜLTEKİN……..……...……..……127

BÖLÜM 6
KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLAR KURULU'NUN (IASB) GÖRÜŞLERİ
Doç. Dr. Emin Yürekli…….……149

BÖLÜM 7
DÖNÜŞÜMCÜ VE ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA……..……161

BÖLÜM 8
PARA, PARANIN GELİŞİM DÖNEMLERİ VE TARİHSEL SÜREÇTE PARANIN EVRİMİ
Hasan BİL
Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ……...……197

BÖLÜM 9
YEREL YÖNETİMLERİN ALT YAPI VE ÜST YAPI HİZMETLERİNİN FINANSMANINDA YENİ KAYNAK YÖNTEMİ OLARAK SUKUK FİNANSMAN KULLANIMI
Kamil ABA……..……213

BÖLÜM 10
ÇİN HALK CUMHURİYETİ VERGİ SİSTEMİ
Ravan MUHAMMED…….235

BÖLÜM 11
PROGRAM BAZLI PERFORMANS ESASLI BÜTÇELEMEYE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME
Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Daire Başkanı Reşat DEGER…….…….267

BÖLÜM 12
KAMU ÖZEL İŞ BİRLİĞİ SÖZLEŞMELERİNİN ÖZEL HUKUKTAKİ YERİ
Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ
Av. Sedat ANARAN……285

BÖLÜM 13
ARDUİNO İLE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ İÇERİK ANALİZİ
Doç. Dr. Ali ÇETİN……..……299

ÖNSÖZ

Küreselleşen dünyada toplumların ihtiyaç ve beklentilerinin değişimi, başta sosyal bilimler alanında olmak üzere yapılan araştırmalara ve çözümlemelere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla içinde bulunulan döneme ait konulara dikkat çekmek amacıyla çok değerli çalışmaların bir araya getirildiği bu ortak eserin yüksek lisans ve doktora yapan araştırmacıların ihtiyacını gidermek, teorik ve uygulamaya yönelik güncel gelişmelere de yer vererek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Kitapta alanında uzman araştırmacılar tarafından titizlikle yazılmış özgün bölümler yer almaktadır. Kitabın bilim dünyasına katkı sağlamasını ve gelecek çalışmalara kaynak olmasını temenni ediyorum. Kitabın hazırlanması sürecinde katkılarını esirgemeyen tüm araştırmacılarımıza teşekkürlerimi sunuyorum.

BÖLÜM 1

VERGİ HUKUKUNDA UZLAŞMA MÜESSESESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Şahin AY[1]

[1] Siirt Üniversitesi Kurtalan Meslek Yüksekokulu Maliye Programı
ORCID No: 0000-0002-3036-2155 e-mail: sahinay@siirt.edu.tr

GİRİŞ

Devletlerin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin zamanında toplanabilmesi son derece önem arz etmektedir. Bununla birlikte vergilerin yasalar çerçevesinde toplanması ve toplumda vergisini zamanında ve doğru bir şekilde ödeyen mükelleflerin davranışlarının doğruluğunu sorgulamaması yönünde adım atmaları gerekmektedir. Vergi gelirlerinin artması ve yargının yükünü hafifletip mevcut sorunlara daha kolay çözümler sunabilmek adına uzlaşma müesseselerinin varlığı dünyada bir takım ülkelerde mevcuttur. Hem tarhiyat öncesi uzlaşma hem de tarhiyat sonrası uzlaşma belirli kurallar ile belirlenmiş olup ilgili komisyonlar tarafından gerekli işlemler yapılmaktadır. Yıllar içerisinde hem vergi borçlarında hem de vergi cezalarında uzlaşma ile beraber vergi yargısının yükünün azaltıldığı, bürokratik bazı aşamaların pratik bir biçimde çözüldüğü görülmektedir. Özellikle mükellef sayısı fazla olan büyükşehirlerde uzlaşma müesseseleri aracılığıyla beraber uzlaşma amacıyla başvuruda bulunan dosyalarının büyük bir kısmında uzlaşma olduğu ve vergi borç ve cezalarının uzlaşma neticesinde ödendiği bilinmektedir. Uzlaşma müessesesinin beraberinde getirdiği bazı tartışmalar da mevcuttur. Vergi affı tartışmalarında ortaya çıkan durumun bir benzeri uzlaşma müessesesinde de görülmektedir. Cezalar konusunda ve vergi borcu hususunda bazı mükelleflerin uzlaşmanın ardından avantaj sağladığı ifade edilebilir. Yine uzlaşmanın vergilendirme ilkeleri ile çeliştiği ve bu hususunda Anayasa ile çeliştiği yönünde fikirler bulunmaktadır.

1. Genel Olarak Uzlaşma

Vergi idarelerinin yeniden yapılandırılması neticesinde mükellef odaklı yaklaşım ile beraber mükellef hakları daha çok gündeme gelmiş ve bu hususta adımlar atılmıştır. Mükellef hakları vergi hukukunda düzenlenmekle beraber belirli bir sistematik bulunmamaktadır (Egeli, Dağ, 2012). Kamu hizmetlerinin artması ile birlikte vergi gelirleri de arttırılmak istenmekte ve neticede vergi uyuşmazlıkları da artmaktadır. Yeni pek çok vergi türünün yürürlüğe girmesi ile birlikte vergi kanunlarının anlaşılması ve ardından hareket yetisinin azalması yönünde pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. İdare ve mükellefler arasında kanunların karmaşık olmasından kaynaklı olarak farklı yorumlamalara gidilmektedir. Bu durum uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türk Vergi Hukuku'nda oluşan uyuşmazlıkların çözümü olarak idari çözüm ve yargısal çözüm şeklinde iki farklı yol bulunmaktadır. İdari çözümler mükelleflerin idare ile arasında var olan uyuşmazlığın barış içerisinde çözülmesini amaçlamakla beraber uzlaşma ve düzeltme biçiminde çözüm yollarından meydana gelmektedir (Eroğlu, Eftekin, 2015).

Tablo 1. Vergi Uyuşmazlıklarının Çözülmesi

VERGİ UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMLENMESİ	
İdari Çözüm Yolları	**Yargı Aşamasında Çözüm Yolları**
Uzlaşma	Dava Açma
Hataların Düzeltilmesi	
Üst Makama Başvuru	
Bir Üst Makama Başvuru	

Kaynak: (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2017).

Tablo 1'de vergi uyuşmazlıklarının idari ve yargı yolu ile çözülmesinde hangi yollara başvurulacağı belirtilmektedir. İdari çözüm yolları arasında; uzlaşma, hataların düzeltilmesi ve üst makamlara başvurular yer almakla birlikte yargı aşamasında dava açma yoluna gidilmektedir. Vergi temelli ihtilaflar için yargıya başvurulduğunda ihtilafın farklılığına göre vergi mahkemelerine, bölge idare mahkemelerine ve Danıştay'a başvurulmaktadır. Yargı sürecinin uzun olması, maddi olarak tarafları yıpratıyor olması ve takibinin zor olması bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Herhangi bir yatırım yapmış ve bunun neticesinde yatırımlarını büyütmeyi amaçlayan iş insanları vergi dairesi ile sorun yaşamadan ihtilafların çözülmesini istemektedirler. Ülke ekonomisi adına oldukça önem arz eden yatırımların gecikmemesi adına vergi hukuku özelinde uzlaşmalar son derece önem teşkil etmektedir (Hocaoğlu, 2015). Mükellefler için yapılan tarhiyatın yargı aşamasından önce vergi idaresi ile tahakkuk eden vergi ile cezalar konusunda anlaşmak amacıyla başvurabilecekleri idari çözüm yoluna uzlaşma denilmektedir. Uzlaşmanın idare için en önemli tarafı kamu alacağının çok kısa bir süre içerisinde tahsis edilmesine olanak vermesidir. Bununla beraber yargı aşamalarını gereksinimi ortadan kaldırıyor olması da diğer önemli özelliği olarak sayılabilmektedir (Tekin, Avşar, 2019).

2. Uzlaşma Kavramı

İki ya da daha çok tarafın bir konuda ihtilaf yaşaması ve var olan durum üzerinde anlaşamamaları haline uyuşmazlık denilmektedir. Vergi temelli işlemler, kişilerin ve kurumların bir şekilde ekonomik özgürlüklerine etki etmesinden ötürü, karşılıksız olması ve ödeme zorunluluğu olması sebepleriyle anayasal temelde pek çok tartışmanın yaşandığı işlemlerdir.

Vergi hukukunda meydana gelen değişikliklerden kaynaklı olarak gelir idaresi ve vergi mükellefleri ve kimi zamanda vergi sorumluları arasında uyuşmazlıkların yaşanması olasıdır (Arslaner, 2015). Uzlaşma vergi yükümlüsü ile vergi idaresi arasında var olan uyuşmazlık halinin yargı yoluna gitmeden her iki taraf arasında konuşulup vergi tutarının ya da cezanın miktarının uyuşma sağlanarak çözülmesi durumudur (Karatay, 2013). Uzlaşma yolu Türk Vergi Hukuku'na 1963 yılında dâhil olmuştur. Yabancı sistemlerde anlaşma ve görüşme gibi tabirler kullanılmakla beraber ilk olarak Türkiye'de ki uzlaşma modeli Alman uygulaması ile olmuş ardından anayasaya aykırı bulunarak 1977 senesinde yürürlükten kaldırılmıştır. Uzlaşmanın en önemli amacı uyuşmazlıkların ortadan kolaylıkla kaldırılması ve devlet hazinesine paranın girmesinin sağlanmasıdır. Türk Yargı Sistemi içerisindeki eski uygulamada herhangi bir uyuşmazlığın kesin bir biçimde çözümlenmesi uzun vakitler almaktayken yapılan düzenlemeler ile birlikte süreç konusunda olumlu durumlar gelişmiştir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2017).

2.1 Uzlaşmaya Gidilecek Durumlar ve Süreç

Vergiler, kamusal malların ve hizmetlerin finansmanında oldukça önemli bir yere sahiptir. Vergilerin zamanında ve usulüne uygun bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi gerekmektedir (Gümüş, 2017). Mükelleflerin beyanı üzerinden tarh edilen vergilerde uzlaşma söz konusu olmamakla birlikte vergi ziyaının kaçakçılık suçu kısmında da uzlaşma yolu kapalıdır. Doğal bir yolla tahakkuk eden ve miktarı kesin olan durumlarda da uzlaşma söz konusu değildir. Uzlaşma taleplerinin re'sen, ikmalen ya da idarece tarh edilen verginin tebliği itibariyle otuz gün içerisinde yapılması gerekmektedir. Vergi Usul Kanunu'nun Ek 1.

Maddesinde uzlaşmaya gidilecek durumlar sıralanmış olmakla birlikte uzlaşmaya en çok gerek duyulan sebep, vergi ziyaının kanun hükümleri tarafından nüfuz edememesinden kaynaklı olmasıdır (Bilici, 2017).

Tarhiyat öncesinde; vergi incelemeleri neticesinde bulunan matrah ya da matrah farkları üzerine salınacak vergiler, bir takım vergiler için kesilecek vergi ziyaı cezaları, 1 Ocak 2022 tarihi itibariyle 6800 TL'yi aşan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları uzlaşma kapsamında değerlendirilmektedir. Tarhiyat sonrasında ise 1 Ocak 2022 tarihi itibariyle 6800 TL'nin üzerindeki usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları, mükellefler tarafından yasal süre bittikten sonra verilen beyannameler ve VUK'un 371 maddesine istinaden pişmanlık olarak kabul edilen fakat şartların ihlal edilmesinden kaynaklı olarak kanuni süre bittikten sonra verilen beyanname olarak işleme tutulan beyannameler üzerinden tahakkuk fişi ile tahakkuk ettirilen vergilere ilişkin olarak kesilen vergi ziyaı cezaları ile kaçakçılık ve Vergi Usul Kanunu'nun 370. maddesinin b fıkrası kapsamında ön tespite ilişkin yazı tebliğ edilen mükelleflere kesilen cezalar haricindeki fiiller neticesinde vergi ziyaına neden olan tarh edilen vergiler ve kesilen vergi ziyaı cezaları uzlaşma kapsamında değerlendirilmektedir (213 sayılı Vergi Usul Kanunu; GİB, 2022).

Tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası olmak üzere iki farklı uzlaşma türü bulunmaktadır. Yükümlü kişi ya da ceza muhatabı bu iki türden birini seçme hakkına sahiptir. Yani hem tarhiyat öncesi hem de tarhiyat sonrası uzlaşma türlerinin her ikisini de seçememektedir (Erdem, 2007). Tarhiyat öncesinde uzlaşmaya mükellef başvurabileceği gibi inceleme elemanı da uzlaşmaya davet edebilmektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşmada incelenen kişinin kendisinin ya da noter vekaleti ile vekili aracılığıyla

incelemeyi yapan kişiye veya bağlı olduğu ekibe, grup başkanlığına başvuru yapması gerekmektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşma talebinin inceleme tutanağında bulunması ilgili birime başvuru anlamına gelmektedir. Mükellefin bilgisi olmadan yapılmış olan incelemelerde incelemeyi yapan kişi taahhüt altına girmeden mükellefi uzlaşmaya davet etme yetkisine sahiptir (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2017).

Uzlaşma komisyonları, uzlaşma müessesesinin işlerliğini sağlamaktadır. Vergi idaresi toplantılarda uzlaşma komisyonu aracılığı ile temsil edilmektedir. Vergi hukukunda uygulanan uzlaşmanın diğer hukuk dallarından farkı uzlaştırıcının bir kişi değil bir komisyon olmasından kaynaklanmaktadır. Tarhiyat öncesi ya da tarhiyat sonrası uzlaşma, komisyonların oluşum biçimlerini belirlemektedir (Şin, 2019). Uzlaşma konusunda Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

2.2 Uzlaşma Temelli Bir Takım Veriler

Tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma müessesesinin işlemde bulunduğu bir takım vergiler ve cezalar bulunmaktadır. Açıklanan faaliyet raporları kapsamında uzlaşmanın temel amacı olan hazineye para aktarımının hızlanması ve yargının iş yükünün azaltılması konusunda olumlu adımların atıldığı söylenebilir.

Tablo 2. 2021 Yılı Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Verileri

Tutanak Türü	**Uzlaşmaya Konu Olan Vergi Tutarı**	**Uzlaşılan Vergi Tutarı**	**Uzlaşmaya Konu Olan Ceza Tutarı**	**Uzlaşılan Ceza Tutarı**
Uzlaşılan	371.697.030 TL	368.091.245 TL	456.696.376	83.270.470
Kısmi Biçimde Uzlaşılan	667.116 TL	251.548 TL	667.116 TL	50.305 TL
Temin Edilemeyen	669.866.953 TL	0	790.944.765 TL	0

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporu

2021 yılı tarhiyat öncesi uzlaşma verilerine bakıldığında tutanak türlerinin uzlaşılan, kısmi bir biçimde uzlaşılan ve temin edilemeyen tutanaklar olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Uzlaşılan tutanaklar arasında uzlaşmaya konu olan vergi tutarlarının neredeyse tamamına yakınının üzerinde uzlaşıldığı görülmekte olup cezalar için aynı durumun geçerli olmadığı görülmektedir. Kısmi biçimde uzlaşılan tutanak türlerinde de vergi tutarlarının bir kısmı üzerinde uzlaşıldığı görülmekte olup ceza tutarında oranın %7.5 civarında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Merkezi Uzlaşma Komisyonu Verilerinin Yıllar İçerisindeki Değişimi

Yıllar	Başvuru Sayısı	Uzlaşılan Dosya Sayısı	Uzlaşmaya Konu Olan Vergi Tutarı	Uzlaşılan Vergi Tutarı
2016	8	6	288.860.333 TL	268.766.445 TL
2017	18	3	296.926.510 TL	3.212.460 TL
2018	6	3	148.112.182 TL	85.336.153 TL
2019	12	6	277.279.084 TL	157.865.644 TL
2020	23	15	928.312.501 TL	485.887.973 TL
2021	4	1	69.364.649 TL	29.929.381 TL

Kaynak: (GİB, 2021)

Tablo 3'te yer alan Merkezi Uzlaşma Komisyonu verilerine bakıldığı zaman 2016 yılında 8 başvuru yapıldığı ve 6 başvuruda uzlaşıldığı görülmektedir. Uzlaşmaya konu olan tutar ile uzlaşılan vergi tutarlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. 2017 yılında bir önceki yıla göre farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. 18 başvurudan 3'ü üzerinde uzlaşılmış olup uzlaşılan vergi tutarının uzlaşmaya konu olan vergi tutarına göre çok düşük olduğu görülmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında başvuru sayılarının yarısı kadar dosya üzerinde uzlaşıldığı ve

uzlaşmaya konu olan vergi tutarının 2018 yılında yaklaşık olarak 85 milyon, 2019 yılında ise yaklaşık 157 milyon civarında olduğu belirtilmiştir. 2020 yılında uzlaşılan vergi tutarının en yüksek seviyede olduğu ama 2021 yılında ciddi bir düşüşün merkezi uzlaşma komisyonlarında yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. 2021 Yılı Vergi Daireleri Uzlaşma Komisyonu Verilerinin Yıllar İçindeki Değişimi

Yıllar	**Başvuru Sayısı**	**Uzlaşılan Dosya Sayısı**	**Uzlaşmaya Konu Olan Vergi Tutarı**	**Uzlaşılan Vergi Tutarı**
2016	167	88	356.833.610	191.845.974
2017	110	69	78.900.887	20.992.593
2018	86	53	90.328.296 7	12.245.299
2019	136	114	41.375.894	13.587.238
2020	193	147	239.473.356	200.131.686
2021	132	91	102.755.334	48.815.521

Kaynak: (GİB, 2021)

Vergi Dairelerinin uzlaşma komisyonlarının verileri incelendiğinde Tablo 4'te yer alan yıllar arasında en fazla başvurunun 2020 yılında olduğu, uzlaşılan dosya sayısının da yine en fazla 2020 yılında olduğu görülmektedir. En az başvuru sayısı 2018 yılında olmakla birlikte uzlaşılan dosya sayısı da en az o yılda gerçekleşmiştir. 6 yıllık zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık 485 milyon TL'lik bir vergi tutarı üzerinde uzlaşıldığı görülmektedir.

Tablo 5. 2021 Yılında Seçilmiş İller İle İlgili Uzlaşma Bilgileri

Şehir	Dosya Sayısı	Uzlaşma Sayısı	Uzlaşma Konusu Olan Vergi Tutarı	Uzlaşma Sonucu Vergi Tutarı
Adana	763	655	1.779.554,64 TL	1.758.924 TL
Ankara	2.624	2.187	15.680.719,54 TL	14.150.865,83 TL
Bursa	1.337	1.155	6.647.753,20 TL	6.440.889,67 TL
Diyarbakır	564	527	917.825,23 TL	828.706,63 TL
Gaziantep	462	373	2.557.072,01 TL	2.557.072,01 TL
İstanbul	6.795	6.137	82.186.918,72 TL	76.968.455,69 TL
İzmir	2.404	1.765	10.996.683,10 TL	9.650.681,04 TL
Konya	862	766	9.572.638,76 TL	9.572.638,76 TL
Manisa	1.236	978	1.748.469,10 TL	1.748.469,10 TL
Trabzon	882	780	1.187.844,97 TL	1.187.844,97 TL
Van	582	544	905.293,96 TL	905.293,96 TL

Kaynak: (GİB, 2021)

Tablo 5'te ise seçilmiş büyükşehirler ile ilgili 2021 yılına ait veriler yer almaktadır. En fazla dosya sayısının İstanbul ve İzmir'de olduğu en az dosya sayısının ise Diyarbakır ve Gaziantep illerinde olduğu görülmektedir. Uzlaşmaya konu olan vergi tutarlarının Gaziantep, Konya, Manisa ve Trabzon illerinde, tamamının uzlaşma neticesinde elde edildiği görülmektedir. Yine tabloda yer alan birkaç şehirde de tamamına yakını üzerinde uzlaşıldığı sonucuna varmak mümkündür.

3. Uzlaşma Tartışmaları

Uzlaşma müessesesi beraberinde pek çok tartışmayı getirmektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre vergi ödemelerinde artış olmakta ve devletin kasasına uzlaşma sayesinde ciddi miktarda para girmektedir. Fakat uzlaşmanın olumsuz tarafları üzerine görüşler de bulunmaktadır. Yılmaz (2019) vergi uyuşmazlıklarının kanuni çerçevede çözülmesinin

uygun olduğunu ama bununla birlikte vergi ve cezalarda anlaşmazlık yaşanması halinde ortaya çıkan idari çözüm yollarının hem vergi ve ceza muhatapları ile diğer mükellefleri rahatsız etmeyecek şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. Yine çalışmasında Vergi İhtilaf Kurumlarını önermiş bu kurulların sağlam bir hukuki alt yapı üzerine inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu öneriyi yapma amacının da uzlaşma komisyonlarının raporları incelemelerinin ardından bir uzlaşma önerisi getirmek yerine genel uygulamalar ışığında mükelleflere önerilerde bulunması ve gerekçeli karar olmamasında dolayı tam olarak amacına hizmet etmediğini belirtmiştir. Özel (2007), yapmış olduğu çalışmada hukukun adil ve eşit olarak işlemesi gerektiğini ama uzlaşma kurumunun bundan uzak olduğunu belirtmiştir. Yine uzlaşmanın Vergi Hukuk Sistemine uyum sağlayamadığını ifade etmiştir. Başaran (2010) ise vergilerin kanun ile koyulabileceğini, kaldırılabileceğini ve değiştirilebileceğini ifade edip bu durum ile ilgili Anayasa Mahkemesi içtihatlarının olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber uzlaşma kurumunda vergilerin ve cezaların miktarlarında yapılan değişikliklerin idare ve mükellefler arasında yapılan görüşmeler neticesinde belirlendiği bu durumun vergilerin ve cezaların kanunla koyulacağı ifadesi ile çelişki içerisinde olduğunu belirtmiştir. Yılmaz (2009), vergi hukukunda verginin niteliklerini meydana getiren yasal düzenlemeler arasında Anayasanın ilkelerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini fakat uzlaşma müessesesinin vergilendirmenin temel ilkeleri arasında yer alan kanunilik, eşitlik, adalet ve mali güce göre vergilendirme ilkeleri açısında bazı sorunlar taşıdığını ifade etmektedir. Nas (2008), uzlaşmanın vergi yasallığı ilkesine ters düşecek biçimde idareye yetki verdiğini ve vergilendirmede eşitlik ilkesi kaynaklı olarak tartışmalara

yol açtığını söylemiştir. Bununla birlikte verginin kanuniliği ilkesinden hem mükellefin hem de vergi alacaklısının sınırlarının belirlediğini ama uzlaşma kurumunun bu hususta çelişkileri barındırdığını açıklamıştır.

SONUÇ

Devletler, vatandaşların vergi borçlarını zamanında ve eksiksiz bir biçimde ödemelerine ihtiyaç duyarlar. Fakat bu durum her zaman mümkün olmamaktadır. Vergi kanunlarındaki karmaşıklık, mükelleflerin sorumluluklarının tam olarak farkında olmamaları veya bazen de bilinçli olarak farklı yollar denemeleri neticesinde vergi borçlarının ödenmemesi veya eksik ödenmesi hali ortaya çıkmaktadır. Uzlaşma müessesesi yaklaşık 50 yıl önce vergi hukukuna dâhil olan ve o zamandan bu yana beraberinde pek çok olumlu ve olumsuz durumu getiren bir kavramdır. Önemli sorunlardan biri bütün mükelleflere eşit bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı hususudur. Vergi borçları ve vergi cezaları ciddi biçimde azaltılan mükellefler için olumlu bir durum ortaya çıkmakta iken uzlaşma komisyonunun belirlediği tutarları beğenmeyen mükellefler için olumsuz bir durum ortaya çıkmaktadır. Uzlaşma komisyonlarından bazılarının yetkilerini tam olarak kullandığı bazılarının ise yetkilerini tam olarak kullanmamaları sonucunda mükellefler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlar uzlaşma müessesesinin vergilemede eşitlik ilkesi ve verginin kanuniliği ilkesine aykırı biçimde hareket ettiği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Yine vergi borcunu zamanında ödeyen mükelleflerin ciddi bir avantaj ile karşılaşmamaları da diğer bir soru işareti olmaktadır. Çalışmada tablolar şeklinde belirtilen verilere bakıldığında uzlaşma müesseselerinin son yıllarda ciddi biçimde dosya

aldıklarını, dosya sayılarının pek çok ilde büyük kısmının uzlaşmaya konu olduğunu ve uzlaşma konusu olan vergi tutarının büyük bir kısmının uzlaşma sonucunda devletin kasasına girmesi müessesenin olumlu tarafları arasında görülmektedir. Yine dosya sayılarının fazlalığı bir diğer amaç olan vergi yargısının iş yükünü azaltmakta amaçlanan biçimde komisyonlar tarafından mükelleflerin sorunları çözülmektedir. Sonuç olarak uzlaşma kavramı başlı başına içerisinde bir takım sorunları ve çelişkileri barındırmakla birlikte amaçlanan hedefleri de belirli bir ölçüde yerine getirmektedir.

KAYNAKÇA

213 sayılı Vergi Usul Kanunu

Arslaner, H. (2015). Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi. Legal Mali Hukuk Dergisi, 11(132), 21 – 40

Başaran Yavaşlar, F. (2010). Uzlaşma Uygulaması Hukuka Uygun Mu? Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:257 163-171

Bilici, N. (2018). Vergi Hukuku, Savaş Yayınevi: Ankara

Egeli, H., Dağ, M. (2012). Türk vergi hukuku açısından mükellef haklarının değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, Sayı:163, 130-146

Erdem, T. (2007). Vergi cezaları yönünden uzlaşmanın kapsamı. Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 223, 42-55

Eroğlu, O., Eftekin, Ö. Ö. (2015). Vergi planlaması çerçevesinde uzlaşma kurumu. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2), 233-250.

GİB, (2021). Gelir İdaresi Başkanlığı 2021 Faaliyet Raporu, https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2021/2021_faaliyet_raporu_4.pdf

GİB, (2022). Gelir İdaresi Başkanlığı Vergi Uyuşmazlıklarının İdare ile Çözümünde Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Broşürü. https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2022/tarhiyat _oncesi_uzlasma_brosur.pdf

Gümüş, M. (2017). Vergi Mükelleflerine Yasalarda Tanınan Hakların Vergiye Gönüllü Uyum Sağlama Üzerindeki Etkisi. Vergi Sorunları Dergisi, 40(341), 96 - 104.

Hocaoğlu, C. (2015). Vergi hukukunda uzlaşma. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 5: 491-515.

Karatay, A. (2013). Türk Vergi Sisteminde Uzlaşma Kurumu ve Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Nas, A. (2008). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mali Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi

Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2017). Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi: Ankara

Özel, S. (2007). Vergilemede Uzlaşma Kurumunun Genel Değerlendirilmesi. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, Sayı:47, 69-78

Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A. (2017). Vergi Hukuku Genel Hükümler, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa

Şin, S. (2019). Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu ve Komisyonları . Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 9 (1) , 304-322

Tekin, A., Avşar, G. C. (2019). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(5), 506-518.

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Faaliyet Raporu, (2021). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/VDK-2021-Birim-Faaliyet-Raporu.pdf

Yılmaz, E. (2009). Uzlaşma Müessesinin Hukuki Niteliği ve Temel Vergilendirme İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 13 (1) , 321-351

Yılmaz, E. (2019). Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu ve Alternatif Bir Çözüm Önerisi. Ed.Özgür Saygın, Ekin Basın Yayın Dağıtım: Bursa

BÖLÜM 2

KADİM BİR ŞEHRİN TARİHSEL SERÜVENİ: SİİRT

Abdurrezzak ÇELİK [1]
Özen SÖYLER[2]

[1] Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, Türkiye. Celik5686@siirt.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1128-534X
[2]Siirt Üniversitesi, Kurtalan Meslek Yüksek Okulu, Siirt, Türkiye. ozensoyler@siirt.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-1130-3221

GİRİŞ

Ülkenin güneydoğusunda yer alan Siirt şehri Şırnak, Batman, Mardin şehirleri ile çevrelenmiştir. Siirt şehrinde karasal iklim görülmektedir. Yazları sıcak ve kurak olmasına karşın kışları sert ve yağışlıdır. Konumu itibariyle önemli stratejik bir yere sahip olan şehir de dağlar önemli bir yer tutmuştur. Kent sarp kayalıklardan, yaylalardan ve vadilerden oluşmaktadır. Türkiye'nin en dik vadilerinden olan Botan vadisine sahiptir. Ayrıca akarsular bakımından zengin olan şehrin Botan suyu meşhurdur. Şehir altı ilçeye sahiptir. Bunlar; Eruh, Kurtalan, Şirvan, Baykan, Pervari, Tillo ilçeleridir. Şehrin mimarisinde cas evleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Şehre uzaktan bakıldığında cas evlerin oluşturduğu beyaz yapılar dikkati çekmektedir. Bu sayede şehre beyaz kent denilmiştir. Zamanla cas mimarisinden vazgeçilmiştir. Günümüz de bu mimarinin çok azı hayatta kalmıştır.

Siirt toprakları üzerinde tarih boyunca çeşitli ırktan ve dinden insanlar yaşamıştır. Şehir Ermeni, Keldani, Süryani, Yezidi gibi milletleri bünyesinde barındırmıştır. Kadim bir geçmişe sahip olan Siirt tarih boyunca güçlü birçok devlet arasında el değiştirmiştir. Bu el değiştirme İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası dönemde çeşitli devletler tarafından gerçekleşmiştir. İslamiyet öncesi dönemde Subarular, Sümerler, Samiler, Babiller, Hurriler, Mitanniler, Hititler, Urartular, Asurlular ve Kimmerlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Siirt'in tarihi geçmişi Med, Pers, Selokid, Roma ve Sasani dönemlerine tanıklık etmiştir. İslamiyet sonrası dönemde ise Emevilerden başlayan tarihi Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Artıkiler, Eyyübiler,

İlhanlılar, İlkaniler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve son olarak Osmanlılar sürdürmüştür. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Siirt şehrinin savaşlarda ciddi tahribatlara uğraması ve yıkılması kaçınılmazdı. Bu yıkımlar şehrin gelişmesine engel teşkil etmiştir.

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle her daim önemli bir yere sahip olmuştur. Ev sahipliği yaptığı medeniyetlerden devraldığı kültürel, dinsel ve sosyal mirası çeşitliliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur. Böyle bir tarihi geçmişe sahip olan Siirt kenti, araştırmacılar da merak konusu uyandırmıştır. Bu merak bölge üzerinde araştırma yapılmasında da etkili olmuştur. Siirt şehri, ilçeleri ve çevresine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar bölgenin eğitim, din, dil, kültür, ekonomi, sosyal, nüfus, din adamları, medreseler, medreselerde okutulan eserler ve daha birçok alanındaki bilgileri ortaya çıkarmaktadır.

1.1. İSLAMİYETTEN ÖNCE SİİRT TARİHİ

Siirt, elde edilen bulgulara göre tarih öncesi devirlerde yerleşim yeri olduğu ortaya çıkarmaktadır (Çelik, 2019: 4). Tarih öncesi dönemi hakkında arkeolojik çalışmaların olmaması eski dönemlerdeki bilgilerin aydınlatılmamasına neden olmuştur. Tarih öncesi dönemlerdeki şehir tarihi, şehrin bulunduğu konum itibariyle bu bölgelerde hüküm sürmüş devletlerin tarihine bakılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1963 yılında Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitü ile İstanbul Üniversitesi Prehistorya kürsüsü tarafından ortak yürütülen çalışmalar neticesinde Güneydoğu Anadolu'nun tarih öncesi devirlerine ait bazı bilgiler ortaya çıkarılmıştır (Yılmaz, 1994: 2; Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6679). Kazılarda bulunan araç ve gereçlere göre bölge halkının yakınlarda

bulunan bakır madeninden yararlandıkları anlaşılmıştır. Yapılan kazılarda evcil koyun ve köpek gibi hayvanların kalıntılarına rastlanılmıştır. Ayrıca yöre halkının mimaride ızgara planlı bir yapı kullandıkları, buralarda buğday yetiştirdikleri ve yaban sığırı avladıkları yine bu kazılardan elde edilen bulgular arasında yer almıştır (Yılmaz, 1994: 3).

Şehrin tarih öncesi dönemine ait önemli bu bulgular her ne kadar kıymetli bilgiler verse de şehrin tam tarihinin anlaşılmasında yetersiz kalmıştır. Bu kazılardan sonra Diyarbakır, Siirt ve Urfa illerini içine alan bir çalışma başlatılarak arkeolojik çalışma sahası genişletilmiştir. Siirt bölgesinde bu kazılar Başur, Batman ve Garzan vadilerinde başlatılarak Pervari'den Şırnak'a kadar genişletilmiştir. Kazılarda 46 yer araştırma alanı olarak belirlenmiş, Kepo, Tilmin, Girnator, Tilmiz, Bimir Tepe, Arisk Tepe, Telliban (Bozukköy), Aşağıkeferzo (Yeni Pınar), Siirt'ten (Çayırlı), Ayngerm, Kuşana, Vahsik, Rıdvan ve Ber Ava Şikefte gibi höyük ve kaya sığınağı araştırma alanları arasında yer almıştır. Kazılarda Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Helenistik, Roma, Bizans, İslam ve Yakınçağ dönemlere ait çanak çömlekler bulunurken yongalar, dilgiler, kalemler, uçlar, kazıyıcılar ve çekirdekler gibi taştan yapılmış araç-gereçler çıkarılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6679). Bu çalışma ile Siirt'in tarih öncesi devirleri bu bölgede hüküm sürmüş devletlerin tarihlerine bakılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1.1.1. Subarular Dönemi

M.Ö. 3000 yılında Siirt yöresini içine alan Mezopotamya[3] ve İslam tarihçilerin El-Cezire[4] dedikleri Dicle Fırat nehirleri arasındaki bölgede Subarulara ait çeşitli kabileler yaşamıştır (Perk, 1943: 43; Atalay, 1946: 49). Bu kabilelerin büyük çoğunluğu Sümerlerin idaresi altında yaşamaktaydı. Subaru ismi ise ilk defa Logal Anni Mondo devleti dönemine ait bir anıt üzerinde bulunmuştur (Beg, 2015: 80). Naramsin devrine ait eselerde Subaru ismi *Subartim* olarak ifade edilmiştir.

Bölgede meskûn şehirler olmakla birlikte halk kabileler halinde ve göçebe bir hayat tarzını benimsemiştir. Dolayısıyla bu bölgeye saldırılarda bulunmak oldukça güç olmuştur. Herhangi bir saldırı halinde kabileler dağlara, sarp yerlere ve su kenarlarındaki kayalar üzerine gitmişlerdir (Atalay, 1946: 49). Günümüzde Botan Nehri üzerinde bu eski halkın yaşadığı mağaralar bulunmuştur. Bu mağaralar geçilmesi zor yerlere sağlam bir şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla o döneme ait silahlarla ele geçirilmesi zor bir yaşam bölgesi olmuştur (Atalay, 1946: 49; Perk, 1943: 44; Yılmaz, 1994: 5). Buradaki mağaralar etrafında nokta ve çizgilerden Hitit hiyoroglifine benzeyen yazılar bulunmuştur. Kadri Perk, Siirt'in 5 km. güneyinde Botan suyunun batısında bu tip yazılara rastlamıştır (Perk, 1943: 43-44).

[3] Mezopotamya bölgesi: Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan topraklardır.
[4] El-Cezire**,** Arapçada ada anlamına gelmektedir. 3 Bölgeye ayrılır.
1-Kuzeyde Diyarbakır (Diyarbakır-Siirt bu bölümdedir.).
2-Doğuda Diyar-Rebia (Nusaybin).
3-Batıda Diyar-Mudar (Harran).

Bu bölgedeki kabileler silah olarak uzun mızraklar ve kalkanlar kullanmakta, savaş düzenleri de sık saflar şeklindeydi. Subarular'da ticaret bulundukları coğrafyadaki nehirler sayesinde gelişmiştir. Bu sayede güneydeki diğer bölgelerle ticari alışveriş yapılmakta (Perk, 1943: 43), ormanlardan kesilen ağaçlar ve çıkarılan madenler nehir vasıtasıyla güneye götürülerek ticari alışverişler yapılmıştır. Subarular, Sümerler medeniyetinden dini ve askeri alanlarda etkilenmişlerdir (Yılmaz, 1994: 6).

1.1.2. Sümerler Dönemi

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Sümer hâkimiyetine girmesi M.Ö. 2750 yılında İmparator Lugal Zaggisi (Loğalzağis) zamanında olmuştur (Atalay, 1946: 50). Kral Zaggisi bir dizi seferlere çıkmış, ilk önce komşusu Lagaş Krallığını idaresi altına almıştır. Daha sonra diğer beylikleri de ortadan kaldırarak büyük birlik kurmuş ve Sümerler dönemini başlatmıştır. Bu başarılarından dolayı büyük Mabut Enlil, Zaggisi'ye *Memleket Kralı* anlamına gelen *Lugal Kalma* lakabını vermiştir. Zaggisi, Güneydoğu Anadolu'nun Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarlarından Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına kadar olan bölgeyi topraklarına katmıştır. Sümer askerlerinin büyük bir bölümü 25 yıllık zorlu seferler sonucunda kaybedilmiştir. Sümerler zamanla asker bulmakta zorlanmış ve her yönden zayıf duruma düşmüştür. Kral Zaggisi'nin tabletlere yazdırdığı yazılardan asker eksikliğinin ne denli hissedildiği anlaşılmakta olup bu tabletlerde mabutlardan otlar kadar asker istediği yazılmıştır (Perk, 1943: 45).

Sümerler, Akat bölgesine ticari amaç için gelip yerleşen Samilerle savaşmıştır. Samilerin içinden bir güç olarak sıyrılan Sargon, Akat bölgesini almak suretiyle Sümerlerin toprağını ortadan ayırmıştır (Atalay, 1946: 50). Böylece Sümerlerin Anadolu ile ilişkisi kesilmiştir. Uruk şehrinde bulunan Zaggisi, Sargon ile burada yaptığı iki savaşı kaybetmiştir. İlk savaşta Uruk Kalesi yıkılırken ikinci savaşta kral esir alınmıştır. Bu yenilgiden sonra Başrahip Mabut Enlil, *Memleket Kralı* unvanını Sargon'a vererek Samilerin üstünlüğünü kabul etmiştir (M.Ö. 2725). Bu savaşlardan sonra Sümerler parçalanmış ve bölgede birçok beylik kurulmuştur (Perk, 1943: 45-46).

Kuzey Mezopotamya'ya 25 yıl gibi bir sürede hâkim olan Kral Zaggisi Mezopotamya kültürüne önemli bir katkı sağlayamamıştır. Yayılmacı politikası ile çok geniş alanlara yayılan Sümerler, güç kaybetmiş ve bu politika onlara zarar vermiştir (Seçkin, 2006: 21). Yayılmacı politika sonucu olarak komşu kabileler ve Samilerin saldırısına maruz kalmışlardır.

1.1.3. Akadlar Dönemi

Akad Kralı Sargon kurduğu yeni imparatorluk için uzun süren yıpratıcı seferler yapmıştır. İlk olarak kuzeyde Asurları yenerek Botan Suyu bölgesine kadar ilerlemiştir. Kral Sargon fetih siyaseti izlemiş ve ülke topraklarını Yukarı Mezopotamya'da yaşayan Subariler'i idaresine altına alarak sınırlarını Güneydoğu Toroslara kadar genişletmiştir. Torosları geçerek Orta Anadolu'ya giren Sargon Siirt şehrininde dâhil olduğu bir devlet kurmuştur. Anadolu (Önasya)'nun tamamını

hâkimiyeti altında toplayan ilk lider olan Sargon "Dört Kıt'a Kralı" unvanını almıştır vermiştir (Seçkin, 2006: 21-22).

Akadlar, Sümer dilini ve çivi yazısını öğrenerek resmi dil ve ilim dili olarak kullanmıştır. Sümer dili üstünlüğünü M.Ö. 3. ve 4. yy'da korumuştur (Perk, 1943: 46).

Akad imparatoru Naram-Sin M.Ö. 2645-2607 döneminde fetih siyasetine devam edilmiş ve birçok savaş yapılmıştır. Bu dönemde ülke sınırları Van Gölü ve Dicle nehrine kadar genişletilmek istenmiştir. Bu amaç için ağır ve kanlı savaşlar yapılmıştır. Sınırlardaki bütün Türk bölgeleri Akadlara karşı birbiriyle ittifak kurmuşlardır. Naram-Sin, Zagros dağlarından inmek isteyen Gutilerle, Urmiye gölü batısında, İran-Türkiye sınırında bulunan Lülübülerle, Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan Türk boylarıyla, güneyde Basra bölgesindeki deniz hükümeti etrafında toplanan 17 küçük krallıkla, batıda Amurrrular ve Diyarbakır bölgesine çekilmiş bulunan Subarlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlardan bazılarını kazanmış ve bazılarını da kaybetmiştir. Kral Naram-Sin, Subarlar'a karşı kazandığı bu zaferin bir hatırası olarak burada bir heykel yaptırmıştır (Perk, 1943: 46).

Botan ve Zap suyu yöresinde yaşayan ve Türk Krallığı olan Lülübüler ile mücadele etmiştir. Onlar üzerine yaptığı seferler neticesinde başarı sağlamıştır. Lülübüler'e karşı dağlık arazide kazandığı zaferin zorluğunu anlatmak için bir taşa resim çizdirmiştir. Bu resimde kral, balta ve mızraklarla donanmış dağınık ilerleyen askerlerinin önünde dağa tırmanırken tasvir edilmiştir (Perk, 1943: 47).

50 yıllık idaresi döneminde başarı sağlayan Kral Naram-Sin "Dört Kıt'a Kralı" unvanını alan bir başka kral olmuştur (Seçkin, 2006: 22). Naram-Sin kazandığı başarılar üzerine kibirlenerek halkının kendisine pereştiş[5] etmesini istemesiyle Akad mabudu Nemrut olmuştur. Böylece Akadlarda mabut imparatorlar devri başlamıştır. M.Ö. 2607 yılında ölümünden sonra yerine torunu Şargali Şarri tahta geçmiştir (M.Ö. 2607-2588). Bu dönemde Akadların ordusu zayıflamış ve uzak kabileler yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Lülübü arazisi kaybedilmiştir. 200 yıla yakın hüküm süren Akadlar M.Ö. 2125'te yıkılmıştır (Seçkin, 2006: 22).

Bu süreçte milli birlik sağlayamayan Akadlar ancak güçlü ordularına güvenerek hâkimiyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardı. Şargani Şarri'nin ölümünden sonra taht kavgaları çıkmış ve siyasi boşluktan yararlanılarak isyanlar çıkmaya başlamıştır. Ordu isyanlar ve savaşlar karşısında zayıflamış ve Doğu Anadolu elden çıkmıştır. Türk kabilesi olan Mitanniler, çıkan isyanlar ve taht mücadelesinden yararlanarak Asur ülkesinin Kuzey ve Güneybatı bölgesine gelerek yerleşmişlerdir. Hurriler bu dönemde Van Gölü havzası ve Güneyinde hâkimiyet sağlamışlardı. Akadlar hükümet merkezini savunma derdine düşmüşlerdi. Son Akad imparatoru Şukarkib, Sümerlerin isyanı karşısında yenilerek Akad imparatorluğuna son verilmiştir. Sümer isyanı başında bulunan Uruk şehri beyi Ur-Nig IV. Uruk hanedanlığını kurmuştur (M.Ö. 2543). Akadlar Sümer medeniyetini yaşatmış ancak geliştirememişlerdir. Bu medeniyeti Suriye ve Anadolu'da uygulayabilmişlerdir. Akadların yıkılması üzerine orduyu oluşturan

[5] Pereştiş: tapınma, delicesine sevme. (TDK Sözlüğü https://sozluk.gov.tr/).

Samilerin bir bölümü yukarı Mezopotamya'ya giderken bir bölümü çöle gitmiş, bir bölümü ise medeniyetleşmiş ve Sümerlerle kaynaşmışlardır (Perk, 1943: 47-48).

1.1.3.1. IV. Uruk Dönemi

Akadların yıkılması üzerine Ur-Nig tarafından M.Ö. 2543 yılında kurulmuştur. Ur-Nig hanedanlığı fazla hüküm sürmemiş ve son hükümdar Ötürü zamanında Gutyom kabileleri tarafından Sümer-Akad şehirleri işgal edilerek IV. Urug hanedanlığına son verilmiştir (Perk, 1943: 48).

1.1.3.2. Gutyomlar Dönemi

Gutyomlar ilerleyen zamanlarda birliklerini oluşturarak imparatorluklarını kurdular. Başkentleri Gergök (Arrafa) şehri oldu. Van Gölü, Doğu ve Güneydoğu bölgelerini aldılar. Gutiler medeniyetten uzak olmaları nedeniyle ele geçirdikleri yerlerde sevilmediler. Bu yerlerde valiler bırakarak halktan ağır vergiler aldılar. Kralları Lsirab, Basium, Enridibisin, Tirigan'dır. Gutilerin kötü idaresi karşısında halk isyanlara başladı. Sümerler M.Ö. 2374 tarihinde bu isyan dalgasına kapılarak Uruk şehrinde isyan ettiler. İsyanın başında 5. Uruk hanedanlığından Utu-Hegal bulunmaktaydı. Guti hükümdarı Tirigan, Utu-Hegal ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine Gutyomların devri sona ermiş ve Ur hâkimiyeti başlamıştır (Perk, 1943: 49).

1.1.3.3. Ur Hanedanlığı Dönemi

Ur Hanedanlığı M.Ö. 2350 yılında Ur-Nammu tarafından kurulmuştur. Hanedan ülkesini genişleterek Akad bölgesini ele geçiren Ur-Nammu'ya Mabut Enlil tarafından Sümer-Akad kralı ünvanı verilmiştir. Ur-Nammu hâkimiyet alanını Subarı bölgesine kadar ilerletmeyi başarmıştır. Ölümünden sonra oğlu Şulgi (Dungi) "M.Ö. 2332–2274" hanedanlığın başına geçmiştir. Şulgi, ülke topraklarını Dicle ve Fırat nehirleri vadilerinin Kuzey kısmı ile Orta Anadolu'ya kadar büyütmüştür. Kendisine Yedi İklim hükümdarı ünvanı verilmiştir (Perk, 1943: 49). Şulgi, daha çok dağlarda savaştığı için ağır zırhlı birlikler yerine harekâta daha elverişli olan hafif zırhlı birlikler kurmuştur. Sınır güvenliğini kurduğu uç beylikleri sayesinde sağlamıştır. Ülkede adli teşkilat sistemi gibi teşkilatlanmayı tamamladıktan sonra tahta çıkışının 33. senesinde fetihlere başlamıştır. Dicle'nin doğusundaki Kazarli ve Kimaş arazisini aldı. Diğer kabileleri itaat altına alarak Asur bölgesini de topraklarına kattı. Diyarbakır civarına kadar olan toprakları idaresi altına aldı. Daha sonra yönünü batıya çevirdi ve Akdeniz kıyılarına kadar topraklarını genişletti. Şulgi, Subartu'nun Kuzey bölgesini elinde tutan Mitanniler ve Van Gölü bölgesini elinde tutan Hurrilerle de mücadele etmiştir. Ölümünden sonra oğlu Bur-sin (M.Ö.2274-2265) tahta geçti. Bur-Sin döneminde Kuzey de Hurriler ve Mitanniler, Doğu da Zagros dağlarından Kassitler ile uzun mücadeleler yapıldı. Tarihin ilk tanıdığı Asur Prensi Zariku'yu itaati altına almayı başardı. Bur-Sin'den sonra Ur Hanedanlığında dağılma dönemi başlamıştır. Doğu, Kuzey ve Batı'dan Amurular, Güney'den Elamlıların saldırıları artmaya başladı. Son hükümdar İbi-Sin (M.Ö. 2258-2237) zamanında isyanlar her tarafa

yayılmış, dışardan gelen saldırılar da isyanları desteklemiştir. İbi-Sin yapılan mücadelelerde başarı sağlayamamış ve Elam kralı Kudur-Nahundi'ye yenilerek esir düşmüştür. Böylece ülke parçalanmış ve beylikler yeniden kurulmaya başlanmıştır (Perk, 1943: 49-50).

1.1.4. Babiller Dönemi

Babil devleti tarih sahnesinde iki kez kurulduğu için bu dönemler I. Babil Devleti ve II. Babil Devleti olarak ikiye ayrılmaktadır.

I. Babil Devleti Aşağı Mezopotamya bölgesinde Sümerlerin Ur Sitesinin düşmesinden sonra kurulmuştur. En parlak dönemi VI. Kralları olan Hamurabi (M.Ö. 1793-1750) döneminde olmuştur. Hamurabi, ülke sınırlarını Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar genişletmiştir (Seçkin, 2006: 22). Hamurabi, dönemin çok ilerisinde kültür etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Bu devletin dil, hukuk, edebiyat, kültür, siyasi alanda başarıları bulunmaktaydı. Hamurabi, Amurru dilini resmi dil haline getiren ilk hükümdar olmuştur. İlk büyük kanun koyucu ve ilk büyük teşkilatçıdır. Halk tarafından Dört İklim Hükümdarı, Cihan İmparatoru, Amurru Atası gibi ünvanlarla anılmıştır. Hamurabi, Kuzey Mezopotamya bölgesinde hüküm süren Asurluları ve Güney Mezopotamya'ya hüküm süren Sümer ve Akadları, hâkimiyeti altına almıştır. I. Babil Devleti, Kassitler'in akınları karşısında zayıf duruma düşmüş ve I. Murşil idaresindeki Hitit akını ile yıkılmıştır. Siirt'in bu coğrafyada bulunması Babil Devletinin hâkimiyeti altında bulunduğunu göstermektedir (Seçkin, 2006: 22-23).

II. Babil Devleti, Asur İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte M.Ö. 612 yılında kurulmuştur. Babiller II. Nabukadnezar döneminde (M.Ö. 626-539) en parlak dönemini yaşamıştır. Bu krallık Siirt'e hâkim olmuştur. Kralın eşi için yaptırdığı Babil Asma Bahçeleri bu devletin görkeminin bir eseri olarak tarihe geçmiştir. II. Babil Devleti Pers hükümdarı Keyhüsrev tarafından yıkılmıştır. Böylece bu bölgeye Mitanniler hâkim olmuştur (Seçkin, 2006: 23).

1.1.5. Hurriler Dönemi

Hurriler, M.Ö. 2000 tarihinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde 200 yıla yakın bir süre hüküm sürmüşlerdir (Atalay, 1946: 50). Büyük Sümer İmparatorluğunun dağılmasıyla Hurriler M.Ö. 2000'den önce ülkelerini batıya, Orta Anadolu'ya doğru genişletmişlerdir. Orta Anadolu'nun bazı kesimleri Hurri dilini konuşmuşlardır. Ülke sınırları Kuzey de Karadeniz-Aras nehrinin kuzeyine, Doğu da İran'ın Kuzey Bölgesi, Güney de Musul-Nusaybin-Siverek, Batı da Hitit ülkesinin Doğu kısmına kadar uzanmıştır. Bu gelişmeler M.Ö. 2200-1950 tarihlerinde olmuştur. Hurriler, Batı ve Güney'e saldırarak buralarda koloniler kuran Asurlara darbe indirmiş, Anadolu ve Asurlar arsındaki bağları kopalmıştır. Hurriler, Hititlerin doğusunda hâkimiyet sağlaması üzerine Hurri dili Hitit devletinin resmi dilleri arasına girmiştir (Perk, 1943: 56). Ayrıca Hurri dilinin, Van'da kurulan Urartular'ın diline benzediğine dair görüşler bulunmaktadır (Yılmaz, 1994: 7).

Hititler, Batman ve Botan suyu arasında Kutmar adı verilen bir beylik, kurmuşlardır Atalay, 1946: 50). Hititlere göre, Hurri ülkesi çeşitli küçük beyliklerden oluşmakta, beyliklerin isimleri bulundukları şehirlerin

isimleriyle anılmaktaydı. Kuzeyde Erzurum ve Güneyindeki dağlık bölgeye Hayaşa, Kızıl Irmak ile yukarı Fırat arasındaki bölgeye Azzi, Harput ve Kuzey bölgesine İsuva, Van Gölü batısındaki bölgeye Aişe, Batman ve Garzan suları arasındaki bölgeye Kutmar[6], Turabidin bölgesine Suta isimleri verilmiştir (Perk, 1943: 57). Hurriler, Güneydoğu Anadolu'nun en eski halklarından biri olup yüksek yaylalarda yaşayarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır (Yılmaz, 1994: 6).

I. Hitit devleti hükümdarlarından Hatusil, ilk kez Orta Anadolu'nun sınırlarından çıkıp Kuzeyi Suriye ve Mezopotamya'ya gelmiştir. Halep'e yaptığı saldırıda ölmesi üzerine oğlu Mürsil yerine geçmiştir. Mürsil, Halep'i ülke topraklarına katılmıştır. M.Ö. 1806 yılında Babil'i de topraklarına kazandırmıştır. Ardından Hurrilerle karşılaşmıştır. Hurrilerle yapılan mücadelede başarı sağlayamamış, Mardin önlerine kadar gelebilmiştir. Buradan yönünü batıya dönerek Babil devletinden aldıkları ganimetleri devlet merkezi Hatuşa'ya götürmüştür (Perk, 1943: 58).

Hurriler, Hititler ile de savaşmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Hititler Mezopotamya'da egemen güç olmak istiyorlardı. Hurriler bu savaşlar neticesinde I. Hitit devletine son vermiştir. M.Ö. 1750 yılında Kassitler lideri Gandaş Babil'i Hititlerden alarak burada bir krallık kurmuştur. Hurriler, Hititleri yıktıktan sonra Kassitlere saldırarak burayı da topraklarına eklemişlerdir. Bu dönemde Hurriler, Asurları egemenliği altında tutmuşlardır (Perk, 1943: 58).

[6] Kutmar, Asur ve Sümer tabletlerinde Batman, Garzan ve Botan arasındaki bölgedir.

M.Ö. 1710 yılları Hurrilerin en parlak devridir. Merkezi Van Gölü kenarındaki Tosp şehriydi. Bu devirde Orta Anadolu'dan Kafkas eteklerine, kuzeyde İran, Suriye ve Sümer ülkelerinin toprakları Hurrilerin eline geçmiştir. M.Ö. 1450 tarihinden itibaren Hititler ve Kassitler yeniden bağımsızlıklarını kazanmış Asurlularda bu dönemde yeniden canlanmıştır. II Hitit Devleti II. Turayas tarafından kuruldu. II. Hitit Devleti hükümdarı Sübbilülüyuma (M.Ö.1395-1355) zamanında Hurrilerle yapılan mücadeleler sonucunda Doğuda Hayaşa Bölgesi ele geçirildi. I. Hitit hükümdarı ile Hurri Kralı Hukkanaş arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Sınırdaki Hurri beylerini himayesine almıştır (Atalay, 1946: 51) Hitit hükümdarı anlaşma sonrasında Hitit sınırları etrafındaki beylerin kızlarını Hitit prensleriyle evlendirilerek sadakatlerini sağlamıştır. Hitit hükümdarı ardından Mitannilerle mücadeleye başlamıştır. Yapılan mücadele sırasında Hurrilerden aldığı askeri yardımlarla Hititler, Mitanni ülkesinin bir bölümünü ele geçirmiştir. Böylece Siirt'in de dâhil olduğu Güney bölgesi Hurrilerin oldu (Atalay, 1946: 51). Hurriler, Hititler karşısında zayıf düşmesi nedeniyle Hitit devletine tabi olarak hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir (Perk, 1943: 58-60).

1.1.6. Mitanniler Dönemi

Bazı kaynaklar Mitanni halkının Kasi halkının bir kolu olarak kabul ederken bazı kaynaklarda bu halkın Subaruların bir kolu olduğunu ifade etmektedir (Beg, 2015: 103). M.Ö. 2000 yılı ortalarında Hurrilerden bazı boylar Babilin Kuzeyinde Dicle ve Fırat arasındaki bölgede Mitanni devletini kurdular. Suriye'nin kuzey kısmı ve Asur ülkesini topraklarına dâhil ettiler. Devletin sınırları doğuda Kerkükten başlayıp batıda

Akdeniz'e kadar olan bölgeleri kapsamaktadır. Mitanni devletinin başkenti Vaşşugani'dir. Bu başkent Siirt iline yakın olmasından dolayı bölgede Mitanni hâkimiyetinin uzun olduğunu düşündürmektedir. Ancak Siirt kültürünü pek etkilememiştir (Seçkin, 2006: 24). Kraliyet ailesi için *Mitanni* ifadesi kullanılırken halk için *Subaru* ifadesi kullanılmıştır (Beg, 2015: 104).

M.Ö. 16. yy'ın sonlarına doğru giderek genişleyen Mitanniler, yayılmacı politikalarından dolayı Mısır'daki Firavunlarun saldırısına uğramışlardır. Mitanniler böylece Mısırlılar ile anlaşma yaparak vergi ödemek zorunda kalmışlardır. Eski itibarını kazanmak isteyen Mitanni Kralı Şauşşatar, Subaru ilini aldıktan sonra M.Ö. 1450 yılında Asurları da himayesi altına almıştır. Anadolu'da beliren Hitit tehlikesine karşı Mısırlılarla ittifak kurulmuştur (Yılmaz, 1994: 8-9).

Mitanni Kralının ölmesiyle taht kavgaları başlamıştır. Ülke iki oğlu arasında ikiye bölünmüştür. M.Ö. 1360 tarihinde Mitanniler, Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın saldırısına uğramışlardır. Mitanni kralı Tuşrata yenilerek öldürülmüştür. Bu devlet ortadan kaldırılmayarak Asur ve Hitit arasında tampon devlet olarak kalmıştır (Seçkin, 2006: 24).

Asur Prensleri de Mitanni hâkimiyetinden kurtulmak için çalışmalara başladılar. M.Ö. 1300-1200 yıllarında Hitit kralı Sübbilülüyuma, Mitanniler ile savaşarak ülkeye son vermiştir. Asurların da saldırılarına uğrayan Mitanni devleti 14. yy sonlarında tarih sahnesinden çekilmiştir. Hititler, Diyarbakır, Tiğramosert (Siirt), Komukilini alırken asıl Mitanni ve Hurri ülkeleri ise Asurların eline geçmiştir (Yılmaz, 1994: 8-9).

1.1.7. Hititler (Etiler) Dönemi

Bu dönemin en büyük devletleri Mısır ve Hitit devletleridir. Hititlerin himayesi altında Hurriler ve Asurlar bulunmaktadır. Hitit hükümdarı Sübbilülüyuma, dönemin diğer büyük devleti Mısır devletine karşı yaptığı seferde Suriye bölgesini aldı ve burada iki küçük krallık kurarak başlarına oğullarını bıraktı. Sübbilülüyuma, Mitannilerin yıkılmasıyla yeni kurulan Asur devletinin ileride tehlike doğuracağı ihtimaline karşı Kargamış kralından aldığı yardımla Urfa bölgesinde bir Mitanni beyliğini kurdu. Bu beliği Kargamış kralının himayesine verdi. Hurri ve Asur hükümdarları kurulan beylikten rahatsız olmalarına karşın Hititlere karşı gelemedikleri için bu duruma ses çıkaramadılar (Perk, 1943: 61).

Hitit hükümdarı Sübbilülüyuma'dan sonra yerine geçen hükümdarlar iç isyanlar ve dışardan gelen göç dalgalarıyla karşı karşıya kaldılar. Mısır devleti de iç isyanlar ve dini irtica hareketleriyle uğraşıyordu. Dönemin iki büyük devletinin içinde bulundukları karışıklık Asur devletine büyümesi için aradığı fırsatı vermiştir (Perk, 1943: 61).

Hurriler akrabaları olan Mitannilerin yıkılmasıyla müttefikleri olan Asurlarla komşu olmuş ve bir müddet iyi geçinmişlerdir. Asurlar tarih sahnesinde yeniden canlanmaya başlamıştır. Mitani devletinin yıkılmasıyla Hititler bölgeden çekilmişlerdir. Mitannilerden ayrılan Diyarbakır ve güneyi Hurrilerin idaresine geçmiştir. Mitanniler ve Kassitler bu dönemde savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle zayıflamıştır. Bölgenin içinde bulunduğu karışıklık durumu Asurların genişlemesi için uygun ortam oluşturmuştur (Perk, 1943: 61).

1.1.8. Urartu Dönemi

Urartu Krallığı M.Ö. 9. yüzyılda başlarında kurulmuştur. Urartu, I. Sarduris'ten önce ve sonra birçok kral tarafından yönetilmiştir. Kral Sarduris Van-Tuşpa şehrini kurmuştur (Beg, 2015: 80). Onun dönemine kadar ülkede konuşulan Asur dili yerine Haldi (Xaldi) dili resmi dil yapmıştır. Kral Sarduris güneydeki Türk krallıklarını idaresi altına alırken Asur kralı Salmanasar'ın yıllarca idare ettiği bölgeyede hâkimdi (Perk, 1943: 81). Van Gölü çevresinde kurulan bu devletin sınırları Çıldır, Gökçe ve Urmiye bölgesidir. Kuzeyde Kafkas, batıda Malatya, güneyde Urfa-Halfeti'ye kadar uzanmışlardır. Urartu devleti Siirt'i içine alan yukarı Mezopotamya bölgesinede hâkimdi. M.Ö. 831 tarihinde bu bölgede isyanların çıkması üzerine Asur kralı Salamansar gönderdiği orduyla buradaki şehirleri (Tığramosert- Siirt) yıkmıştır. Urartu ve Asurlar arasında birçok defa savaş meydana gelmiştir. Bu savaşlarda Siirt'te meydana gelen isyanlar kanlı bir şekilde dindirildi (Yılmaz, 1994: 10).

Mezopotamya'da bulunan Asurlar'ın en büyük rakibi Urartulardı. Asur devletinin varlığı Urartular için tehditti (Beg, 2015: 105). Asurluların güçlü bir döneminde küçük bir beylik halinde bulunan Urartular, Asur kralı III. Salamansar'ın ölümünden sonra Diyarbakır yakınlarına kadar hâkimiyet alanlarını genişlettiler. Urartuların bu başarılı dönemi uzun sürmemiş ve Asur kralı III. Tiglatpalasar, Urartu kralı Sendur'u yenerek kuzey Suriye ve Malatya bölgesinden atmıştır. M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında hâkimiyet sağlayan Urartular 6. yüzyılın başlarından itibaren İskit ve Med saldırılarına maruz kaldılar (Yılmaz, 1994: 10-11). Kürt

aşiretleri olan Guti'lerin akınları sonunda M.Ö. 585 tarihinde tarih sahnesinden bütünüyle çekildiler (Beg, 2015: 105).

1.1.9. Asurlular Dönemi

Tarih sahnesine yeniden çıkan Asurlular, uzun burunları ve sakallarıyla, kalın dudaklarıyla, kıvırcık saçlarıyla eski Subaru Asurlarından ve Samilerden ayrılıyorlardı. Bulundukları bölgede Subarlar ve Samilerin karışıp kaynaşmasından ortaya çıkan bu millet; sağlam, cesur ve atılgan askerlerden oluşan bir orduya sahipti. Dağlı Türk kabilelerini kendilerine bağladıktan sonra fetih hareketlerine başlamışlardı (Perk, 1943: 61).

Asur Kralı Uballat'ın halefleri kuzey ve kuzeybatıya doğru fetih hareketlerine devam ettiler. I. Salmanasar (M.Ö. 1280-1260) Şam bölgesinde Aramiler ile Hurrileri yenerek Diyarbakır bölgesini aldı. Salmanasar'ın halefi Tikultininurta (M.Ö. 1232-1206) döneminde Kassitlerle yapılan uzun savaş nedeniyle Hurriler, Komuk (Siirt dâhil) ilini geri aldılar (Perk, 1943: 62; Atalay, 1946: 51).

I. Tığlat Palasar (M.Ö. 1193-1015) zamanında Komuk'ların Asurlulara karşı akınlar yapması sonucunda Asurlular savaşı kazanarak Komuk ilini almıştır. Daha sonra Dicle suyunu geçerek bölgenin merkezi olan Seriri[7] şehirini ele geçirmiş ve yağmalamışlardır (Perk, 1943: 62; Atalay, 1946: 51). Asurlular bu kral döneminde büyük bir imparatorluk haline gelerek Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmişlerdir (Seçkin, 2006: 27). Kral Tiğlat Palasar kendisine *dört cihanın kralı* unvanını vermiştir. I.

[7] Seriri şehri; sonraları sert ve Tigramasert olan şimdiki Siirt şehri olması muhtemeldir. Bu şehir Dicle nehrinin yanında kuzey doğru Botan suyu üzerinde ve şimdiki Siirt'in 8 kilometre güneyinde bulunmaktadır. (bkz. Perk, *a.g.e*, s. 62.)

Tığlat Palasar, Amurular üzerine sefere çıkmıştır. Önüne çıkan krallıkları ezerek Suriye'yi işgal ve Akdeniz'e kadar ilerlemiştir. Asurlular güneyde seferler ile uğraşırken kuzeyde bazı kabileler bağımsızlık için ayaklanmaktaydı. Bölgede büyük bir Türk hükümeti olan Kargamış Eti devleti, Asurların kendilerine saldıracaklarını bildiklerinden büyük kabilelerle ittifak yapmışlardı. Bölgeye giden II. Assaurnasirabal yenildi. Hem Suriye ve Fırat havzası kaybedildi hem de Asur devleti bölündü. Bir buçuk asır boyunca kendilerini toparlamaya çalıştılar (Perk, 1943: 64-65).

Filistin Lideri Davut Peygamber (M.Ö. 1010-955) tarihinde Asurluların kuzey bölgesine doğru akınlar yapmıştır. Dicle nehrini geçerek bu kesimleri bir süre elinde tutmuştur. Asur Krallığı 9. yüzyılda gerileme dönemine girmiş ve Kargamış bölgesinde Hititlere yenilerek parçalanmıştır. Bu dönemde Urartular Van gölü bölgesini almışlardır (Perk, 1943: 51; Atalay, 1946: 65).

Tiğlat Palasar'ın ölümü üzerine II. Tiğlat Ninip M.Ö. 890 yılında Asur Kralı oldu ve Komuk ilinin güney kısmını Asur topraklarına kattı. Bir ara Dicle nehrine kadar çıkarak burada adına bir taş dikmiştir (Perk, 1943: 66). Kral Ninip'ten sonra III. Asaornasibal M.Ö. 884 tarihinde tahta çıktı. Ancak bölgesinde kan döktü. Diyarbakır üzerinden kuzeye doğru Murat nehri vadisine kadar ilerlerdi ve Gabiy"i[8] aldı. Muş bölgesindeki Tiruriler itiatlerini bildirdiler. Bitlis bölgesine geldi. Buradaki Kilzan (Hizan), doğudaki Şıtak ve Hakkâri bölgelerindeki Kabuşlar, Bitlis boğazı ve Şirvan bölgesindeki Aduşlular itaatlerini

[8] Gabiy; Muş'un 20 km. kuzeyinde bulunmaktadır. (Perk, *a.g.e*, s. 66).

bildirdiler. Bitlis suyunu takip ederek ilerledi. Hazro ile Silvan arasında Nişton kalesini aldı. Daha sonra Hazro ve İrbidi (Rabat Köyü) ve Kihirlerin merkezi olan Arzanya (Garzan)'ya geldi. Kihirlilerle yaptığı mücadeleyi kazanarak Kihri beyini esir aldı ve Erbil'e gönderdi. Burada derisini yüzerek duvara astı. Garzanı aldıktan sonra Halova-Kalva'yı ve Tela bölgelerini aldı. Tigramosert (Siirt) bağlılığını bildirdi. Buradan imparator başkent Ninova'ya geri döndü (Perk, 1943: 66). Asur ordusunun kan döken şiddetli hareketleri bölgede kargaşaya neden oldu.

İmparatorun bu uzun seferi sırasında Komuklar ve Kirholar birleşerek isyan ettiler. Buradaki Asur görevlilerini bölgeden atmışlardı. Hititler ve Siverek'teki Asur valisi de bu isyana destek vermiştir (Atalay, 1946: 52). İmparator isyana müdahale ederek isyanı bastırmıştır. III. Asaornasibal birçok isyanla uğraştı. Yaptığı seferlerde çok kan döktü. Birçok köyü ataşe verdi. İmparator Asaornasibal'ın M.Ö. 860 yılında öldü. M.Ö. 812'de Medler, Persler ve Babiller birleşerek Asurluları yıktılar ve aralarında paylaştılar (Yılmaz, 1994: 11). Uzun bir süre tarih sahnesinde bulunan Asurlular sadece fetih hareketlerinde bulunmamışlardı. Şehir kurmakta ünlü olan bu halk Siirt ve çevresinde de iz bırakmışlardır. Asur kökenli bazı yer ve bölge isimleri bulnmaktadır (Seçkin, 2006: 31).

1.1.10. Kimmer ve İskit Akınları

M.Ö. 6. yüzyılın başlarında Anadolu'da Kimmer ve İskit akınları başlamıştır. Doğu'dan gelen İskitler'in baskısı nedeniyle Kimmerler göç etmiştir. Kimmer topluluğu Kafkasları aşarak kendilerine yeni bir yurt arayışına girmiş ve Urartu topraklarına yayılarak Anadolu'yu istilaya başlamışlardır. Urartu, Asur, Firig, Libya ve İyonya dönemin önemli

devletleridir. Kimmerlerin göç dalgası bu ülkelerin şehirlerini dehşete düşüren akınlar sonucunda Anadolu'nun siyasi ve kültürel alanlarda değişikliklere sebep olmuştur. Kimmerlerin istilasından sonra Urartular M.Ö. 609 yılında İskit akınlarına maruz kalmıştır. Urartudaki şehir ve kaleler yakılmış ve şehir insanları kılıçtan geçirilmiştir. Bu akınlar neticesinde Urartu Devleti yıkılmış, İskitler işgal ettikleri bölgeye yerleşmemişler. Siirt, Diyarbakır bölgesine oradan da Suriye ve Mısır'a doğru ilerleyerek kıyımlarına burada sürdürmüşlerdir. Kimmer ve İskit akınlarından dolayı bölgedeki istikrar bozulmuştur. Bu boşluktan yararlanan Medler bölgeyi ele geçirmiştir (Yılmaz, 1994: 12).

1.1.11. Medler Dönemi

Kimmerler ve İskitlerin göç dalgası ile akınları sonucu Urartu Devleti yıkılması üzerine bölgedeki boşluktan yararlanan Medler buraya hâkimiyet sağlamıştır. Kabileler halinde bölgeye yerleşen Medler, savaşçı ve cesur bir halktı (Perk, 1943: 114). Med Kralı Keyaksar ulusal birliği kurarak kuvvetli bir ordu meydana getirdi. Ardından Babillerle anlaşarak Asur devletine saldırdı. Asurluların son kralı Saraksar'ın kendini yakması üzerine Asur devleti tarih sahnesinden çekilmiştir. M.Ö. 612'de Siirt Med idaresine geçmiştir (Seçkin, 2006: 33). Medler Babil Kralı Nabuplassar'la anlaşma yaparak Asur topraklarını paylaşmıştır. Diğer tarafta Lidyalı Kralı Alyattes ile (M.Ö. 588-560) Anadolu hâkimiyeti için beş yıl süren savaş sonucunda Kızılırmak sınır olmak üzere anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma hükümleri gereğince Doğu Anadolu ve Kapadokya Medler'in hâkimiyeti altında kalmıştır. Medler savaşlarda tahrip edilen Tigramosert (Siirt), Erzen bölgelerini onararak

yeniden yaşanır hale getirmişlerdir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 6680; Atalay, 1946: 52; Yılmaz, 1994: 12).

Medler, Keyaksar döneminde parlak bir dönem geçirdiler. Güçlü bir komutan olan Keyeksar ordusunu süvari, okçu ve mızraklı olarak üçe ayırmıştı. Bu yüzden savaşların çoğunu kazanmıştı (Perk, 1943: 116-117). Onun döneminde ülke sınırları batıda Kızılırmak, doğuda Buhara, kuzeyde Kazvin denizi ve güneyde Fars Körfezi'ne ulaşmıştı (Beg, 2015: 111). Kral Kiyaksar'ın ölümünden sonra eğlenceye düşkün oğlu Astiyag başa geçmiştir. Medler'in zayıflaması üzerine Persler tarafından yıkılmıştır. Böylece Siirt ve bölgesi Perslerin egemenliği altına girmiştir (Yılmaz, 1994: 12).

1.1.12. Persler Dönemi

Persler M.Ö. 1300 yıllarında Kafkaslar yoluyla Kuzeybatı İran'a geldiler. Hint-Avrupa kökenli olan Persler İran'ın yüksek yaylalarında yerleştmişlerdir. Med döneminde Medler'e bağlı olarak yaşayan Persler, Kiros hükümdarı döneminde güçlenerek M.Ö. 550 yılında Medler'e karşı isyan ettiler. Bu başarılı isyan hareketinden sonra Persler, Med toprakları üzerinde kuruldu. Böylece sınırları İran'dan başlayarak batıda Kızılırmak nehrine kadar uzandı. Lidyalıları yenerek Persler bütün Anadolu'ya hâkim oldular (Yılmaz, 1994: 13).

Persler, Kiros'un ölümünden sonra zayıflamıştır. I. Darius döneminde Doğu Anadolu ve Zagros bölgesinde isyanlar vardı. Darius M.Ö. 519'da isyanları bastırdı. Bölgedeki güvenliği sağladıktan sonra yeni bir imparatorluk örgütlenmesi oluşturan kral Pers imparatorluğunu 23

eyalete böldü. Siirt ve Bohtan Gordiyen eyaletine bağlıydı (Seçkin, 2006: 33-34).

Persler, Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılında yaptığı doğu seferi sırasında yapılan mücadeleyi kaybederek tarih sahnesinden silinmiştir. İskender'in Babil'de ölmesi üzerine Kürt bölgeleri mirasçı olan komutanlarından Selevkos'a düştü (Beg, 2015: 113). Siirt bölgesini dâhil Mezopotamya ve İran'daki, şehirler onun idaresine geçmiştir.

1.1.13. Selokidler Dönemi

Büyük İskender'in ölümü sonrası komutanı Selevkos M.Ö. 306 yılında Babil'i başkent yaparak krallığını ilan etmiştir (Beg, 2015: 113). Selevkos krallık merkezini önce Dicle kıyısındaki Selevkia'ya, sonra Antigonya'ya taşımıştır. Ülke merkezinin batıda kalması nedeniyle Siirt bölgesinin ekonomik ve kültürel gelişimi duraklamıştır. Mısır Krallığı ile savaşlar yapılması bölgenin karışmasına neden olmuştur. Partlar, Selokidlerin bu durumundan yararlanarak bölgeyi egemenlikleri altına almıştır. Part Kralı II. Ferhat döneminde, Siirt bölgesi de Partların idaresi altına girmiştir. Romalılar, M.Ö. 34 yılında Siirt dâhil bütün Doğu Anadolu'yu egemenlikleri altına aldılar (Yılmaz, 1994: 13).

1.1.14. Romalılar Dönemi

Romalılar, Siirt'in içinde bulunduğu bölgeyi hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Partlarla sorun yaşanmıştır. Romalılar ile Partlar arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma hükümlerine göre bölge Roma'nın hâkimiyeti altında olacak, ancak idare Partlar'ın Arsaklı hanedanı tarafında yapılacaktı.

M.S. 298 yılında Romalılar ile Sasaniler arasında Mezopotamya ve Ermenistan bölgeleri için mücadeleler olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde Dicle iki ülke arasında sınır olarak kabul edilerek bu yönde anlaşma imzalanmıştır. Sasani kralı II. Sapar Mezopotamya ve Ermenistan bölgelerini Romalılardan istemiş ancak bu talep olumlu karşılanmamıştır. 339 yılında II. Sapar, Romalıların talebini reddetmesi nedeniyle Mezopotamya bölgesi işgal ederek Amid'i hâkimiyeti altına almıştır. Yaşanan mücadeleler sonucunda iki ülke arasında anlaşma imzalanarak Romalılar Dicle nehrinin sonundaki toprakları, Nisibis ve Mezopotamya eyaletinin güneyi ile Ermenistan'ı Sasanilere bırakmışlardır (Yılmaz, 1994: 14).

1.1.15. Sasaniler Dönemi

III. yüzyılda Siirt bölgesinin Romalıların eline geçmesi nedeniyle Hristiyanlık buralarda yayılma imkânı bulmuştur. Sasaniler, İran'da ve Zerdüşt inancına sahip bir devlet olarak kurulmuştur. M.Ö. 306 tarihinde kral olan Şapur öncelikle bölgenin doğusunu Romalılardan temizlemeye başlamıştır. Sasaniler 306 yılında Doğu Anadolu bölgesini Romalılardan almaya başlayarak Diyarbakır'ı da kuşatmışlardır. Roma ile Sasani arasında yapılan anlaşma şartları gereğince Romalıların elindeki Nusaybin, Cizre, Tigramosert (Siirt) bölgeleri Sasaniler'e bırakılmış, Diyarbakır bölgesi de Romalılarda kalmıştır (Perk, 1943; Atalay, 1946).

Ermenilerin bölgede karışıklık çıkarması nedeniyle Romalılar ve Sasaniler arasında savaşlar yapılmıştır. Son yapılan savaşta Sasaniler yenilmiştir. Savaş sonunda imzalanan anlaşmaya göre Batman suyunun batısından itibaren Meyafarkin (Silvan) ve Diyarbakır Romalılara,

Erzen ve Tigramosert (Siirt) bölgesi Sasanilere bırakılmıştır(Atalay, 1946). Bu durum Müslümanların burayı fethetmesine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Siirt, doğu ve batı arasında tarih boyunca savaş alanı olmuştur (Seçkin, 2006: 44).

1.2. İSLAMİYETTEN SONRA SİİRT TARİHİ

İslam Halifesi Hz. Ömer 638 yılında Mısır ve Şam savaşları bittikten sonra İslam ordusu başkomutanı İyad'ı Mezopotamya ve kuzeyindeki illerin fethiyle görevlendirdi. İyad'ın emrinde Halid bin Velid ve Müslümanlığı kabul etmiş Halep Patriği Yukanna vardı. İslam ordusu fetihlere başladı. 8 bin kişilik bir ordu ile Mezopotamya'ya hareket etmişlerdi (Atalay, 1946:61; Perk, 1943:57). Hasankeyf kalesini almak üzere hareket eden İslam ordusunun haberini alan Siirt hâkimi Harselo, Hasankeyf hâkimi Yutalikun ile ittifak yapmak üzere harekete geçti. Erğir köyünde konaklarken İslam ordusu komutanlarından Yukanna tarafından yakalandı. Halid bin Velid ve Yukanna komutasındaki birlikler Hasankeyf'i fethettiler. Hasankeyf alındıktan sonra Halid bin Velid Siirt'e doğru hareket ederek burayı İslam topraklarına kattı ve idare yetkisini sahabeden Hışşam oğlu Hakem'e verdi (Turan, 2016:80).

Başkomutan İyad, ordusuyla Erzen'e doğru hareket etti. Bundan haberdar olan Erzen hâkimi "Direfşil" hükümetin büyükleriyle beraber İyad'ı karşılayarak itiatını sunup Erzen'i teslim etti. İyad, Erzen'in idaresini yine Direfşil'e verdi. İslam orduları komutanı İyad, Halid bin Velid ve Yukanna Zokayt'ta (Sukarya) birleştiler ve fetih hareketlerine devam etmek için Bitlis ve Ahlât'a doğru hareket ettiler. İyad'ın son fetih yolculuğu Cizre olmuştu. Cizre hâkimi Salih bağlılığını sundu ve

ardından Kur'an da geçen Cudi Dağı üzerinde bulunan Nuh'un gemisini ziyaret ettiler (Seçkin, 2006: 54).

Siirt ve etrafındaki kazalar 638 yılından itibaren Diyarbakır'a bağlı olarak İslam Devletinin idaresinde kalmıştır (Atalay, 1946:59).

1.2.1. Emeviler Dönemi

Emevi Devleti Muaviye'nin halifeliği sırasında 661 yılında Şam'da kuruldu. Mezopotamya bölgesinden sayılan Urfa, Diyarbekir, Mardin, Erzen, Meyafarkin ve Siirt şehirleri Emeviler'in eline geçti. Emeviler içinde başlayan Zübeyr oğlu Abdullah'ın önderliğindeki iç karışıklıklar nedeniyle Mezopotamya bölgesi iyi korunamadığından Bizanslılar tarafından ele geçirildi. Halife Mervan zamanında Mezopotamya bölgesi tekrar Emevilerin eline geçti. Bu bölgenin yönetiminin başına Halife Mervan'ın kardeşi Muhammed görevlendirildi (Atalay, 1946:59).

Siirt bölgesi dokuz ilçeden ibaretti. 733 yılında Mezopotamya'dan ayrılarak Abdullah oğlu Cerrah idaresine verildi (Yılmaz, 1994:17). Cerrah, Kafkasya ve Hazar Denizi kıyılarına giderek Tiflis'i aldı. Hazar Türkleri ayaklanarak Cerrah üzerine yürüdü ve öldürdü. Böylelikle Erzen ve Siirt'in idaresi Türklerin eline geçti (Perk, 1943:162).

Muaviye oğlu Hişam, Sadi komutasında bir orduyu Türklerin üzerine gönderdi. Yapılan mücadele neticesinde Türkler yenildi. Siirt bölgesi Mezopotamya'nın başkenti olan Diyarbakır'a bağlandı ve idaresi Abdülmelik oğlu Müslim'e verildi (Atalay, 1946:59). 750 yılına kadar Siirt, Hazzo, Silvan ve diğer yerler Emeviler'in idaresinde kaldı. 750

yılında Abbasoğullarıyla yaptıkları Zap savaşı ile yıkıldı (Seçkin, 2006: 58). Bölge idaresinde Abbasilerin söz sahibi olduğu dönem başlamış oldu.

1.2.2. Abbasiler Dönemi

Emevileri yıkarak tarih sahnesinde yerini alan Abbasi Devleti 750 yılında kuruldu. Abbasilerin kurulmasıyla Mezopotamya bölgesi el değiştirdi. 787 yılına gelindiğinde Mezopotamya, bir bölümü Arap, bir bölümü İran, bir bölümü de Rumların himayesindeydi. Halifeliğe gelen Harun Reşit Mezopotamya valisi Abbas ile girdiği istiklal mücadelesini kazanmıştır (Atalay, 1946:60).

İslam tarihinde Siirt'inde içinde bulunduğu Ermeniye bölgesinde ilk büyük Ermeni isyanı meydana gelmiştir (Seçkin, 2006: 60). 852 yılında Halife El Mütevekkil zamanında Ermeniye bölgesinde de (Ahlât) ayaklanma meydana geldi. Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Muhammed oğlu Yusuf isyancılar tarafından öldürüldü (Yılmaz, 1994:18). İsyanı bastırmak için Biga adındaki Türklerin askeri komutanı görevlendirildi. Biga ayaklanmayı bastırdığı gibi Yusuf'u öldürenleri de cezalandırdı. Bölgenin idaresi Kendacık oğlu İshak'a verildi. İshak buralarda Hariciler, Hamdaniler, Diyarbakır'da otuz yıl kadar hükümet kuran Harici Ali ve Erzen'de hükümet kuran Musa ile mücadele etti. Ancak yapılan mücadelelerde başarısız oldu ve Musa'nın Erzen, İsa'nın Diyarbakır hükümetlerini kabul etmek zorunda kaldı (Atalay, 1946:60).

Abbasilerin zayıf döneminde Siirt ve çevresi ara ara Bizans saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılarda onlarca kişiyi katletmişler ve birçok kaleyide ele geçirmişlerdir (Yılmaz, 1994:18).

1.2.3. Hamdaniler Dönemi

Halife Muktefi (902-908) Hamdan oğlu Abdullah'ı Musul valiliğine atamıştır. Abdullah'ın ölümünden sonra oğlu Hüseyin yerine geçmiş ve Musul'da Hamdani Devletini kurmuştur. Hamdaniler, Abbasi Devletinin mandasında hüküm sürmüş ve Halife tarafından tanınmıştır (Atalay, 1946:62).

Hamdaniler, 941 yılında Meyafarkin, Siirt, Erzen, Diyarbakır, Hasankeyf, Mardin ve Cizre'ye hâkim olmuşlardır. Kürtler ve Araplarla savaşmak zorunda kalmışlardır. Mervaniler 991 yılında Hamdaniler devletine son vermiştir (Atalay, 1946:62). Böylece Arap Hamdanoğulları devleti yıkılmış ve yerine Kürt Mervaniler Devleti gelmiştir (Seçkin, 2006: 67).

1.2.4. Mervaniler Dönemi

Mervani Devleti kurulmadan önce Ebuşucabad (Baz[9] el-Kürdi el-Humeydi) çobandı. Silahlanarak kuvvetlendi ve 10. yy ortalarından itibaren Doğu Anadolu'da fetih hareketlerine başladı (Mervaniler). Bad,

[9] Bad ve Baz isimleri; Bazı kaynaklarda Bad *rüzgâr* anlamına gelirken, bazı kaynaklarda Baz *şahin, doğan* analamına gelmektedir, M. Zahir Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s.2; Bad ve Baz lakapları her iki kelimesinin aslı Kürtçedir. "Baz" Kürtçede Şahin, doğan, atmaca türündeki kuşlar için kullanılır. Teyre Baz bir kuş türü olup Şahin anlamına gelmektedir.

Kürtlerin en büyük boylarından biri olan Humeydiye kabilesinin bir kolu olan Harbuhti aşiretinin lideriydi (Ertekin, 2012:2). Erciş'te küçük bir hükümet kurmuştu. Abbasilerle yaptığı mücadelede neticesinde Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen ve Hasankeyf şehirlerini almıştı. Cihangir olmayı amaçlayan Bad, Musul'u aldı. Sonraki hedefi Bağdat'ı almaktı. Ancak buradaki mücadelede mağlup olması üzerine Musul'dan çıkmak mecburiyetinde kaldı (Yılmaz, 1994:20). 990 yılında Musul yolu üzerinde attan düşüp ölmesi üzerine kız kardeşinin oğlu olan Ebu Ali Hasan bin Mervan, Bad'ın dul karısıyla evlenerek hükümetin başına geçmiştir. Böylece Benimervan adında devlet kurmuş ve Diyarbakır bu devletin başkenti olmuştur (Perk, 1943:178; Seçkin, 2006:67). Aslında bazı kaynaklarda 983 yılında Mervani Devletini kuranın Bad olduğunu ancak Bad'ın ölümünden sonra yerine geçen yeğeninin babası Mervan ismine nispetle devlete Mervani ismini vermiştir (Ünalan, 2019:1200-1212).

Diyarbakır'ı almak için Musul'dan harekete geçen Hamdanilerden Ebutahir ve kardeşi Abdulah Nusaybin önlerinde mağlup oldular. Mervaniler, Abbasi Halifesi El-Kaadir Billâh Ahmet Bin İshak Bin El-Muktedir Billâh zamanında kurulmuştur. Halife, Ebu Ali Ahmet Bin Mervan'a Nasrüddevle ünvanı vermiştir (Bozarslan, 1975:31; Tufanöz, 1975:230-232). Ebu Ali Ahmet Bin Mervan Hamdaniler ile yaptığı mücadeleler neticesinde başarılı olmuş ve bu devletin hâkimiyetine son vererek topraklarını genişletmiştir. Ebu Ali, Hamdanilerle yaptığı mücadele sonrasında Miyaferkin'e giderek burada çıkan isyanı bastırmıştır. Ardından Diyarbakır'a döndükten sonra burada İbnidömne tarafından öldürülmüştür (Atalay, 1946:63).

Mervaniler Devletinde Ebu Ali Ahmet'in ölümünden sonra kardeşleri Said ve Ebunasır arasında taht mücadelesi başlamış ve Said devletin başına geçmiştir (997). Said, kardeşi Ebunasır'ı Siirt'e göndererek uzaklaştırmıştır. Said'in ölümünden sonra Meyafarkin kalesi komutanı Ebulkasım, Ebulnasır'ı Siirt'ten getirerek Mervanilerin tahtına oturtmuştur (1011). Ebulnasır, Mervaniler'in başına geçerek Meyafarkin, Erzen ve Siirt şehirleri kendi hâkimiyetine geçmiştir. Abbasi halifesi Kadirbillah tarafından 1023 yılında Ebulnasır'ın hükümdarlığını onaylamıştır. Mervaniler, Abbasi Devletinin idaresi altında hâkimiyetini sürdürmüştür (Atalay, 1946:63).

1041 yılından itibaren bölge Oğuz boylarının akınlarına sahne olacaktı. Bu tarihte Oğuzlar Hakkâri'ye gelerek Kürtlerle savaşmışlardır. Aynı tarihlerde Oğuzlar Diyarbakır'ı istila etmişlerdir. Ardından bazı bölgelerde katliam ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. İki taraf arasında meydana gelen savaşlarda Meyafarkin ve Diyarbakır büyük zarar gördü (Seçkin, 2006: 68-70). Nasrüddevle, Oğuzları bitmek bilmeyen bu akınlarından dolayı Tuğrul Bey'e şikâyet etti. Aralarında iyi ilişkiler hâsıl oldu ve 1049 yılında Tuğrul Bey adına hutbe okutarak o zamana kadar bağlı bulundukları Büveyhiler'e artık bağlı değillerdi. Ayrıca Mervaniler, Malazgirt Savaşında da Selçuklulara 10 bin asker göndermişlerdi (Tufanöz, 1978:231).

Ebulnasır'ın 1061 ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başladı. Sait Amid'de emir olurken Nasır'da Meyafarikin'de emir oldu. Bu sıralarda Büyük Selçuklu Devletinin İslam dünyasının lideri olma isteği Mervanilerin durumunu daha da tehlikeye düşürmüştür. Mervaniler Devletinin yıkılmasına neden olacak en büyük olay

Mervanilerede vezirlik yapmış olan Fahrüddevle'nin bölgeyi ele geçirmek için Melikşah'a telkinlerde bulunmasıydı (Seçkin, 2006: 72). Vezir Fahrüddevle, Selçuklu hükümdarı Melikşah'a gelerek Mervani Devletinin bir asırdır büyük bir servetinin olduğunu söylemiştir. Melikşah, kendi hâkimiyetini tanıması şartıyla vezire istediği askeri ve izni vermiştir (Seçkin, 2006: 72-73). Nasır'ın ölümünden sonra hükümdarlık Mansur'a geçti. 1084 yılında Fahrüddevle Amid ovasına geldi. Ardından Meyafarikin'i kuşattı. Siirt, Erzen ve diğer kaleler teker teker teslim oldular. 1085 yılında açlığa dayanamayan Amid halkı en sonunda teslim oldu. Kısa süre sonra Meyafarikin'de teslim oldu. Fahüddevle af ilan etti. Böylece Mervani Devleti son buldu (Tufanöz, 1978:231). Son Mervani hükümdarı olan Mansur'ın 1096'da ölmesiyle bu devlet tarih sahnesinden silinmiştir (Yılmaz, 1994:20).

1.2.5. Selçuklular Dönemi

Türk boyunun önemli bir bölümünü oluşturan Selçukiler toplu olarak ülkeleri olan Türkistan'dan ayrılarak batıya doğru akın ettiler. Bu akınlarında güzel ve önemli yerleri alan Selçukiler bu yerlerde kalmayıp yaz vakitlerinde yaylalara gitmekteydiler (Atalay, 1946:63-64). Ceznevilerden Mahmut Han'dan yardım istediler. Mahmut Han Selçukilerin büyük bir kısmını Horasan'a yerleştirdi. Selçuk'un babası Dakak çok cesur bir komutandı. Selçuk 107 yaşında öldüğünde Mikail, Arslan ve Musa isminde üç oğlu bulunmaktaydı. Mikail'in de Bigo, Cafer ve Tuğrul adında üç oğlu vardı. Nişabur'da tahta çıkan Tuğrul Bey tüm Horasan'a hâkim oldu. 1039 yılında Tuğrul Bey, Gazne hükümdarı Mesut ile yaptığı savaşı kazanarak adına hutbe okuttu (Perk, 1943:180).

Böylece Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Beyin önderliğinde 1039 tarihinden itibaren kurularak siyasi birliğini tamamlamıştır.

1049 yılında Tuğrul Beyin Musul üzerine yaptığı sefer sırasında Diyarbakır emiri Ebunasır, Selçuklularla yaptığı görüşmelerle Selçuklu akınlarının buralarda yapılmasını engellemiştir (Perk, 1943:181). Ebunasır'ın ölümünden sonra Mervan Devleti, Selçukluların himayesini kabul etmiştir. Böylece Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen, Siirt ve Nusaybin Selçukluların himayesine girmiş oldu. Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alparlan'da Anadolu akınlarını sürdürmüştür. Bu dönemde Kars ve Ani kalesi fethedilmiştir. Alpaslan döneminde Bizansla yapılan Malazgirt Savaşı sonucunda Anadolunun kapılara Müslüman Türklere açılmıştır (Yılmaz, 1994:24). Sultan Alpaslan'dan sonra Melikşah gelmiştir. Bu dönem Selçukluların en parlak dönemiydi. Melikşah döneminde Erzen, Siirt ve Hasankeyf olmak üzere Güneydoğu Selçukluların idaresine geçmiştir. 1076 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk hükümdarlık tahtına geçti. Ancak kardeşi Muhammed taht mücadelesine girdi ve böylece ülke toprakları iki kardeş arasında paylaştırıldı (Atalay, 1946:64). Muhammed melik unvanıyla Azerbaycan, Van, Diyarbakır, Musul, Cizre, Siirt, Meyafarkin ve Erzen illerine sahip oldu. 1121 tarihinde Muhammed'in ölümünden onra yerine kardeşi Mahmut geçti. 1129 yılında Siirt'te inşa edilen Ulu Cami Mahmut zamanında yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Selçuklarda 1131 yılında Mahmut'un ölümünden sonra Davut, Mesut, Muhammed, Sincar ve Ertuğrul tarafından idare edilmiştir. Selçukluların idari yönetiminde memleketler emirler tarafından idare edilmekteydi.

Diyarbakır, Meyafarkin, Erzen, Siirt Saltık Beyin idaresinde verilmişti (Atalay, 1946:65).

1.2.5.1. Alyanal Hükümeti

Suriye emiri Tutuş, Diyarbakır bölgesini Yanal oğlu İbrahim idaresine vermişti. İbrahim'den sonra Alp Arslan tarafından Bisan oğlu Nurettin'e Diyarbakır bölgesi verilmişti. Nurettin'in ölümünden sonra oğlu Kudbettin zamanında hükümet işleri vezir Siirt'li Sammaka oğlu Kavvam tarafından yönetilmiştir. Siirt'te bir hamam ve bir cami baba ile oğlun eseridir (Atalay, 1946:65).

1.2.5.2. Musul Atabeyi

İran Selçukluları Atabey idari yönetimini benimsemişlerdi. Bir şehri veya eyaleti alanlar burada yarı müstakil devlet kurmaktaydılar. Musul atabeyi İmadeddin Zengi tarafından Diyarbakır'a bağlı Tahanra, Eserad (Siirt), Hizan, Erzen, Mıtlıs (Bitlis), Hanzit ele geçirilmiştir. İmameddin Zengi'nin kendi adıyla basılmış para bulunmaktaydı (Perk, 1943:200). Siirt'te Selçuklular tarafından cami, hamam, köprü gibi eserler yapılmıştır (Atalay, 1946:66).

1.2.6. Artıkiler Dönemi

Suriye Selçukluları emiri Tutuş, Filistin'in haçlılardan alındığı sırada büyük hizmetleri bulunan Eksik oğlu Artık'u Kudüs valiliğine atamıştır. Artık'tan sonra 1091 yılında Sekman ve İlgazi adlı oğulları geçtiler. 1096 yılında Fatımiler tarafından Kudüs'ün alınmasıyla Sekman, Urfa'ya ve İlgazi, Bağdat'a çekildiler. 1101 yılında Sekman, Hasankeyf'e tayin

edildi. 1103 yılında Sekman, Mardin ve çevresini aldı. Siirt ve çevresi de idaresindeydi. İlgazi de gelip Mardin'e yerleşti. 1104 yılında Sekman Hasankeyf'te, İlgazi Mardin'de Artıkiler Devletini kurdular (Perk, 1943:200).

Bu iki kardeş haçlılarla yapılan mücadelede üstlerine düşeni yaptılar. Bu hizmetlerine karşılık Selahaddin Eyyübi tarafından 1183'de Sekman'a Diyarbakır ve bölgesini teşkil eden Erzen, Meyafarkin ve Siirt şehirleri verildi. 1231 yılında Eyyübiler'in saldırılarından sonra bölge onlara geçmiştir (Atalay, 1946:66).

1.2.7. Eyyübiler Dönemi

Eyyübüler bu ismi Selahaddin'in babası Necmettin Eyyüp'ten almışlardır (Yılmaz, 1994:31). Selahaddin Eyyübü Mısır'da 1174 yılında Eyyübiler Devletini kurdu. Daha sonra Kuzey Mezopotamya'yı Siirt'i idareleri altına aldı ve 1187 yılında Kudus'ü Haçlılardan aldı (Seçkin, 2006: 77). Selahaddin Eyyübi soyundan Melik Süleyman, Hasankeyf, Erzen ve Siirt'i yaptığı savaş sonrası ele geçirmiş ve Hasankeyf şehrini merkez yapmıştır. Aynı soydan gelen Melik Halil zamanında, Akkoyunlular ile yapılan mücadeleyi kaybetmiş ve Siirt ile diğer şehirler Akkoyunluların eline geçmiştir. Siirt bu işgaller nedeniyle zarar görmüştür (Seçkin, 2006: 78). Akkoyunlular'da meydana gelen melik kavgası sırasında Melik Halil bu fırsatı kaçırmayarak yapılan mücadeleyi kazanarak Siirt ve diğer şehirleri yine Eyyübilerin toprağına kazandırmıştır. Melik Halil Safevi İsmail'in kız kardeşiyle evlendi. Safevilerin, Akkoyunluları yenerek topraklarını ele geçirmesi üzerine Melik Halil'in Şah İsmail'in damadı olması nedeniyle Merkez Hasankeyf olmak üzere Erzen ve Siirt bu merkeze bağlı olarak idare

edilmiştir (Atalay, 1946:67). 1248 yılında Mısır'daki Memlüklüler Eyyübi Devletine son vermiş ve 1259 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagu El-cezireyi idaresine alarak bölgenin hâkimi oldu (Yılmaz, 1994:35-36).

1.2.8. İlhanlılar Dönemi

İlhanlı Devleti 1259 yılında Bağdat'ta Hülagü tarafından kurularak siyasi birliğini sağladıktan sonra Abbasi Halifeliğine son vermiştir. Hülagü, oğlu Yeşmut komutasında bir orduyu Cizre tarafından Anadolu'yu işgal etmek için gönderdi (Perk, 1943:210; Seçkin, 2006:81). Siirt Emiri Lulu Botan nehrinin aktığı Karahan boğazını tutarak bölgeyi savunarak yeşmut'un buraya girmesine mani oldu. Savaşla bölgeye giremeyeceğini anlayan Yeşmut Lulu'yu aldatmaya yönelik sözleriyle Siirt'e girdi ve burada birçok katliamlar ve yıkımlar yapıldı (Atalay, 1946:68). Bölgede 15 bin kişi öldürülmüştü. Buradan batıya giden Tatar ordusu Erzen şehrini yıktı. Erzen hâkimi Emir Tığa'da yapılan mücadelede esir düştü. Ardından Diyarbakır'ı alınca Silvan üzerine yürüdü ve burayıda yerle bir etti. Diyarbakır, Silvan, Cizre ve Mardin'de büyük tahribatlar bıraktılar (Beg, 2015: 153). İlhanlı ordusunun Diyarbakır'ı alması üzerine Selahaddin Eyyübi bu yöredeki Müslümanların yardımına geldi ve yapılan mücadeleyi kazanarak Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır ve Mardin'i ele geçirdi. Hakkâri üzerinden gelen Hülagü ordusu Musul, Cizre, Siirt, Silvan ve Diyarbakır'ı geri aldı. Bu bölgenin idaresini Hülagü oğlu Yeşmut'a bıraktı ve bu bölgeler 1339 yılına kadar İlhanlıların gönderdiği valiler tarafından idare edildi (Atalay, 1946:68).

1.2.9. İlkaniler Dönemi

İlkani Devletini 1340 yılında Bağdat'ta şeyh Hasan kurarak Bağdat'ı başkent yaptı (Perk, 1943:231). Bu tarihlerde Siirt ve civar şehirler İlhanlı valiler tarafından idare edilmekteydi. Ancak Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretler bu bölgede müstakil olarak yaşamaya başlamışlardı. 1346 yılında Şeyh Hasan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Şeyh Üveys geçti. Şeyh Üveys 1365 yılında Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır bölgelerini ele geçirdi ve Akkoyunlu ile Karakoyunlu aşiretlerle savaştı. 1394 yılında bölgeye giren Timurlenk Diyarbakır'ı aldı. Aynı tarihte Karakoyunlu aşiret reisi Kara Yusuf İlkanilerin son hükümdarı Ahmet'i yenerek bu devlete son verdi (Atalay, 1946:68; Perk, 1943:232).

1.2.10. Karakoyunlular Dönemi

Karakoyunlular Moğol istilası üzerine göç ederek Dicle ve Fırat nehrinin yukarı tarafında yerleşmişlerdir (Perk, 1943:23). Karakoyunlular Devleti Kara Yusuf tarafından 1420 yılında kurulmuştur. Bayraklarındaki karakkoyun nedeniyle bu ismi almıştır. Timurlenk'in Diyarbakır'da bulunan valisi Kara Osman'ı yenen Kara Yusuf ardından İlkani Sultanı Ahmet'i mağlup ederek Bağdat'ı aldı. Bölgesine döndükten sonra Diyarbakır'ı ele geçirdi. Kara Yusuf, Kara Osman'ı yenerek Akkoyunluları mandası altına almış ve böylece Diyarbakır ve çevresini oluşturan Silvan, Erzen, Siirt, Hasankeyf ve Mardin'i hâkimiyetine almıştır (Yılmaz, 1994:39). 1468 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali'yi yendi. Böylece

Karakoyunluların hâkimiyeti altında bulunan topraklar Akkoyunluların hâkimiyeti altına girdi (Atalay, 1946:69).

1.2.11. Akkoyunlular Dönemi

Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi Moğol istilası üzerine Horasan'dan göç etmişlerdir. Bu Türk aşiretleri önce Azerbaycan'a gelmiş ardında Diyarbakır, Erzincan ve Malatya'ya yerleşmişlerdir (Perk, 1943:236). Akkoyunlu Devleti 1406 yılında Kara Yuluk Osman tarafından kuruldu. Bayrağındaki akkoyun nedeniyle bu isimle anıldı. Kara Osman, Timurlenk'in hizmetine girmiştir. Timurlenk ile birlikte Anadolu, İran ve Suriye seferlerine çıkmıştır (Yılmaz, 1994:40). Bu hizmetten memnun olan Timurlenk Diyarbakır ve bölgesini Kara Osman'a vermiştir. 1466 yılında Uzun Hasan Karakoyunlular hükümdarı Cihan Şah ile yapılan mücadeleyi kazanmıştır. Bu devletin yıkılmasıyla Diyarbakır, Erzen, Siirt ve diğer şehirler Akkoyunluların egemenliğine geçmiştir. İlk sıralarda devlet merkezi Diyarbakır iken ülkenin genişlemesiyle devlet merkezi Tebriz yapılmıştır. Akkoyunluların en cesur komutanı Uzun Hasan olmuştur. Ayrıca Uzun Hasan dönemi en parlak döenmdir. Uzun Hasan'ın 1477 yılında ölmesi üzerine başlayan taht kavgalarıyla devlet güç katbetmiştir (Seçkin, 2006: 88). 1508 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu olan Murat Bey döneminde Şah İsmail ile yapılan savaşın kaybedilmesiyle Akkoyunlular yıkılmış Diyarbakır ve bölgesi Şah İsmail'in hâkimiyeti altına girmiştir (Atalay, 1946:70).

1.2.12. Osmanlı Dönemi

Akkoyunlu devletini yıkarak tüm bölgeyi işgal eden Şah İsmail Diyarbakır ve Van kalesine asker yerleştirmiştir. İran Şahı Şah İsmail, Osmanlının doğu sınırını tehdit ederek Şiiliği burada yaymak istiyordu. Şah İsmail'in doğu sınırında yaptığı hareketler Şiiliğin Osmanlı topraklarına girmesine neden oldu (Perk, 1943:240). Yavuz Sultan Selim doğu sınırının güvenliğini sağlamak ve Şah İsmail'in bu bölgedeki etkinliğine son vermek için harekete geçti. 1514 yılında Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında vuku bulan Çaldıran savaşıyla bu iş çözüme kavuştu. Yavuz'un üstünlüğü ile sonuçlanan zaferde doğu sınırı güvenliği sağlanmakla bu bölgedeki şehirler Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bölge halkının çoğunluğunun sünni olması Osmanlı hâkimiyetinin sevinçle karşılanmasını sağladı. Yavuz Sultan Selim, buralarda büyük âlim ve söz sahibi olan İdrisi Bitlisi'yi danışman olarak Bıyıklı Mehmet Paşanın idaresinde yardımcı olarak bıraktı (Atalay, 1946:70-71).

Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdrisi Bitlisi'nin buralarda yaptıkları hizmetler neticesinde buralarda hüküm süren Siirt Hâkimi Melik Halil Eyyübi, Sason Emiri Ali Bey, Nemiran Emiri Abdal Bey, Botan Emiri Abbas Bey, Garzan Emiri Seyfittin Bey, Şirvan Emiri Hurşit Bey, Bitlis Emiri Şeref Bey, Silvan Emiri Halit Bey, Behmurt Emiri Tacuttin Bey gibi 25 beyin ortak kararıyla Osmanlıya bağlanmasına karar verildi. Osmanlı Devletinin hâkimiyeti zamanında halk, aşiret beylerine bağlıydılar. 25 bey statülerini korumak şartıyla bu bağlılığı kabul etmişlerdi (Seçkin, 2006: 93). Bu durum buralara atanan vali ile aşiret beyleri arasında sorun oluşturmuş ve hükümete karşı isyanlar baş göstermiştir. Bu nedenle Siirt

ve diğer şehirlerde yönetim derebeylik sistemiyle sürdürülmüştür (Atalay, 1946:71).

1.2.12.1. Derebeylik Dönemi

Osmanlı hâkimiyetinden önceki son dönemde Hısnı Keyfa ve Siirt'in alınması amacıyla yapılan mücadele neticesinde Melik Halil'in üstün gayreti ile Siirt, Safevilerden geri alınarak Hasankeyf Hükümdarı olarak Melik Halil tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Han, 1975:201). Melik Halil ölümünden sonra yerine oğlu Melik Hüseyin başa geçmiştir. Melik Hüseyin diğer iki kardeşi Melik Ali ve Muhammed'i tutuklatarak hapse attırmıştır. Böylece hanedanda huzursuzluk ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak diğer kardeşi Melik Süleyman hanedanın başına geçen Melik Hüseyin'den kaçarak Diyarbakır Eyalet Valisi Hüsrev Paşa'ya sığınmıştır. Hüsrev Paşa diğer tutuklu iki kardeşi kurtardıktan sonra henadanda çıkan huzursuzluğu bitirmek için Melik Hüseyin'i idam ettirmiş ve bölgenin idaresini Melik Süleyman'a vermiştir (Seçkin, 2006: 105; Han, 1975:201). Hasankeyf Hükümdarı Melik Süleyman'ın başa geçmesiyle birlikte diğer kardeşler Melik Ali ve Melik Muhammed bu duruma rıza göstermeyerek melik kavgası başlamıştır. Ayrıca Melik Hüseyin'in öldürülmesi bölgedeki aşiretleri de hoşnut etmemişti. Kardeşler arasında çıkan huzursuzluğun artması ve kardeşler arasında uzlaşma sağlanamadığından Melik Süleyman, Hısn Keyfa, Siirt ile bu beyliklere bağlı diğer kalelerin anahtarını 1524 yılında Diyarbakır Eyalet Valisi Hüsrev Paşa'ya teslim etmiştir (Han, 1975:205). Böylece Hısn Keyfa ve Siirt'te Eyyübiye sülalesi idaresi sona ererek bölge Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen sancak beyleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Seçkin, 2006: 105).

Osmanlı hükümeti tarafından 1572 tarihinde sancak beyi Mehmet'in yerine İnebahtı Deniz Savaşındaki başarısı ile takdir toplayan Halil Bey atanmıştır. Halil Bey idareyi aldıktan sonra hükümete vermesi gereken vergiyi vermemesi ve üstüne düşen diğer yükümlülükleri yerine getirmemesi nedeniyle görevden alınmıştır. Böylece 1578'de Ali Bey Siirt sancak beyi olarak görev yapmıştır. Ali Bey Siirt'i iyi idare etmemiş ve halka eziyet ederek adaletli davranmamıştır. Ali Bey Siirt'i yönetemediği gibi devleti de yok sayıyordu. Ali Beyin kötü idareciliği nedeniyle halk tarafından hükümete şikâyet dilekçeleri verilmiştir. Ali Bey sancak görevi sırasında ölmüştür (Seçkin, 2006: 107).

Bundan sonra 1579 yılında Siirt sancak idaresi aslen Siirtli olan Halil Bey idaresine geçmiştir. Halil Beyden sonra sancak idaresine Kılıç Bey atanmış ancak 1582 yılında Kılıç Bey'in Osmanlı İran savaşlarında (1577-1590) Tebriz muhafazasında bulunan Maksud Beyle anlaşamaması nedeniyle Siirt sancak idaresine Mehmet Bey tayin edilmiştir (Seçkin, 2006: 108). III. Murad, Tebriz muhafazasına Sinan Paşa ve Bitlis Hâkimi Şeref Han'ı görevlendirmiştir. Tebriz muhafazasında toplamda 18 bey görevlendirilmiştir. Siirt beylerinden Şirvi Hâkimi Zeynel, Müküs (Pervari) Emiri Abdal, Brados Beyi Evliya, Zeriki Hâkimi Muhammed, Ispayerd Beyi Eyüp ve Agakis Beyi Zahid'de görev almıştır (Seçkin, 2006: 109-110).

Osmanlı-Avusturya savaşlarında da Siirt beyleri görevlendirilmiştir. 1691 yılında Avusturya ile yapılan Salankamen savaşında Kürt beyleri bulunmaktaydı. Siirt sancak beyi olarak 1620 tarihinde Ebubekir Bey, 1622'de Sinan Paşanın kızından torunu İbrahim Bey, 1633'te Mahmudi

aşiretinden Zeynel Beyin oğlu Süleyman Bey, 1635 tarihinde de Şirvan Beyi Abdal Bey sancak beyliğini yapmıştır (Seçkin, 2006: 111).

IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında Diyarbakır'da bulunduğu sırada 1638 yılında Batman suyundan itibaren idareyi Mahmut Paşa'ya bıraktı. Mahmut Paşanın ölümünden sonra Hacı Recep Ağa, Hasan Ağa, Osman Ağa sırasıyla Siirt'in idaresini yaptılar. Yönetim babadan oğula geçmiştir. Osman Ağa zamanında mütesellim olarak Bekir Ağa görevlendirildi. Siirt halkı Osman Ağanın idaresinden hoşnut olmadığı için Bekir Ağa hâkimiyeti halkın desteğiyle birlikte Botan hâkimi Esat ve Şirvan hâkimi Salih Beylerin desteğiyle sağladı. Bundan sonra Osman Ağa, Şuvan Ağası Cihangir, Behmurt (Hüseyni) Ağası Hacı Mecit ve Şirvan hâkimi Salih Beyle yeni bir ittifak kurarak Bekir Ağanın hâkimiyetine son verdi ve tekrar başa geçti. 1800 yılında Osman Ağanın ölmesi üzerine Botan hâkimi Esat Beyin talimatıyla Hacı Tahir Ağa idareyi aldı (Atalay, 1946:72). Hacı Tahir Ağanın idaresi sırasında iktidar mücadelesini kazanan Kasım Ağa on ay kadar idareyi eline almış ancak Hacı Tahir Ağa daha sonra idareyi gene kazanmıştır. Hacı Tahir Ağa ile Şirvan hâkimi Salip Beyin aralarının açılması nedeniyle baskı altında kalan Hacı Tahir Ağa idareyi bırakmak zorunda kalmış ve Salih Beyin emriyle 1822 yılında Hacı Hüseyin Ağa sancak idaresine getirilmiştir. Hayırsever bir ağa olan Hacı Hüseyin Ağanın idaresi sırasında Siirt adil ve iyi bir şekilde idare edilmiştir. Hüseyin Ağa Siirt'e bir medrese, bir cami yaptırmıştır. 1831 yılında ölümünden sonra sancağın başına kardeşi Hacı İbrahim Ağa geçmiştir (Atalay, 1946:73).

1838 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yurtluk-ocaklık yönetim şekline son verilmiştir (Seçkin, 2006: 115). Osmanlı Devleti yenileşme hareketleri kapsamında merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla derebeylik sistemi kaldırılmıştır.

Tablo 1.2.1: Derebeylik Döneminde Siirt'te Görev Yapan Beyler

Sıra No	Görevli Başladığı Yıl	Derebeyin Adı
1	-	Mehmet Bey
2	1572	Halil Bey
3	1578	Ali Bey
4	1579	Halil Bey
5	-	Kılıç Bey
6	-	Mehmet Bey
7	1620	Ebubekir Bey
8	1622	İbrahim Bey
9	1633	Süleyman Bey
10	1635	Abdal Bey
11	1638	Mahmut Paşa
12	-	Hacı Recep Ağa
13	-	Hasan Ağa
14	-	Osman Ağa
15	-	Bekir Ağa
16	-	Osman Ağa
17	1800	Hacı Tahir Ağa
18	-	Kasam Ağa
19	-	Hacı Tahir Ağa
20	1822	Hacı Hüseyin Ağa
21	1831	Hacı İbrahim Ağa

1.2.12.2. Sancak Dönemi

Osmanlı Devletinde Sultan Abdülmecid döneminde yenileşme hareketleri kapsamında 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ilan edildi. Ancak ülke idaresindeki toprakların genişliğinin fazla olması ferman ülkenin tamamına aynı anda uygulanamasına imkân vermedi. Yeni politika kapsamında devlet içinde fermanı uygulayacak kadrolar da tam olarak kurulmamıştı. Bu nedenle yenilikler önce Rumeli'de Elviye-i Selâse denilen, Yanya, Tırhala, Manastır eyaletlerinde uygulanmaya konmuş, 1845 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulama aşamasına geçilebilmiştir (Yaşar, Akın ve Çelik, 2018:36).
Osmanlının merkeziyetçilik politikası yıllardır burayı yurtluk ocaklık sistemi ile idare eden beyler tarafından benimsenmesi kolay olmadı. Buradaki söz sahibi beyler isyana kadar giden mücadelelere girişti. Van Sancağında başlayan bu isyanlar bölgeyi etkisi altına aldı. Devlet bu isyanları bastırmak için 1847 yılında Anadolu ordu Müşiri Osman Paşa emrindeki birlikleri görevlendirdi. Yapılan mücadeleler başarıyla sonuçlandı ve isyan bastırıldı. İsyanın bastarılmasıyla 1838 yılında yurtluk-ocaklıkların ortadan kaldırılma kararı fiilen uygulanmaya konuldu. Bölgede Osman Paşa'nın bağımsız bir eyaletin kurulması önerisi uygun görülerek Kürdistan Eyaleti 13 Aralık 1847 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe girdi (Gencer, 2011:75-96). Kürdistan Eyaleti, Diyarbakır, Van, Muş, Hakkâri Sancakları ile Cizre, Bohtan, Mardin kazalarından oluşmaktaydı[10].

[10] *Takvim-i Vekayi*, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).

Siirt, Kürdistan Eyaletinin Diyarbakır Sancağına bağlı bir kaza statüsünde yeni yapılanmada yerini aldı[11]. 1850 yılında Diyarbakır Sancağına bağlı Siirt Kazası Rıdvan, Şirvan, Garzan, Beşiri, Hıyan, Behremki, Gurdilan nahiyelerinden oluşmaktaydı[12]. 1852'de ilk kaymakamlık görevine Kenan Paşa getirilmiştir [13].

Osmanlı yenileşme hareketleri çerçevesinde kurulan vilayet sistemi 1867 yılına yeni bir değişikliğe gidilerek Kürdistan Eyaleti kaldırmış ve yerine Diyarbakır Vilayeti kurulmuştur (Sakin ve Kartın, 2014:307). Bu yeni sistemle kaza statüsünde bulunan Siirt, Diyarbakır vilayetine bağlı sancak durumuna geçmiştir[14]. 1869 yılında Siirt Livası üç kazadan oluşuyordu. İlki Zırki ve Hizan nahiyelerinden oluşan Şirvan kazası, ikincisi Rıdvan, Beşiri ve Sason nahiyelerinden oluşan Garzan Kazası, üçüncüsü ise Pervari ve Dergul nahiyelerinden oluşan Eruh Kazasıydı[15]. Meclis-i Vükala'da yapılan görüşmeler sonrasında 30 Mart 1881 tarihinde Diyarbakır Vilayetinden Siirt Livası ve Van vilayetinden Muş Livası ayrılarak Bitlis Vilayeti kurulmuştur[16]. Böylece Siirt Sancağı bu

[11] (H) 1264 SDAO, s. 103.
[12] (H) 1266 SDAO, s. 83.
[13] BOA, A.) MKT. NZD. 57/2, (H) 14 L 1268, (01 Ağustos 1852).
[14] Diyarbakır vilayetine bağlanan Siirt'in idari durumunu tespit etmek için 1869 yılında yayımlanmaya başlanan Diyarbakır Vilayet Salnameleri incelenmiştir. Ancak Diyarbakır Vilayet Salnameleri 1878 ve 1883 yılları arasında yayımlanmamıştır. Bu nedenle Siirt'in idari yapılanması hakkındaki bilgilere ulaşmak için bu tarihler arasında Devlet Salname kayıtları incelenmiştir.
[15] (H) 1286 DVS, s. 138-139.
[16] Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Siirt Livasının hangi tarihte Bitlis vilayetine bağlandığı hakkında literatürde değişik bilgiler yer almaktadır. Meclis-i Vükala'nın bu yönde aldığı karar tespit edilerek Siirt tarihi açısından belirsiz olan bu durum kesinleştirilmiştir. Ancak Devlet Salnamesi kayıtlarında alınan bu karar ancak (H) 1300 (1883) yılındaki kayıtlarda geçmektedir. Zira (H) 1298 (1881) ve (H) 1299 (1882) kayıtlarda Sason kazası Siirt livasına, Pervari'de nahiye konumunda Rıdvan nahiyesine

tarihten itibaren Bitlis Vilayetine bağlı üç sancaktan biri olmuştur. Bitlis'e bağlı Siirt Sancağı Eruh, Rıdvan, Garzan, Şirvan, Garzan ve Pervari olmak üzere altı kazadan meydana gelmekteydi[17]. 1920 yılına kadar Siirt'e bağlı kaza ve nahiyelerde zaman zaman değişkliğe gidildi. Ancak Siirt, 26 Eylül 1920 tarihinde bağımsız sancak olması Meclis tarafından kabul edilmiş alınan karar 28 Şubat 1921 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir[18]. Türkiye'de idari yapılanma yeniden düzenlendi. Buna göre 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesinde "Türkiye, coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder" hükmü bulunmaktaydı. Anayasaya göre liva/sancak teşkilatı kaldırılmıştır[19]. 1923 Ekim ayının ilk haftası Dâhiliye Vekâleti tarafından yayımlanan bir genelge ile yeni idari düzenleme uygulamaya konulmuştur. Bu genelgeyle bağımsız livalar(sancaklar) vilayete dönüştürüldü. Ayrıca mutasarrıf ismi yerine vali denilmesi kararlaştırılmıştır (Obuz, 2017:21).

1.2.13. Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesiyle idari yapılanma yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede Siirt Vilayeti, 1918

bağlı olarak geçmektedir. (bkz. (H) 1298 SDAO, s. 60, (H) 1299 SDAO, s. 64, (H) 1300 SDAO, s. 312).

[17] BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

[18] Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz. BCA, 30.18.1.1/1.10.10, (M) 22.08.1920; "Siirt Sancağının müstakilen idaresine Dair Kanun" Ceridey-i Resmiye, Nu: 4, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921), s. 6; Musa Şaşmaz, "Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)", C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 153.

[19] "Teşkilatı Esasiye Kanunu", Ceride-i Resmiye, Nu: 1, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

yılındaki son düzenlemeye bağlı kalınarak Hüseyni Nahiyesinden oluşan Merkez Kazası, Rıdvan, Melefan ve Barinci Nahiyelerinden oluşan Garzan Kazası, Fındık ve Lodi Nahiyelerinden oluşan Eruh Kazası, Minar ve İskanbo Nahiyelerinden oluşan Şirvan Kazası, Hasras Nahiyesinden oluşan Şırnak Kazası ve Pervari Kazasından olmak üzere altı kaza ve dokuz nahiyeden oluşmaktaydı[20].

Türkiye Cumhuriyeti'nin idari yapılanmasında zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Siirt vilayeti yapılan değişikliklerde yerini almıştır. 1926 yılında Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Beşiri kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (Şaşmaz, 2014:153). 20 Mayıs 1933'te Hakkâri vilayetinin kaldırılmasıyla Beytüşşebap kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2197 Sayılı Kanun -20.05.1933-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 2411, 27. Mayıs 1933). 1929 yılında Muş vilayetine bağlanan Sason kazası tekrar Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2885 Sayılı Kanun -25.12.1935-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3197, 04 Kânunusani 1936). 26 Mart 1936 tarihinde Siirt vilayetinin Beşiri kazasına İluh (Batman) nahiyesi kurulmuştur (bkz. T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3263, 26 Mart 1936). 20 Mayıs 1938 tarihinde Merkez Ziyaret olmak üzere Baykan ilçesi, Hazo merkez olmak üzere Kozluk ilçesi Siirt vilayetine bağlı olarak kurulmuşlardır (bkz. 3393 Sayılı Kanun -20.05.1938-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3919, 28 Mayıs 1938). Siirt vilayetine bağlı Garzan kazasının ismi 1938 yılında Kurtalan olarak değiştirilmiştir (bkz. T.C. Resmi Gazete, Sayı: 4097, 29 Kânunuevvel 1938). 19 Haziran 1957 yılında İluh nahiyesinin Batman adıyla ilçe statüsüne getirilmesine karar

[20] (R) 1333, 1334- (H) 1336 SDAO, s. 552-555.

verilmiştir (bkz. 7033 Sayılı Kanun -19.06.1957-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 9644, 27 Haziran 1957).

Siirt'in idari yapılanmasında günümüzde halen önemli bir yeri bulunan 13 Kasım 1953 tarihli kararnameyle Tillo adıyla yeni bir nahiye kurulmuştur (bkz. Şaşmaz, age, s. 158). 16 Mayıs 1990 yılında Tillo nahiyesi Aydınlar adında ilçe statüsüyle kurulmuştur (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı-Mük: 20522, 18 Mayıs 1990). 30 Ekim 2013 yılında Aydınlar ilçesinin adı Tillo olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (bkz. 6501 Sayılı Kanun -30.10.2013-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 28814, 07 Kasım 2013). 16 Mayıs 1990 Siirt vilayetinin durumu yeniden değerlendirilmiş ve Batman ve Şırnak vilayetleri kurulmuştur. Ayrıca Siirt'e bağlı kazalardan Beşiri, Kozluk ve Sason ilçeleri de Batman vilayetine bağlanmıştır (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı Mük.-20522, 18 Mayıs 1990).

Böylece günümüzdeki durumuyla Siirt vilayeti Merkez ilçe, Kurtalan, Baykan, Eruh, Tillo, Pervari ve Şirvan ilçelerinden oluşmuş ve Cumhuriyet Dönemiyle başlanan idari düzenlemeyle son şeklini almıştır.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Siirt şehrinin tarihi geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Anadolu ve Mezopotamya'nın ortasında kurulan bu şehir eski devletlerin ve medeniyetlerin uğrak yeri olmuştur.

Binlerce yıllık geçmişi bünyesinde barındıran Siirt aynı zamanda birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Önemli coğrafik ve stratejik konuma sahip olan bölge bu medeniyetlerden aldığı mirası saklamayı başarmıştır. Bu güçlü ve mukaddes miras büyük devletlere, güçlü ve sınır tanımaz hükümdarlara, savaşlara, evliyalara, halifelere hatta Peygamberlere kadar uzanmaktadır. Bu mukaddes kent hâkimiyeti altına giren hemen hemen her devletten aldığı kültürel, dinsel ve sosyal değerlerle bütünleşmiştir. Sahip olduğu kültürel mirasın en büyük armağanı farklı dilleri konuşan ve farklı kültüre sahip halkların bir arada yaşamasıdır. Bu farklılığı başarıyla sürdürmesi şehrin üç dilli şehir unvanına sahip olmasının ana faktörü olmuştur. Üç dilli kardeş şehir olarak bilinen Siirt ilinde çoğunlukla Kürtler, Araplar ve Türkler yaşamaktadır. Şehir halkı din, dil farkı gözetmeksizin dışarıdan gelen insanlara kucaklayıcı olmuştur. Şehrin hem küçük olması hem de misafirperverliği diğer birçok il nazarında değerini arttırmıştır.

Bu topraklar üzerinde yaşayan uygarlıklar çoğunlukla göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Ekonomileri tarıma dayalı olmakla beraber yapılan araştırmalarda savaşçı bir topluluk oldukları da anlaşılmaktadır. Zira kazılarda mızraklar ve çeşitli savaş aletleri çıkarılmıştır. Ardı sıra gelen bu uygarlıkların birbirlerinden de etkilendikleri bilinmektedir. Mezopotamya da hüküm süren bu toplulukların bazıları bölgenin kültürüne katkı sağlamıştır. Ancak şehri yıllarca ellerinde tutmalarına rağmen herhangi bir faydası dokunmayan uygarlıklarda mevcuttur. Şehrin sarp kayalıklarla çevrili olması hasebiyle işgal etmek kolay olmamıştır. Devletlerin yıkılmasında ki ana sebep ise siyasi boşluk ve taht kavgalarının yaşanmasıydı.

İslamiyet'in yayılması ile birlikte bölge Hz. Ömer tarafından fethedilmiştir. Bu dönemden itibaren şehir birçok devlet tarafından el değiştirmiştir. Bölgede yaşayan halkın çoğunluğunu Sünniler oluşturmaktaydı. Şah İsmail civarda yaptığı hareketlerle bölgede Şiiliğin yayılmasını amaçlıyordu. Yavuz Sultan Selim ile aralarında yaşanan Çaldıran savaşı ile şehir Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir. Bu güç değişikliği bölge halkını memnun etmiştir. Osmanlı Devleti idaresindeki Siirt bölgesi ardından Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Önce kaza statüsünde iken sonra sancak, müstakil bir sancak ve en son vilayet olmayı başarmıştır. Bölgeye yönetmesi için sancak beyi gönderilmiştir. Görevini iyi yapamayan idareciler alınmış ve başka idareciler atanmıştır. Siirt'in idari yapısında defalarca değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle kaza ve nahiye sayıları zaman zaman artmış ya da azalmıştır. Bazı nahiye ve kazalar şehre bağlanırken bazen şehirden alınmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar ki geçen süreçte idari düzenlemede yapılan ciddi değişiklikler dikkat çekmektedir.

Önemli kültürel bir mirasın üzerine kurulan kent bu mirası sürdürmeye çalışmıştır. Birçok araştırmacıda merak uyandıran Siirt tarihinin daha fazla araştırılmaya ihtiyacı vardır. Çok sayıda devletin hüküm sürdüğü bu topraklarda bölgenin tarihi hakkında ortaya çıkarılamayan bilgiler elbette mevcuttur. Söz konusu bu eksikler çok değerli araştırmacıların ilgisi ve incelemesi sayesinde ortaya çıkarılacağından şüphe yoktur.

RESMİ YAYINLAR

Düstur (Tertip 1), Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872).

Düstur (Tertip 1), İkinci Cilt, Tuz Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67), E. T: 20.08.2018, Hicri 1289 (M 1872).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1264/1848.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1266/1850.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1271/1855.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1272/1856.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1275/1859.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1277/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1278/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1279/1862.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1281/1864.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1282/1865.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1283/1866.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1284/1867.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1285/1868.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1295/1878.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1296/1879.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1297/1880.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1298/1881.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1299/1882.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1300/1883.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1301/1884.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1302/1885.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1303/1886.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1304/1887.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1305/1888.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1306/1889.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1307/1890.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1308/1891.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1309/1892.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1310/1892.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1311/1893.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1312/1894.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1313/1895.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1314/1896.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1315/1897.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1316/1898.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1317/1899.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1318/1900.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1321/1903.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1323/1905.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1326/1908.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1327/1911.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1328/1912.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1333-1334/1918.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1925-1926.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1926-1927.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaai Amire, İstanbul 1316/1898.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaai Amire, İstanbul 1317/1899.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaai Amire, İstanbul 1318/1900.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaai Amire, İstanbul 1319/1901.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaai Amire, İstanbul 1321/1902.
Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1310/1892.
Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1316/1898.
Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1317/1899.
Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1318/1890.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1286/1869.

Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1287/1870.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1288/1871.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1289/1872.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1290/1873.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1291/1874.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1292/1875.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1293/1876.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1294/1877.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1300/1883.
Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1302/1885.
Siirt İl Yıllığı, 1967.
Siirt İl Yıllığı, 1995.
Siirt İl Yıllığı, 1998.
Siirt Turizm Envanteri, 1991.
Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, "*Umumi Nüfus Tahriri",* Ankara 1929.
Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Salnâmesi, İsmail Hakkı ve Şürekâsı Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi, İstanbul 1928.

GAZETELER

Bitlis Gazetesi, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).
Bitlis Gazetesi, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).
Takvim-i Vekayi, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).
Takvim-i Vekayi, (H) 11 Muharrem 1288 (2 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871).
Takvim-i Vekayi, (H) 28 Muharrem 1288 (19 Nisan 1871).

Ceride-i Resmiye, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921).

Ceride-i Resmiye, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

T.C. Resmi Gazete, 04 Kânunusani 1936

T.C. Resmi Gazete, 18 Mayıs 1990.

Kaynakça

"Siirt", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981.

Abdulkadir Turan, "*Fetihler, Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler"*, 1. Baskı, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 80.

Abdürrahim Tufantoz, "Mervaniler", *TDVDİA,* C.29, s.230-232.

Arafat Yaz-Sıddık Ünalan, "Mervani Decleti'nin Kuruluşu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.3, Aralık 2019, s.1200-1212.

ATALAY, Ömer, *Siirt Tarihi*, CHP Siirt Halk Evi Yayınları, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

BEG, Muhammed Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nübihar Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015.

GENCER, Fatih, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49, Ankara 2011, s. 75-96.

ERTEKİN, M. Zahir, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, T.C. Silvan Kaymakamlığı-T.C. Diyarbakır İl Özel İdaresi-Şarkıyat Derneği, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 103-125.

Mervaniler, Mervânîler - Vikipedi (wikipedia.org), (Erişim Tarihi: 25.02.2022); Atalay, *a.g.e*, s. 62.

OBUZ, Ömer, *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*, Akıl Fikir Yayınları, Eylül 2017.

PERK, Kadri, *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1943.

ŞAŞMAZ, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SEÇKIN, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2006.

Serdar Sakin ve Cengiz Kartın, "İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris Ve Sykes'ın Gözlemlerinde İran, Irak Ve Türkiye", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Nisan 2014, s. 307.

Şeref Han, "*Şerefname Kürt Tarihi"*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Yöntem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975, s. 31.

YAŞAR, Hüseyin,-AKIN, Erdem,-ÇELİK, Abdurrezzak, Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar), Grafiker Yayınları, Ankara 2018.

YILMAZ, Edip, *Siirt Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı'ya kadar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994.

BÖLÜM 3

AVRUPA BİRLİĞİNDE KATMA DEĞER VERGİSİ UYGULAMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Damla YÜKSEKKOL [1]

[1] Siirt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Siirt, Türkiye. damlaykskkl01@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0449-1017

GİRİŞ

Vergi, tarihten günümüze toplum yapısında ve ekonomide önemli rollere sahiptir. Vergi türleri arasında yer alan katma değer vergisi son yıllarda ülkemizde ve dünyada geniş uygulama alanı bulmuştur. Bu çalışma KDV (katma değer vergisi) uygulamasının AB (Avrupa Birliği) ülkeleri arasında nasıl uygulandığı hakkında incelemeler yapılmış ve katma değer vergisi açısından Türkiye ve AB arasında karşılaştırılması yapılmıştır. AB ve Türkiye'de uygulanan KDV de çok fazla farklılıklar bulunmasa da istisnalar oranlar indirimler üzerinden farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa birliği düzenli izlediği vergi politikasının bulunmamaktadır. KDV'nin ab ülkeleri ve Türkiye için vergi kaçakçılığının bir nebze önüne geçmiştir. Avrupa Birliği kurum ve kuruluşları vergi toplayamaz fakat kdv kanununa uygun şekilde vergiyi kabul etmesi gerekmektedir.

1. Verginin Tarihçesi

İnsanlık kadar eski bir geçmişe dayanan vergi, para sistemi ortaya çıkmadan önce gönüllü olarak toplanmaktaydı. Vergiler devlet yönetimlerinin değişmesiyle zorunlu hale gelmiştir. Vergi, devlet ile vatandaş arasında bir bağ bulunmaktadır. Vergi devletin vazgeçemeyeceği bir gelir unsurudur. Vergi olmadan devletin ayakta kalması, halkın ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Türkiye'deki vergi sisteminde verginin gelişimi tarihi süreci Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmak üzere ikiye ayrılıyor. Osmanlı Devletinde vergiler şer-i ve örfi olmak üzere iki gruba ayrılır. Osmanlı Devletinde Tımar Sistemi nedeniyle düzenli vergi alınması mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devletinde ilk kez 1804 yılında "senedi ittifak" ile padişahın vergi toplama yetkisi sınırlandırılmıştır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile padişahın tek başına vergi toplamasına bir sınırlandırma getirilmiştir. Padişahın belli kurallara uyularak vergi toplanması istenmiştir. 1876 yılında Kanuni Esasi yasaya dayanmadıkça vergi konulmasını yasaklanmıştı.

Osmanlı Devleti 1920 yılında imzaladıkları Sevr Anlaşması ile Duyunu Umumiye kuruluşunun yetkisi dışında kalan diğer kamu gelirlerini İngiliz, Fransız, İtalya'ya bırakarak ekonomik özgürlüğünü tamamen yitirdi.

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla ortaya çıkan 1924 Anayasasında birey hak ve özgürlüklerine açık bir şekilde yer verilmiştir. 1924 Anayasasına göre 84.maddede vergi "devletin genel giderleri için halkın pay vermesi "anlamını taşımıştır. 85. maddesine göre de "verginin ancak kanunlarla alınabileceğinden söz edilmiştir." 1949-1950 yılarında Almanya'dan esinlenerek Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi , Vergi Usul Kanunu kabul edilmiştir. 1960-1970 yılları arasında Motorlu Taşıtlar Vergisi ve İşletme Vergisi alınmaya başlamıştır. 1961 Anayasası ile 1924 Anayasası arasında tek bir fark bulunmaktadır. Bu fark vergi, resim, harçların muafiyeti, istisna indirim ve oranlarına ilişkin değişiklik yapma yetkisi bakanlara verilmiştir. Sonuç olarak vergi başı veya sonu olmayan bir olay örgüsü gibidir. Verginin başını bulmak her ne kadar kolay olsa da sonunu bulmak pek mümkün değil gibi görünmemektedir.

Vergi ülkelerin geçirmiş olduğu siyasi, sosyal, ekonomik durumlara değişiklik göstermiş ve şekillenmiştir. Tarihte ilk kez 1215 Magna Karta devletin mutlak gücü vergiden dolayı din adamları ve feodal beyler

lehine sınırlandırıldı. İngiltere de 1629 yılında Haklar Dilekçesi ile 1689 yılında Haklar Demeci ile kralın vergilendirmesi bir kez daha sınırlandırılmıştır. Tüm bu olaylardan yola çıkacak olursak verginin demokratik sistemin gelişmesinde büyük bir öneminin olduğunu söylemek mümkündür.

1.1. Verginin Tanımı

Vergi, devletin veya devletin yetkilendirdiği kamu kuruluşlarının belirli kurallara dayanılarak vatandaşların mali gücüne göre karşılıksız ve cebren topladığı gelirlerdir.

1.2. Verginin Özellikleri

Modern toplumlarda vergi kişilerden onların menfaatini sağlayan masrafları karşılamak adına vergi ödemekle sorumlu olan kişilerin belirli kurallar çerçevesinde ödediği bir miktar parasal kıymettir. Verginin birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bunları söyle sıralayabiliriz;

- Vergi karşılıksızdır
- Anayasadan alınan egemenlik gücü ile cebren alınır.
- Vergi ve diğer mali yükümlülükler kanunlar vasıtasıyla konulabilir, kaldırılabilir, değiştirilebilir. Bu sebeple yasaldır.
- Ödenmiş vergi borcu geri iade edilemez ve alınamaz nihai ve kesindir.
- Vergi devlet için sürekliliği olan bir gelir kaynağıdır.
- Para ve benzeri araçlar ile edilir.
- Vatandaşların ödeme gücüne göre alınır.
- Mali, sosyal ve ekonomik amaçla alınır.

Vergi Tekniği Ve Vergilendirmeye İlişkin Temel Kavramlar

1.3. Vergi Tekniği Ve Vergilendirmeye İlişkin Temel Kavramlar

1.3.1. Verginin Konusu

Üzerine vergi konulan ve doğrudan veya dolaylı şekillerde verginin kaynağının oluşmasını sağlayan ekonomik unusurdur. Verginin konusu mal veya hizmetle sınırlı değildir. Vergilendirme ile ilgili yasa koyucu eğer gerek görürse o güne kadar vergi ile ilişkilendirilmemiş iktisadi bir unsur üzerinden vergi alınmasını sağlayabilir. Verginin konusu verginin neyin üzerinden alınacağını belirten bir unsur olup yasa koyucular tarafında belli edilmediği sürece ilgili unsur üzerinden vergi alınamaz. Vergi borcunun doğmasına sebep olan unsurlar verginin konusunu oluşturmaktadır.

1.3.2. Verginin Mükellefi

Üzerine vergi borcu düşen gerçek ve tüzel kişilerdir. Vergi mükellefi olan kişiler gerçek kişiler olabileceği gibi tüzel kişilerde olabilirler. Vergi yükümlülüğünün iki temel unsuru vardır. Bunlardan ilki vergiyi doğuran olayın yükümlünün üzerinden gerçekleşmesi ikincisi ise üzerine vergi borcu düşen kişinin vergi borcunu ödemek zorunda olması. Özel hukuktan kaynaklı herhangi bir sözleşmeyle vergi mükellefliği durumunun veya vergi sorumluluğunun başkasına devredilmesi söz konusu değildir.

1.3.3. Vergi Sorumlusu

Üzerine vergi borcu düşen vergi borcunu ve diğer sorumluluklarını vergi dairesine karşı yerine getirmekle sorumlu olan kişidir. Diğer bir şekilde ifade edecek olursak üzerinde vergi borcu bulunmadığı halde vergi

dairesine bunu ödemekle sorumlu olan kişidir. Vergi sorumlusu asıl mükellef yerine ;

- Vergi borcunu ödeme
- Vergi kesme
- Defter tutma
- Belgeleri düzenlemek ile görevlidir.

1.3.4 Vergiyi Doğuran Olay

Vergiyi doğuran olay VUK 19.maddesinde açıkça tanımlanmıştır. Vergi alacağı vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğar.

1.3.5 Vergiden İstisna Ve Muafiyet

1.3.5.1. Vergide İstisna

Vergilendirmesi gereken vergi konularının kanunlarla beraber vergi dışı bırakılması olayına denir. Verginin konusunun tamamı vergi dışı tutuluyorsa tam istisna, eğer vergi konusunun yalnızca bir kısmı vergi dışı tutuluyorsa kısmi istisna söz konusudur.

1.3.5.2. Vergide muafiyet

Bir vergi mükellefinin veya vergi grubunun vergi dışı tutulmasıdır. Bu muafiyet kısmen olabileceği gibi tamamen de olabilmektedir. Daha detaylı anlatmak gerekirse vergi ödemekle yükümlü kişi ve kurumlar istenilirse kanunlar ile kısmen yada tamamen vergi dışında tutulabilirler.

Vergi muafiyeti kişi veya belirli bir gruba uygulanırken, vergi istisnası konu ile ilgili uygulanır.

1.3.6. Verginin Matrahı

Verginin belirlenmesi için vergi tarifesi veya vergi miktarı üzerine uygulanan ekonomik değeri vergi matrahı denilmektedir. Matrah iki şekilde uygulanabilir bunlardan biri advolorem matrah ikincisi spesifik matrahtır. Advorolem matrah belirli bir tutar üzerinden yapılan matrahtır. Spesifik matrah ise adet, ağırlık, uzunluk ve benzeri ölçüler üzerinden alınan matrahtır. Matrah belirlenirken bazı belirleme üsüllerinden yararlanılabilir;

1. Beyan üsülü
2. Karine usüli
3. Götürü usulü
4. İdari takdir usulü

Tüm bunlar verginin bu aşamalara konusunun doğmasından ödeme safhasına gelene kadar bazı aşamaları bulunmaktadır. Bunlar kısaca; Vergiyi doğuran olay, matrahın belirlenmesi, tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil.

2. KDV

Katma değer vergisi yapılan mal ve hizmet teslimlerinde, mal ve hizmeti teslim eden kişinin ödediği fakat mal ve hizmeti teslim alan kişiden alınan harcama vergisindir. Mal ve hizmet oranına göre % 1 ile % 18 arasında değişmektedir. Kdv çoğu ülkede uygulanmaktadır. Yüzde oranları her ülkede farkılık göstermektedir.

Katma değer vergisi genel bir vergi türüdür. Bütün mal ve hizmetlerin tamamı kdv'ye dahildir. Üretimden dağıtıma kadar her aşamasında

uygulanmaktadır. Katma değer vergisi 1954 yılında ilk fıransada yürürlüğe girmiştir. Ve daha sonra 1968 yılında tüm Avrupa birliği ekonomisini kaplamıştır. Günümüzde katma değer vergisinin 3 değişik oranda uygulandığını görmekteyiz. Bu oranlara göre genel oran % 18 indirimli oran ise %1 ve % 8 dir. Oranların uygulandığı mal ve hizmetler listeler halinde belirlenmiştir. Katma değer vergisi tek oranlı uygulanabileceği gibi teknik yapısı itibari ile vergi oranlarında farklılaşmaya müsaittir. Vergilendirmede adaletin sağlanması için kdv oran farklılaştırmasını gerekli kılmıştır.

Klasik iktisatçılara göre gelir tayin eden faktör faizdir. Keynesyencilere göre ise budurum gelirdir. Kdv gibi tüketim üzerinden alınan vergilerden tüketimi fazla olan guruptan daha fazla gelir elde edilmektedir. Tasarruf eğilimi fazla olan kişilerde daha çok tasarruf geliri kalmaktadır. Vergi oranları kamu gelirlerinden ziyade ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Vergilerin artması insanların daha çok tüketip daha az tasarruf etmesine yol açmaktadır. Kdv'nin toplam vergi üzerindeki payı OECD ye göre % 18 iken kendi ülkemizde %30 un üzerindedir.

2.1. Kdv'nin Amacı ve Özellikleri

Kdv'nin özellikleri;

1. Harcamalar üzerinden alınan vergidir.
2. Dolaylı bir vergidir.
3. Yerli ve ithal mallar üzerinden alınır
4. Üretimden dağıtıma kadar her aşamada uygulanır.
5. Vergi adaletinin dağıtılmasında etkili bir rolü vardır.
6. Vergi yükü nihai tüketim üzerinde kalır.

2.2 Kdv'nin Hesaplanması

Alışveriş işlerinde ödenmesi gereken kdv ödemli bir rol oynamaktadır. Bir hizmet yada mal satın alırken kdv ödenmesi vergi kaçakçılığının önüne geçmektedir. Kdv hesaplanırken;

2.3. Mal-Hizmet Bedeli X Kdv Oranı

Mal yada hizmetin bedeli ne kadar büyük ise kdv vergisi o kadar yüksek olur. Kdv uygulanırken 3 farklı yöntem izlenmektedir. Bu oranları bakanlıklar malın aciliyet sırasına göre belirlemektedir. Örneğin mal yada hizmet zorunlu ihtiyaç ve acil temin edilmesi gerekiyor ise katma değer vergisi düşük oranda alınabilir. Aynı şekilde keyfi ve lüks mal ise katma değer vergisi yüksek oranda alınabilir.

%1 katma değer vergisi alınan ürünler zorunlu ihtiyaçları kapsamaktadır. Bunlar arasında temel tüketim ürünleri gelmektedir. Örneğin; ekmek, lüks olamayan barınma, buğday vb.

%8 katma değer vergisi genel olarak gıda ürünlerine yansıtılmaktadır. Örneğin; Süt, peynir, yoğurt vb.

%18 katma değer vergisi bütün mal ve hizmetleri kapsar. Örneğin; mobilya, elektronik eşya, beyaz eşya vb.

Kdv oranları belirlenirken, satış faturalarına, gider faturalarına satış faturası kdv si ve alışveriş kdv'sine göre belirlenir.

2.4. Kdv İndirimleri

Satın alınan mal ya da hizmetin sahip olduğu orandan daha az bir oranda vergilendirmeye tabii tutulmasıdır. Bu durumlarda gerekli yetkililerin

kararı ile kdv örneğin %18 den %8 e düşürülebilir. Kdv indirimleri adlığımız mal aldığımız ya da hizmetin satış bedelini direkt olarak etkilemektedir.

2.5. Kdv İstisnaları

Kdv kanununda yer alan istisnalar şunlardır;

1. İhracat istisnası
2. Taşımacılık istisnası
3. Diplamatik istisnalar
4. İthalat istisnası
5. Araçlar, kıymetli maden ve petrol aramaları ile ulusal güvenlik harcamaları ve yatırımlar istisnası
6. Eğitim kültür amacı taşıyan istisnalar olarak yer almaktadır.

Kdv de belirli koşullarda matraha tabi olabilir veya olmaya bilir. Bir hizmet veya mal alımında teslim alacak kişinin gösterdiği yere kadar taşıma yükleme giderleri matraha dahildir. Bir ürünün ambalaj sigorta gideri vb. gider karşılıkları ile vergi, resim, harç vb. karşılığı gibi unsurlar matraha dahildir. Bunun yanı sıra teslim ve hizmet işlemlerindeki fatura gibi ticari teammüllere uygun ıskontolara matraha dahil değildir. Kdv kanunda aksi hüküm bulunmadığı sürece mükellef gerçek usul ile vergilendirilir.

Katma değer vergisinde vergilendirme dönemi faaliyet gösterilen takvim yılının 3 er aylık dönemleridir. Ancak maliye ve gümrük bakanlığı bu 3 aylık vergilendirme dönemi yerine 1 aylık vergilendirme dönemi tespit etmeye yetkilidir.

3. Avrupa Birliğinin Vergi Sistemi

AB'ye üye ülkeler vergi oranlarını belirleme ve toplama yetkisine sahiptir. AB'de de genel uygulanacak bir vergi sistemi bulunmamaktadır. AB genel bir vergi sistemi olmadığı için izledikleri yolda tek Pazar sistemi işleyişine ekonomide olumsuz etki yaratmayacak kaçakçılığın önüne geçecek bir vergi yolu izlenir. AB alkol ve tütüne belirli bir düzeyde vergi uyguladığı gibi yine belirli bir düzeyde kdv içinde bir vergi uygulamaktadır. AB vergilendirmeye ilişkin kararları yalnızca oy birliğiyle alabilmektedir.

AB'de uygulanan vergi politikası bütçe, tasarruf ve istihdamı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle birlik içinde malların hizmetlerin emek sermayesinin pazarını da şekillenmektedir. Bu sebeple AB vergi sisteminde temel amaç piyasa etkinliğini sağlamaktan daha çok üye ülkelerin eşit ekonomik yapıya sahip olmasına katkı sağlamaktadır. Avrupa birliğinde vergilendirme yetkisinde üye ülkeler anayasa ve idari yapılarına bağlı olduklarından kaynaklı bu yetkisinin bir bölümünü merkezden yerel ve bölgesel yönetime devredebilir. Dolyasız vergilemede ise AB kurallarına uydukları sürece ülkeler kendilerine en uygun vergi sistemini seçmekte özgürdürler.

AB'de ortak bir vergi politikasından bahsetmek çok mümkün değildir. Çünkü her ülke kendi sosyal ekonomik durumuna göre belirlemekte olup bu alanda yaptığı değişiklikler kendi egemenliği altındadır. Bunun uygulanmasının sebebi ise AB içinde malların serbest dolaşımı söz konusudur. Ve vergilendirme buna engel olamamalıdır.

Roma Anlaşmasında vergi politikalarına yol gösterme ve amaçları 2. Ve 3. Maddesinde açıkça belirtilmiştir. Avrupa birliğinde üye ülkelerinin vergi politikalarının uygulanması, yönlendirilmesi ve düzenlenmesinin 3 temel seçeneği bulunmaktadır.

1. Hiçbir şey yapmadan mevcut durumu korumak
2. Karar alma mekanizmasını değiştirmeden birliği genişletmek
3. Karar alma mekanizmasını demokratik mekanizmaya değiştirecek şekilde temelden değiştirmek.

Avrupa birliği vergi uyumlaştırmasında iki temel amaç vardır. Bunlardan birincisi ayrımcılığı engellemek amacıyla iç pazarın oluşmasına hizmet etmek, ikincisi ise ekonomik birliğin gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmak.

3.1. Avrupa Birliğinin Vergi Sistemi

Katma değer vergisi üretimden dağıtım aşamasına kadar hizmetlerin satışından alınan bir vergidir. Avrupa birliği uygulaması kdv yönelgesinin 1. Ve 2. Maddeleri vergi sisteminin temeli olan prensipleri getirmiştir. KDV sisteminin temelindeki prensipler genellilik, oranlılık, tüketimden alınma ve yansıma indirim hakkı. AB KDV sisteminde kurallara göre tüm mal hizmete uygulanabilir. Muafiyet ve istisnaya dair özel bir düzenleme yoksa tüm mal ve hizmetler KDV'ye tabii tutulacaktır. KDV sabit oranlı bir vergi olup mal ve hizmetin yüzdesi olarak belirlenir. KDV şeffaf vergi olarak da adlandırılabilir.

KDV'yi harcama vergisi olarak öneren ilk kişi alman sanayici Van Siemens'tir. Almanya da uygulanmakta olan muamele vergileri yerine KDV'nin getirilmesi öne sürülmüştür. Günümüzde ab ülkeleri ve

Türkiye'nin yanı sıra Japonya, Kanada, Mısır gibi yüzü aşkın ülke uygulamaktadır. KDV'nin ortak tüketim olarak kabul edilmesinin nedenleri arasında;

1. Üretim zincirinin her aşamasında vergilendirerek vergi kaçakçılığının önüne geçmek
2. Kdv vergisine daha önceki aşamada ödenen vergiyi girmemek ve vergi piramidi oluşturmamaktır
3. Kdv ihracatta malların taşıdığı verginin hesabını güçleştiren olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktadır
4. Kdv uygulaması yatırımları teşvik etmektedir.

3.2. Avrupa Birliğinde Kdv İndirim Yöntemi

AB KDV sisteminde indirimlere oldukça önem verilmiştir. İşletmenin vergiye tabi işlemleri uygulanması gerekçesiyle zayii olan çalınan mallarla ilgili olan kdv yurt dışında teslimler ile ilgili kdv söz konusudur.

Avrupa Birliğinde Kdv Hesaplanması

Kdv üretim aşamasından dağıtımın her aşamasında ortaya çıkan katma değer hesaplanarak vergi matrah üzerinden satış fiyatı üzerine uygulanıp alıcıdan tahsil edilmesi sağlanılır.

Avrupa Birliğinde KDV Oranları

AB'de KDV oranı %15 den fazla olamayacağı gibi %5 tende az olamaz. Bunun sebebi ise %3 ile %5 in altındaki vergi oranlarının korunabilmesidir.

SONUÇ

Ortak pazarların işleyişinin yolunda gitmesi için kdv alınan mal ve hizmetlerin sağlıklı rekabet koşullarını oluşturması gerekmektedir. Avrupa birliğinde ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak için ortak bir politika uygulanması temel bir amaç edinilmiştir. Ülkelerin uyguladığı farklı vergi politikaları rekabet piyasasını bozmaması için üyelerin vergilendirmeleri kendi yetkilerinde olmuştur. Ancak diğer ülkeler ile birlikte birlik içinde olmak adına yakınlaştırma çabası içine girilmiştir. Katma değer vergisi de bu konuda önemli rol oynamıştır. Topluluk vergi türüne dönüşerek bu birliğin kurulmasına yardımcı olmuştur.

Bu çalışmada Avrupa birliği'nde KDV hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu amaçla AB vergi mevzuatı ve katma değer vergisine ait istisnalar incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler neticesinde KDV uygulaması konusunda uyumlaştırma çalışmaları yürütülüyor olmasına rağmen henüz uyumlaştırma açısından istenilen seviyeye ulaşılamadığı görülmüştür.

AB vergi ile ilgili kararları konsey tarafından alınıyor olup, ülkelerin bu kararlara uyması zorunlu da olsa her ülke kendi kdv oranlarını uygulamakta ve ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası, www.anayasa.gov.tr

ÇETİNKOL G., Türk Vergi Sisteminin Avrupa Birliği Sistemine Dolaylı Vergiler Bakımından Uyumlaştırılması, İzmir / 2013

GÜZELİ M., Maliye Konu Anlatımı, Benim Hocam Yayıncılık Aralık 2020/ANKARA

KARADENİZ M., Üstadı Maliye Savaş Yayın Evi, 4. Baskı 2020 Ankara

KAYAN A., Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar ,https://ms.hmb.gov

Osman PEHLİVAN O., Kamu Maliyesi, Celepler Basın Ve Yayıncılık, 2019

SARAÇOĞLU F., Sayıştay dergisi, sayı 62 katma değer vergisinde oransal yapı ve vergi oranlarında yapılan değişikliklerin tüketim ve tasarruflar üzerindeki etkileri.

SOYLU İ., Şaman Önder, Şahin Adalet, Sağıroğlu Dönay, Avrupa Birliği Mali Politikaların Uyumlaştırması Vergi Sistemi ve Bütçe Politikaları Uyumu

VURAL M., Geçmişten günümüze verginin tarihi: ilkçağ dönemi, hptt://beepeer.co/ gecmisten-gunumuze-verginin-tarihi- ilkcag-donemi/amp/ erişim tarihi 21.06.2022

BÖLÜM 4

SERVET VERGİLENDİRMESİ GELİŞMELERİ

Derya YAYMAN[1]

[1] Akdeniz University, Turkey; dyayman@akdeniz.edu.tr, 0000-0002-7098-5277

GİRİŞ

Dünyanın her yerinde bulundukları toplumdan daha üst refah seviyesine sahip kişiler vardır. Servetin eşitsiz dağılımı hemen her ülkeyi etkilemekte, politikacılar daha adil bir düzen için politikalar üretmektedir. Servetin yeniden dağıtılması geleceğe yatırım yapmanın anahtarıdır. 2022 Dünya Eşitsizlik Raporu, servetin yeniden dağıtılmasına yönelik politikacılara önerilerde bulunmaktadır. Dünyada son yıllarda artan oranlı servet vergilendirmesine ilişkin tartışmalar yenilenmiştir. Yakın zamanlarda Arjantin gibi bazı ülkeler yeni servet vergilerinin getirilmesini tartışmış ve getirilmesinden yana lehte oylar kullanılmıştır. Vergi rekabeti de neredeyse net servet vergilerinin bütünüyle ortadan kalkmasına yol açmıştır. ABD, Almanya, İngiltere ve Şili gibi ülkeler de de servet vergileri üzerine tartışmalar yapılmıştır (The World Inequality, 2022).

Özellikle pandemi döneminde Forbes'un açıkladığı en zenginler listesindekilerin daha da zenginleşmeleri tartışmaları alevlendirmiştir. Zengin ülkelerde artan oranlı servet vergilendirmeleri düşmekte, ancak Hollanda, Norveç, İspanya veya İsviçre gibi ülkelerde tam tersi bir durum yaşanmaktadır.

2021 pandemi döneminde ABD'deki en zengin 400 kişi 2021 yılındaki yükselişten sonra 2022 yılında enflasyonunun yükselmesi ve piyasaların düşmesinden etkilenmiş ve Forbes'un hesaplamalarına göre bu kişiler 400-500 milyar dolar daha fakirleşmişlerdir. Forbes'a göre ABD'deki en zenginlerin serveti yüzde 11 düşüşle 4 trilyon dolardır (URL 1, 2022).

Servet vergileri ülkelerin ekonomik ve sosyal amaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Servet vergileri net servet vergileri ve servet transferi vergileri olmak üzere iki şekildedir. Birçok gelişmiş ülke daha adil bir gelir dağılımına ulaşmak amacıyla servet transferi vergileri uygulamaktadır. Bu durum, servet vergilerinin artan servet eşitsizliğini azaltmak için küresel boyutta kullanılması konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Nobel Ekonomi ödülü'ne sahip Amerikan iktisatçı Stiglitz, sermaye kazancı vergisinin reforma ihtiyacı olduğunu belirtmektedir.

1980'li yılların sonuna kadar hemen hemen tüm gelişmiş sanayileşmiş toplumlar zenginleri vergilendirmiştir. Liberal ülkeler, net serveti vergilendirmekten büyük ölçüde vazgeçmişlerdir. Ancak muhafazakar rejimler İskandinav rejimleriyle benzer bir servet vergisi uygulamışlardır. 1990'lı yılların başından bu yana, hükümetlerin birçoğu, net servet üzerindeki vergiyi kaldırmışlardır. İskandinav ülkeleri ve Avusturya, miras üzerinden veraset yoluyla alınan servet vergisini önemli ölçüde azaltmıştır.

Varlık vergileri, servet eşitsizliklerini hafifletir ve mali yük toplumun yalnızca çok zenginlerini etkilediğinden, teorik olarak bu vergiler çoğunluğun çıkarına olmalıdır. İkametgahın bir başka yere taşınması ya da sermayenin düşük vergi bölgelerine ya da vergi cennetlerine kaydırılmasıyla yükümlüler servet vergisinden kaçınabilirler. Dünyadaki hükümetlerin çoğunluğu servet vergilerini azaltma yönünde bir eğilim göstermişlerdir. İsveç, 2004 yılında veraset vergisini kaldırmıştır. Avusturya da bu vergiyi kaldırmıştır. Eskiden servet vergisine karşı çıkan muhafazakar hükümetler iken günümüzde sosyal hükümetler de de aynı eğilim görülmüştür. İşçi grupları ile toplumsal uzlaşma, büyüme,

istikrarlı yatırım ve istihdam karşılığında servet ve sermayenin vergilendirilmemesi yönünde bir konsensüs sağlandığı görülmektedir. Bu durum finansal serbestleşmeyi getirmiş ve servet eşitsizliği giderek artmıştır (Lierse, 2022:761).

Servet vergisine giderek artan ilginin sebebi ABD'de yaygınlaşan servet eşitsizliği ve Thomas Piketty'nin küresel servet vergisi çağırısıdır. Servet vergilerinin servet eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olup-olmadığı ya da zenginlerin tüketim ve tasarruf kararlarını nasıl etkileyeceğine dair soruların yanıtını bulmak amprik zorluklar nedeniyle kolay değildir. Devletler genelde vergilendirilebilir gelire ilişkin vergi toplamaya yönelirler, bireysel varlıkla ilgili vergi toplayan ülke sayısı azdır (Jacobsen, Jacobsen, Kleven ve Zucman, 2020: 329).

Çalışmanın amacı servet vergilendirmesinin tarihi gelişim sürecini bazı ülke uygulama örnekleriyle incelemek ve tartışmaktır. Öncelikle literatür gözden geçirilecek daha sonra servet vergilerine değinilecektir. Akabinde servet vergilerinin lehinde ve karşısında yer alan argümanlardan söz edilecektir. Son bölümde ise servet vergisisi uygulamaları ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. Literatür Gözden Geçirmesi

Ülkeler arası yapılan ekonometrik analizler, servet vergilerinin büyümeye en az zarar veren vergiler olduğunu göstermiştir. Bu ekonometrik analizlerle,vergilendirmenin kazanç üzerinden alınan vergilere yerine servet üzerinden alınan vergilere kaydırılmasının vergi sistemlerini iyileştireceği sonucuna ulaşılmıştır. Artan servet eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi negatif etkileyeceğine ilişkin

argümanlar (Bagchi ve Svejnar, 2013; Ostry vd., 2014; Cingano, 2014; Iara, 2015; Stiglitz, 2016)da söz konusudur. Bir başka argüman ise servetin dağıtılmasına (Messere vd, 2003; Kuypers vd, 2018) ilişkindir.Zenginlik vergiye tabi olmanın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hatta IMF, serveti gelirden daha iyi bir ödeme gücü göstergesi olarak kabul etmektedir. Son zamanlarda artan sayıda yazar artan oranlı bir servet vergilendirmesinin lehine düşüncelerini ifade ederken artan sayıda economist de bu yönde görüşlerini ifade etmektedirler (Krenek ve Schratzenstaller, 2018:3-7).

Martina Lawless and Donal Lynch, 2018 yılında İrlanda'da, hanehalkı düzeyindeki servet verilerini kullanarak bir dizi farklı servet vergisi yapısını ve bunların nüfus kapsamı ve vergi getirisi açısından potansiyel etkilerini farklı vergi senaryoları altında incelemişler ve dar bir taban ve yüksek bir eşik ile bile, düşük gelir diliminde yer alan bazı hanelerin servet vergisinden etkilendiği sonucuna varmışlardır. Bunun nedeni, gelir ve servet arasındaki kusurlu ilişkidir (Lawless ve Lynch 2018:27-31).

Hien Phuc Nguyen ve Hoang Khieu 2021 yılında servet vergilerinin dağıtımsal etkilerini amprik analizle incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, vergi oranının üst sınırı eşik seviyesinden büyük değilse, vergi kademeliliği arttıkça uzun vadeli servet ve tüketim eşitsizliğinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Üst sınır eşik seviyesini aşarsa vergi kademeliliği arttıkça uzun vadeli eşitsizlik azalır. Bu durum artan oranlı servet poliitkasının etkin olmadığını gösterir. Aksine, servet eşitsizliği arttığında emek geliri eşitsizliğine kıyasla, servet politikası daha etkilidir (Nguyen ve Khieu, 2021:741).

Aroop Chatterjee, Léo Czajka, Amory Gethin, 2021 yılında Güney Afrika'da, COVID-19 krizinin ardından mali sürdürülebilirliği güçlendirmek ve süregelen aşırı eşitsizliği azaltmak için ek hükümet geliri toplamak amacıyla artan oranlı bir servet vergisi uygulamanın fizibilitesini araştırmışlardır. Araştırmalarının sonucunda; bir servet vergisinin getirilmesinin büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmenin, birbiriyle çelişen mekanizmalar devrede olduğundan son derece karmaşık olduğu ve bu nedenle toplanacak optimal vergi miktarının bilinemeyeceğini öne sürmüşlerdir (Chatterjee, Czajka ve Gethin, 2021: 1-25).

Arun Advani, Helen Hughson ve Hannah Tarrant, 2021 yılında gelişmekte olan ülkelerde servet vergilendirmesinin uygulanabilirliğini araştırmışlardır. Kolombiya'da yaptıkları araştırmalarının sonucunda en zengin yüzde 0,01'lik kesimin beşte ikisinin vergi kaçırdığını ve bunların servetlerinin üçte birini offshore olarak sakladıklarını tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar, gelişmekte olan dünyada varlık vergilendirmesi için hem zorlukları hem de fırsatları vurgulamaktadır (Advani, Hughson ve Tarrant, 2021: 699-736).

Arthur Apostel, Daniel W. O'Neill, 2022 yılında Belçika'da tek bir seferlik servet vergisi uygulamasının gelir potansiyeline, dağıtıma ve çevresel etkilerine ilişkin amprik bir araştırma yapmışlardır. Çalışmalarının bulguları; tek seferlik servet vergisinin gelir potansiyelinin oldukça az etkilediği, hanelerin en zengin %1'lik kesimi hala toplam net servetin en az %23'üne sahip olduğu için, bir defaya mahsus bir servet vergisinin dağılımsal etkisinin asgari düzeyde olduğu ve ekolojik ekonomi politikasının adil dağıtım hedefine yalnızca ılımlı

bir şekilde ve hatta sürdürülebilir ölçeğin başarılmasına daha da az katkıda bulunacağıdır. Tekrarlayan servet vergisi veya servet sınırı gibi daha güçlü politikalara ihtiyaç duyulabilir (Apostel ve O'Neill, 2022:10).

Yakın zamanlarda Back ve arkadaşları (2022) Fransız servet vergisinin neden az gelir getirdiğine ilişkin bir araştırma yapmışlardır. Onlara göre, sahip-yöneticilerin sermaye servetinden muaf tutulmaları, sermaye tabanını önemli ölçüde azaltmıştır. Etki, servet dağılımının tepesinde yoğunlaşmıştır. En yüksek yüzde 0,001 (en zengin 370 vergi birimi) için bu muafiyet, vergi matrahını 10 kat azaltmıştır. efektif varlık vergisi oranını yüzde 1,5 olan teorik orandan yaklaşık yüzde 0,15'e düşürmüştür. Toplam servet artı gelir vergisi miktarını, bireysel gelir vergisi için vergiye tabi gelirin yüzde 75'i olarak sınırlayan vergi tavanı mekanizması da düşüş te önemli bir rol oynamıştır. Mülk sahibi-yöneticilerin öz sermaye servetleri vergilendirilse bile, en zengin vergi mükelleflerinin bireysel gelir vergisi beyannamelerinde çok az vergilendirilebilir gelir bildirdiği için, tepedeki efektif oranın yine de yalnızca yüzde 0,3 civarında olacağını göstermektedir (örn. sahip oldukları şirketlerdeki karları elinde tutarak, genellikle bunu yapmak için holding şirketlerini kullanarak). Servet vergisine rağmen, en zengin vergi mükellefleri, gerçek ekonomik gelirlerine (yani şirketlerde tutulan kârlar dahil gelir) göre, bireysel gelir vergileri ve servet vergileri dahil edildiğinde yalnızca yüzde 2-3 gibi düşük etkili vergi oranlarına sahipti. Sonuç olarak, Fransa'da süper zenginler üzerindeki en ağır vergi, işletme karlarını kaynağında sabit bir oran ile vergilendiren kurumlar vergisidir (Saez ve Zucman, 2022: 60).

2. Servet Vergileri

Eski Atina'da zenginlerin sahip oldukları servet üzerinden alınan ve *Eisphora* adı verilen servet vergisinin uygulanmasına dair kayıtlar mevcuttur. Bu vergi toplumu dört kesime ayırarak alınıyordu. Bu ayrıma göre en zengiler, serveti 500 ölçümün üzerinde olan kişiler, serveti 300-500 ölçüm arası olanlar şövalyeler , 200-300 arası gelire sahip olan Zeugites ve 200 altında olan en düşük gelir grubunu oluşturan Thetes'lerdi. Eisphora'nın tahmini oranı %1' dir. Bu oran sadece olağanüstü durumlarda artmaktaydı ve sadece zorunluluk gerektiren özel durumlarda tahsis edilliyordu (Saez ve Zucman, 2022: 60).

Servet vergilendirmesi devletin zengin bireylerin mülkiyeti üzerindeki mali etkisinin yaygın bir biçimidir. Servet vergisi ilk çıktığı tarihlerden bu yana oldukça dönüşüm geçirmiştir. Çoğu ülkede yaygın ve etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Sverdan, 2021:56-62). Servet eşitsizliğini azaltmak için servet vergileriyle zengin bireyleri vergilendirme politikası uygundur, ancak emek gelirindeki heterojenlik durumunda arzu edilmeyen etkiler ortaya çıkarabilir (Nguyen ve Khieu, 2021:741).

Servet vergisi genelde bireylerin mülkleri üzerinden alınır, ancak uygulamada işletmelerden de alınabilir. Örneğin Belçika ve Kanada'da sadece işletmeler servet vergisi öderler. Fransa'da servet vergisi uygulamaya konulmasından bu yana bireyler ve tüzel kişilerce ödenirken, daha sonraları bireylerce ödenmeye başlamıştır. Net servet vergileri, bir bireyin serveti eksi borcu üzerinden alınan periyodik vergilerdir. Net servet vergisi kavramı emlak vergisine benzer. Ancak

sadece gayrimenkul vergilendirmek yerine, bireyin sahip olduğu tüm serveti kapsar

Servet vergilerinin amacı, mülkten elde edilen gelir ya da mülkiyetin kendisi olabilir, bu nedenle servet vergileri, sermaye geliri veya mülk üzerinden alınabilir. Servetle ilgili vergiler, vergilendirdikleri işleve, konularına ve dayanaklarına göre sınıflandırılabilir. Bu ayrıma göre servet vergileri; genel-özel vergiler, olağan-olağanüstü ve nominal-gerçek servet vergileri şeklinde tasnif edilir. Kişilerin sahip olduğu tüm mal varlıklarının vergilendirilmesi durumunda genel servet vergileri, servet unsurlarının bazılarının vergilendirilmesi durumunda ise özel servet vergileri söz konusu olur. Olağan servet vergileri belirli zamanlarla alınırken olağanüstü servet vergilerinin ne zaman alınacağı belli değildir. Varlık vergisi olağanüstü servet vergisidir. Servetin iradının vergilendirildiği durumlarda nomina servet vergileri, servet unsurlarını kısmen veya tamamen elden çıkarılması durumunda gerçek servet vergileri söz konusudur. Varlık vergisi", net servetin mülkiyetine ilişkin geniş tabanlı bir vergidir. "Geniş tabanlı" derken, yalnızca mülk gibi belirli bir tür için değil, çoğu (veya tüm) varlık türü için bir vergi kastedilmekte, "net servet" darken ise, bir kişinin varlıkları eksi borçları kastedilmektedir (Advani, Chamberlain ve Summers, 2005:4).

Genel servet vergilerinde kişinin sahip olduğu tüm varlıklar vergilendirilir. Özel servet vergileri ise servet unsurlarının bazılarını vergilemeye konu eder. TVS içinde servet üzerinden alınan vergiler üç tanedir ilk olarak bağış ve yardım ile servetin el değiştirmesini vergilendiren veraset ve intikal vergisi, emlak ve motorlu taşıtlar vergisi şeklinde sıralanmaktadır (Ömür ve Gerçek, 2017:197).

Motorlu Taşıtlar Vergisi, Türkiye'de servetin bir unsuru olarak değerlendirilmekte iken, AB ülkelerinde bu vergi, çevreci bir açıdan değerlendirilmektedir ve çoğu AB ülkelerinde motorlu taşıtlar vergisinde CO2 tüketimini esas alacak vergi tarifesi uygulanmaktadır. Buna rağmen Türkiye'de Motorlu Taşıtlar Vergisi servet vergileri içerisinde yer almaktadır. Bu vergi sadece kanunda belirtilen motorlu taşıtları kapsaması nedeniyle özel servet vergisi niteliğindedir.

Servet vergisi genelde ailenin tüm servetinden alınır. 1774 tarihli Birleşik Krallık Yeşil Kitabı, servet vergisinin ailenin tüm servetini kapsaması gerektiğini belirtmiştir. İrlanda Varlık Vergisi de eşin, reşit olmayan çocukların ve tek lehdarın eş olduğu durumlarda bağlı bir vakfın tüm servetinin aile serveti olark kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. OECD 2018 tarihli raporuyla aileyi vergi birimi olarak kullanmanın güçlü argümanlarını belirtmiştir. Meade raporu ise, hane halkından mı yoksa kişiden mi vergi alınması gerektiğini tartışmıştır. Meade raporu, hane halkının birlikte yaşamla daha ucuza yaşayabileceğini, bu nedenle bekar iki kişiye göre daha fazla vergi verme kapasitesine sahip olabileceğini iddia etmiştir. Ülkeler konuya farklı yaklaşmışlar, örneğin Fransa, Norveç ve İsviçre hanehalkı bazında vergilendirmeyi, İspanya ise bireysel bazda vergilendirmeyi kabul etmişlerdir (Chamberlain, 2021:600).

Emlak vergileri servet vergileri içindedir. Emlak vergisi, uygarlığın başlangıcından bu yana bilinen en eski vergilerdendir. Varlıkların değeri üzerinden alınır. Emlak vergisi de tıpkı servet vergisi gibi tarih içinde pek çok kez dönüşüme uğramıştır (Scheuer, Slemrod, 2021).

Tüm bu vergilerin tabanı, kanun koyucuların amaçladığı kadar geniş veya dar olabilir ve muafiyetler, sınırlamalar, tavanlar ve oranlardaki farklılıklar ile tamamlanabilir.

OECD ülkelerinin 1980'li yıllardan beri kişisel gelir vergisi ve sermaye gelir vergisi oranları sırasıyla %65'ten %43'e ve %47'den %24'e düşmektedir. Uluslararası vergi rekabetinin yaşanması bu durumun sebeplerinden birisidir. En zengin %1'in serveti giderek artmış, bu durum servet eşitliğine yol açmıştır. ABD'nde en zengin %1, servetin %20 ya da 25'ine sahiptir. En zenginler daha fazla finansal varlık gibi servet varlıkları biriktirme eğilimindeyken, daha düşük refah seviyesindeki bireyler genelde birikimlerini gayrimenkulde değerlendirme eğilimindedirler. Tıpkı servet gibi borçların dağılımı da eşitsizdir. Düşük gelirliler genelde borçlarını ana ikametgahlarına koydurdukları ipoteklerle finanse etmeye çalışırlar. Servet vergilendirmesi, servet birikimini ve servet transferlerini engelleyebilen özelliği nedeniyle getirilmektedir (Schwarcz, 2022:6).

3. Servet Vergileriyle İlgili Argümanlar

3.1. Servet Vergilendirilmesinin Lehine Argümanlar

Servet vergilendirmesinin lehine argümanlar şöyledir (Schwarcz, 2022:4-5);

- Servet eşitsizliği gelir eşitsizliğinden daha kalıcı olma eğilimindedir. Çünkü daha fazla servet daha fazla yatırım demektir. Zenginlik, daha iyi bir eğitim, güç, sosyal statü demektir. Bu nedenle nesiller arası servet yoğunlaşmasını

önleyebilen bir servet vergilendirmesi daha adil ve hakkaniyetli olacaktır.

- Dolaylı verginin yoğun olduğu vergilendirme sistemleri servet eşitsizliğini artırır. Düşük oranlı ve yüksek bir muafiyet eşiği ile alınan servet vergisi bile devlete önemli düzeyde gelir getirebilir.
- Zenginlik gelirin yanında güç, sosyal statü, fırsatlar ve beklenmeyen durumlarda emniyet kemeri gibi faydalıdır. Kişinin zamanından ödün vermeden paraya çevrilebilir.
- Servet vergileri (özellikle net servet vergisi) daha üretken varlıklara yatırımı teşvik edebilir. Vergi mükellefleri, ekonomiye daha fazla faydalı olacak alanlara yatırım yapmayı tercih edebilir.
- Servet vergisi, beşeri sermayeye yatırımı teşvik ederek ekonomiye avantajlar getirebilir. Zenginlerden daha fazla oranda vergi alınması vergi adaletini sağlayabilir, dolayısıyla vergi ahlakını da güçlendirebilir.

3.2. Servet Vergilendirilmesine Karşı Argümanlar

Servet vergilendirmesine karşı argümanlar şöyledir (Schwarcz, 2022:6);

- Servetin kişisel gelirden toplanması veya miras ya da hediye olarak alınması nedeniyle servet vergilendirmesinin çifte vergilendirmeye neden olduğu iddia edilebilir. Bu akışların tümü çoğu ülkede vergilendirilir.
- Sermayenin (özellikle finansal varlıkların) sınır ötesi hareketliliği oldukça yüksek olduğundan, ulusal servet vergilendirmesi, sermaye kaçışına yol açabilir.

- Likidite sorunları, gelir getirmeyen servetin vergilendirilmesinden kaynaklanabilir ve vadesi gelen vergiyi finanse etmek için varlığın satılmasını gerektirebilir.
- Servet vergilendirmesi, tasarrufları ve yatırımları, dolayısıyla gelecekteki tüketimi daha maliyetli hale getirir, tüketimi teşvik eder.
- Varlık vergileri, elde edilen gelirden bağımsız olarak varlığın değeri üzerinden alınır, bu nedenle, genellikle en zenginlerin sahip olduğu yüksek riskli/yüksek getirili varlıkları tercihli olarak ele alır. Bu nedenle, en çok orta sınıfları vurur ve özellikle (kaçıştan kaçınmak için) daha hareketli finansal varlıklara yönelik tipik muafiyetlerle birleştiğinde, servet yoğunlaşmasını şiddetlendirir.
- Servet vergilendirmesi, mevcut sermayeyi azaltarak yatırım ve girişimcilik üzerinde negati bir etkiye sebep olabilir.
- Bazı varlık türlerinin (mücevherat veya sanat eserleri gibi) eksik beyan edilmesi veya saklanması diğerlerine göre daha kolaydır ve bir servet vergisi bu türlere yatırımı teşvik eder.
- Belirli varlık türleri için muafiyetleri olan servet vergileri piyasayı bozar ve portföylerin optimalin altında olmasına yol açarken aynı zamanda vergiden kaçınmayı teşvik eder.
- Teorik olarak varlık vergileri, varlıkların gerçek değerine göre alınır. Bununla birlikte, birçok durumda, emlak veya sanat eserleri gibi sık işlem görmeyen veya benzersiz varlıkların gerçek değerini değerlendirmek külfetli ve maliyetli olabilir.

Ayrıca, vergi matrahının aşınmasını önlemek için bu değerlemenin güncel tutulması gerekecektir.

4. Servet Vergisi Uygulamaları

Dünyada pek çok ülke servet vergisinde yeni reformlar yapmıştır. 2018 yılı itibariyle birleşik bir servet vergisi planına geçmiştir. Klasik servet vergilendirme modeli yerine emlak vergilendirmesi getirilmiştir. Finansal varlıklar ve lüks mallar vergiden muaf tutulmuştur.

Net servet vergilendirmesinin popülaritesi son yıllarda azalmaktadır ve şu anda bunu uygulayan yalnızca üç OECD üyesi ülke (Norveç, İspanya ve İsviçre) bulunmaktadır (1990'da 12 idi). Bunun nedenleri, yüksek idari maliyetlerle tamamlanan düşük gelir seviyeleriydi.

Varlık vergileri, vergi gelirlerinin oldukça düşük bir oranından sorumluydu (OECD'de ortalama olarak %6'dan az) ve toplumdaki servet birikimine rağmen, gelirler zamanla azaldı. Sermaye (özellikle finansal varlıklar) giderek daha hareketli hale geldikçe, ulusal bağlamda net servet üzerine bir vergi uygulamak son yıllarda daha zor hale geldi. Sonuç, servet vergilendirmesinde taşınmaz gayrimenkul üzerindeki emlak vergilerine ve servet transfer vergilerine doğru bir kayma oldu. Bununla birlikte, artan servet eşitsizliği ve iyileşen idari koşullar nedeniyle son yıllarda servet vergilendirmesine olan ilgi yeniden canlanmıştır.

İsviçre'de federal servet vergisi kaldırılmış olmasına rağmen, kantonlar hala önemli ölçüde farklılık gösteren ancak bazı ortak özelliklere sahip

olan kendi servet vergisi sistemlerini uygulamaktadır (Schwarcz, 2022:6).

Anglo-Sakson ülkeleri, 1975-1978 dönemi kalıcı bir servet vergisi uygulamamışlardır. Liberal hükümetler genelde veraset vergileri uygulamışlardır. 1975'ten 1978'e kadar İrlanda dışında hiçbir zaman kalıcı bir net servet vergisi olmamıştır. Miras vergilerinin fırsat eşitliğine hitap etmesi, bir şans eseri kabul edilmeleri bu duruma bir etkendir. İskandinav ve mühafazakar ülkeler ise yüksek oranlı net servet vergisi ve orta oranlı veraset vergisi uygulamayı tercih etmişlerdir. 1980'li yıllarda İsveç, diğer iskandinav grubu ülkelere kıyasla yüksek veraset vergisi uygulamayı tercih etmiştir (Heever, 2019:1-6).

Bugün, çoğu ülkede, emlak vergileri sabittir, yani değerle orantılıdır: Bir birey ister 10 milyon Euro'luk bir malikaneye, ister 50.000 Euro'luk bir daireye sahip olsun, aynı vergi oranınında vergi öder.Ayrıca, emlak vergisi, sahibinin mülk üzerinde herhangi bir ipotek borcu olup olmadığına bakılmaksızın ödenir.

4.1. Servet Vergisi Oranları

Seçilmiş bazı ülkelerde servet vergisi oranları tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Servet Vergisi Oranları

Bölge	net servet/değer vergi oranı (%)	Uygulama Koşulları
Arjantin	Arjantin'de tutulan varlıklar için %0,50 ila %1,25 ve yurt dışında tutulan varlıklar için %0,7 ila %2,25.	
Belçika	Menkul kıymet hesaplarına (sürüm 2.0) ilişkin yıllık vergi, hesabın 1 milyon Euro'yu aşan ortalama değeri üzerinden %0,15 oranında alınır.	
İtalya	İtalya dışında sahip olunan gayrimenkuller üzerindeki servet vergisi (IVIE): %0,76; İtalya dışında sahip olunan yatırımlar üzerindeki servet vergisi (IVAFE): %0,2.	
Liechtenstein	Servet vergisi, vergi matrahına ilave edilen net servet üzerinden varsayılan bir faiz dahil edilerek gelir vergisine dahil edilir.	
Lüksemburg	500 Milyon Euro'ya kadar %0,5 ve üzerindeki eşik için %0,05	
Hollanda	Hollanda'da servet vergisi yoktur, ancak sabit servet getirisi üzerinden vergileri vardır. Başlık efektif vergi oranı, bir kişinin tasarruf ve yatırımlarının değeri üzerinden %1,60'tır.	
İspanya	Özerk topluluğun kendi vergi ölçeğini onaylamaması durumunda geçerli olan eyalet vergi ölçeğine göre %3,5.	
İsviçre	Federal: Muaf. Kanton ve yerel kişisel net servet vergisi oranı kantona göre değişir ve bu da genel kişisel net servet vergisi oranının %0,15 ile %1,01 arasında olmasına neden olur.	
Uruguay	Bireyler, ilerleyen bir oran ölçeğinde NWT'ye tabidir. IRNR'ye tabi olmayan mukim olmayanlar için: %0,7 ila %1,5. IRNR'ye tabi yerleşik ve yerleşik olmayan kişiler için: %0,4 ila %0,7.	
Norveç	Belediye düzeyinde yüzde 0,7 ve ulusal düzeyde yüzde 0,15	Varlıkların adil piyasa değeri eksi borç. Vergi, bekar/evli olmayan vergi mükellefleri için180.000$ ve evli çiftler için 360.000$ üzerindeki servet değerine uygulanır.
Fransa	artan oranlı %0,5-1,5'e kademeli	968.000 doların üzerindeki emlak mülklerinde vergiye tabi net servet
Kolombiya	%1	5 milyar COP'u (1,3 milyon $) aşan net servet.

Kaynak: Pwc, 2022.

Arjantin'de ikamet edenler, net servetleri üzerinden yurtiçi varlıklar için %0,5'ten %1,25'e ve yurtdışındaki varlıklar için %0,7'den %2,25'e artan oranlarda 'Kişisel Varlıklar Vergisi' ödemekle yükümlüdür. %0,25'lik bir

servet vergisi alınır. Arjantin şirketlerinin hissedarlardan tazminat talep edebilecekleri tüm hisseleri üzerinden alınır.

Kolombiya servet vergisi uygulamaktadır. Kolombiya, servet vergisinin etkinleştirildiği en yüksek mülk paylaşımına sahiptir - 1,5 milyon dolar. 2019-2021 döneminde, yeni servet vergisi, net servet üzerinden %1 olarak uygulanmaya başlamıştır (kolombiya şirketlerinin hisseleri, Kolombiyalı borçluların alacakları, belirli portföy varlıkları ve finansal kiralamalar vergiden muaftır). Covid pandemisiyle zengin vatandaşların maaşları, temttüleri ve mülkleri üzerinden alınan vergiler artırılmıştır (Londoño-Vélez ve Ávila-Mahecha, 2021:131-148). Kolombiya'da servet üzerinden çok çeşitli vergiler alınmaktadır. Sermaye kazanç vergisi, varlıkların, mirasların, vasiyetlerin veya bağışların satışından sonra %10 oranında ve kazançlardan sonra %20 oranında ödenir. 2020 ve 2021'de net serveti 5 milyar COP'un üzerinde olan bireyler için de bir özkaynak vergisi uygulanmış, ancak bu 2022'de yürürlükten kaldırılmıştır. Belediyeler oranları %0,4 ile %1,2 arasında değişen emlak vergileri alırlar.

Uruguay'da, servet vergisi gerçek ve tüzel kişilerin ülke içi varlıkları üzerinden alınır. Gerçek kişiler için oranlar, mukimler için %0,3 ile %0,6 ve yerleşik olmayanlar için %0,7 ile %1,5 arasındadır. Tüzel kişiler %1,5 oranında ödeme yapar, kurumlar vergisi net servet vergisinin %1'ine kadar ödenir, ancak indirim yapılabilir.

Bolivya, 2020'de net serveti 30 milyon BOB'u aşan bireylerden %1,4 ile %2,4 arasında kademeli oranlarla bir servet vergisi almaktadır (Schwarcz, 2022:4).

4.2. Servet Vergisi Gelirleri

OECD ülkelerinde 1965-2020 dönemi bireysel net servet vergisi gelirleri tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: OECD Ülkelerinde Yıllara Göre (1965-2020) Bireysel Net Servet Vergisi Gelirleri

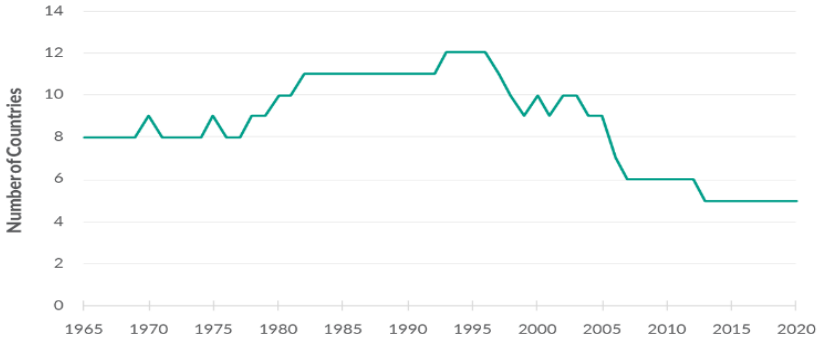

Kaynak: Bunn, 2022.

2019 yılında net servet vergisi gelirleri İsviçre'de toplam vergi gelirlerinin yüzde 3,79'u iken, 2020 yılında yüzde 5,12'sidir. Fransa'da ise hem 2019'da hem de 2020'de yüzde 0,19'udur. Fransa 2018 yılında net servet vergisini yürürlükten kaldırmış ve yerine gayrimenkuller üzerinden alınan bir servet vergisi getirmiştir. Belçika 2018 yılında net servet vergisini uygulamaya sokmuş,ancak Belçika Anayasa Mahkemesi 2019 yılında bu vergiyi iptal etmiştir. 2020 yılında verginin yeni versiyonuna ilişkin bir mevzuat çıkarılmıştır. 2020 yılında net servet vergisi alan ülkeler; Kolombiya, Fransa, Norveç, İspanya ve İsviçre'dir (Bunn, 2022).

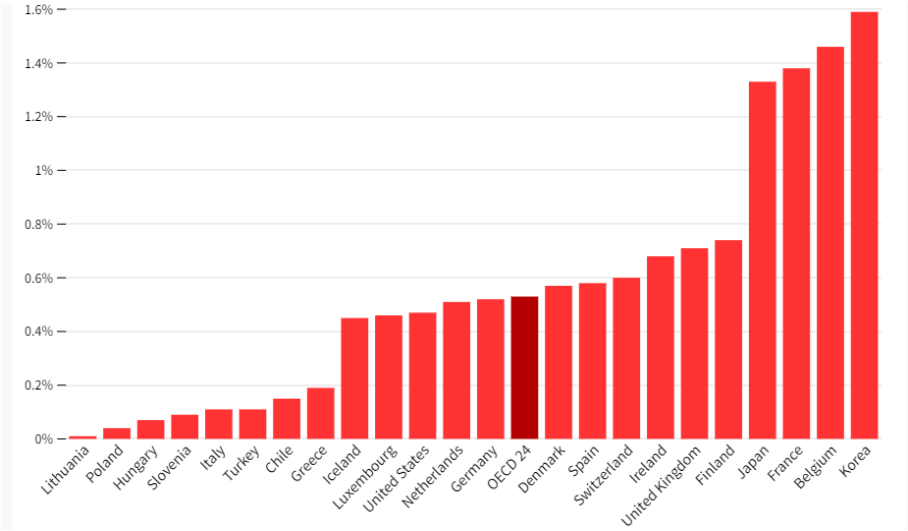

Şekil 1: Miras, arazi ve bağış vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki yüzdesi, 2019 yılı

Kaynak: OECD, 2021.

OECD'nin miras, arazi bağış vergi gelirleriyle ilgili 2021 tarihli raporu; veraset vergilerinin servet yoğunlaşmasını azaltabileceği ve fırsat eşitliğini artırabileceğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra veraset vergilerinin diğer vergilere nazaran daha düşük verimlilik maliyetleri oluşturduğunu, yani toplanmasının daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Rapor veraset vergilerinin Covid pandemisiyle ilgili mali sıkıntıları da azaltıcı bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi,en varlıklı hanelerin (ilk %20) bildirdiği miras ve bağışlar, en fakir hanelerin (en alttaki %20) bildirdiğinden yaklaşık 50 kat daha fazladır.

Tablo 3: 2021 Yılında Küresel Milyonerler ve Trilyonerler

Table 7.1 *Global millionaires and billionaires, 2021*

				Tax scenario 1		Tax scenario 2		Tax scenario 3	
Wealth group ($)	Number of adults	Total wealth ($ bn)	Average wealth ($ m)	Effective wealth tax rate (%)	Total revenues (% global income)	Effective wealth tax rate (%)	Revenues (% global income)	Effective wealth tax rate (%)	Revenues from group (% global income)
All above 1m	62,165,160	174,200	2,8	1.0	1.6	1.2	2.1	3.2	5.3
1m - 10m	60,319,510	111,100	1,8	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
10m - 100m	1,769,200	33,600	19	1.3	0.4	1.1	0.4	1.3	0.4
100m - 1b	73,710	16,500	220	1.5	0.2	2.4	0.4	5.2	0.8
1b - 10b	2,582	7,580	2,940	2.3	0.2	4.5	0.3	12.9	0.9
10b - 100b	159	4,170	26,210	2.8	0.1	6.4	0.3	40.1	1.6
Over 100b	9	1,320	146,780	3.2	0.04	8.3	0.1	66.6	0.9

Interpretation: *In 2021, 62.2 million people in the world owned more than $1 million (at MER). Their average wealth was $ 2.8 million, representing a total of $174 trillion. In our tax scenario 2, a global progressive wealth tax would yield 2.1% of global income, taking into account capital depreciation and evasion.* ***Note:*** *Numbers of millionaires are rounded to the nearest ten.* ***Sources and series:*** *wir2022.wid.world/methodology.*

Kaynak: The World Inequality, 2022.

Tablo 3, 2021'de farklı servet dilimlerindeki bireylerin sayısını, toplam net varlıklarını ve üç küresel servet vergilendirme senaryosuna göre ödemeleri gereken vergileri göstermektedir. Senaryolar, The World Inequality tarafından geliştirilmiştir. Tablo'da görüldüğü gibi dünyada bir milyon dolardan fazla geliri olan 62 milyon kişi vardır. Bu sayı, dünyanın yetişkin nüfusunun yüzde 1,2'si demektir. 1 ila O milyon dolar arası geliri olan 60 milyon kişi (ilk %0,04), 10 ila 100 milyon dolar arası geliri olan yaklaşık 1milyon 800 bin kişi, 100 milyon ila 1 milyar dolar arası geliri olan 73 milyon kişi, 1 ila 10 milyar dolar arası gelir olan 159 milyon kişi ve 100 milyar doların üzerinde geliri olan 9 kişi vardır. Küresel milyarderlerin servetleri toplamı 13 trilyona mükabil etmekte, bu da küresel servetin %3,5'ine tekabül etmektedir (The World Inequality, 2022).

4.3. ABD Uygulaması

Amerika Birleşik Devletleri'nde hanehalkı serveti 1985'li yıllarda vergilendirilmeye başlamıştır. ABD'nda emlak vergileri ve sermaye kazancı vergileri olmak üzere iki servet vergisi türü alınmaktadır. Federal düzeye emlek vergilendirilmesine 1916 yılında başlanmıştır. Daha sonra mevzuatta revizyonlar yapılarak uygulanmaya devam etmiştir. Sermaye kazançları kişisel gelir vergisine dahil edilmiş ve sürekli revizyon geçirmiştir. Bir bireyin vefatı durumunda mülkü vergilendirilir. Yani vergi, mirasın değeri üzerinden değil, mülkün değeri üzerinden alınır.

Emlak vergi sistemi, veraset ve intikal vergisiyle uyumlu bir şekilde yürütülür. Ömür boyu alınan bağışların toplamı vefat durumunda mirasın değeriyle birleştirilir.

2001 yılında bireylere kişi başı 675.000 $'a kadar net servetleri üzerinden emlak vergisi muafiyeti getirilmiştir. 2006 yılında bu miktar 1 milyon dolara çıkarılmıştır. Muafiyet miktarının üzerindeki servet, yüzde 37'den başlayan ve yüzde 55'e varan marjinal oranlarda vergilendirilmiştir. 2016 yılında, emlak vergisi muafiyeti bekarlar için 5,25 milyon dolar ve çiftçiler için 10, 5 milyon dolar olmuştur. En yüksek marjinal vergi oranı ise yüzde 35'ten yüzde 40'a yükseltilmiştir.

Günümüzde muafiyet eşiği tüketici fiyat endeksine (TÜFE-U) endekslenmiştir. Hediyeler için, alıcı başına ilk 10.000 Dolar (evli bir çift söz konusu olduğunda 20.000 Dolar) hediye-emlak vergisinden muaf tutulmuştur. 2016'da bu rakam 14.000 dolardı.

Eşler arasındaki transferler (hediyeler ve mülkler) için tam bir muafiyet uygulanmaktadır. Emekli maaşı ve hayat sigortası hariç her türlü servet, bağış vergisinin hesaplanmasında vergi matrahına dahil edilir. Varlıklar, ölüm anındaki piyasa değerinden değerlendirilir, ancak yakınlarında tutulan çiftlik mülkleri için özel kurallar geçerlidir. Bazı eyaletler, genellikle federal kurallara dayanan emlak vergileri de almaktadır.

Sermaye kazançları, bir varlığın satış fiyatı ile alış fiyatı arasındaki fark üzerinden alınır. Federal gelir vergisi sisteminin (ve eyalet gelir vergisi sisteminin) bir parçasıdır. Yalnızca gerçekleşen sermaye kazançları dahil edilir (yani varlıkların fiilen satışından elde edilen sermaye kazançları). Gayrimenkuller için bazı iyileştirmeler yapılır, örneğin bunların değeri maliyet üzerinden hesaplanır.

2001 yılında, beş yıldan fazla elde tutulan varlıklar üzerindeki sermaye kazançları azami yüzde 18 oranında vergiye tabi iken, 2016 yılında yüzde 20 oranında vergilendirilmiştir. İkamet edilen yeni bir konut alımında sermaye kazançları vergisi alınmaz. Ölüm durumunda, bir mülke giren varlıklara muafiyet tanınır (Wolff, 2020:155-156).

ABD'de yakın zamanlarda, daha yüksek vergi muafiyet eşikleri, muafiyeti olmayan kapsamlı bir vergi tabanı ve agresif vergi uygulaması şeklinde servet vergilendirmesine ilişkin teklifler getirilmiştir (The World Inequality Report, 2022).

4.4. Avrupa Ülkeleri Uygulaması

Çoğu Avrupa ülkesi, son yıllarda artan oranlı servet vergilendirmesini kaldırmıştır. Bu sistemin; vergi rekabeti, offshore kaçakçılığı, varlık vergilerinin düşük muafiyet eşikleri ve servet vergilendirmesinin modernize edilememesi gibi zayıf yanları vardı. Bu zayıf yanlar, servet vergilendirme sistemlerinde reformlara yol açmış, ancak bu reformlar da servet vergisinin bütünlüğünü bozmuştur. Reformlarla ticari varlıklar ya da gayrimenkuller gibi bazı varlıklara muafiyet getirilmiş, bildirilen gelirlere limitler konulmuş ya da servet vergilendirmesi tamamiyle kaldırılmıştır.

Modernize edilmiş bir vergi sistemi, dijitalleştirilmiş bir vergi yönetimi bu zayıflıkların üstesinden gelebilir. Sınır ötesi bilgi alış-verişlerinde yaşanan son gelişmeler sayesinde vergiden kaçınma ya da vergi kaçakçılığıyla geçmişe göre daha iyi şekilde mücadele edilebilir. Varlık vergileri gurbetçi vatandaşlara bir yıl uygulanabilir ya da ayrıcalıklı muameleye tabi tutulmayan daha geniş bir servet vergisi tabanı oluşturulabilir. Ayrıca likidite sorunu olmayan zenginlere uygulanabilir (The World Inequality Report, 2022).

İzlanda, 2006 yılına kadar servet vergisi uygulamıştır. Daha sonra 2010 yılında dört yıllığına geçici olarak bu vergiyi uygulamıştır. Bireyler için 75.000.000 Kr'ı ve evli çiftler için 100.000.000 Kr'ı aşan net varlıklar üzerinden %1,5 oranında servet vergisi uygulanmıştır. Danimarka da, 1997'ye servet vergisini uygulamıştır. Danimarka servet vergisini en yüksek oranda uygulayan bir ülkeydi. Danimarka hükümeti birkaç yıl vergiyi en aza indirdikten sonra 1997'de tamamen kaldırmıştır. OECD ülkerinin bir çoğunda hane geliri belirli bir eşiği aşanlardan servet vergisi

alınmıştır. OECD raporuna göre 1990'da 12 Avrupa ülkesi servet vergisi uygulamaktaydı. 2019 yılında ise İspanya, Kolombiya, Norveç, Fransa ve İsviçre olmak üzere beş ülke uygulamıştır. 1980'lerin sonlarına kadar, servet üzerindeki marjinal vergi oranı yüzde 2,2 olarak uygulanmıştır.

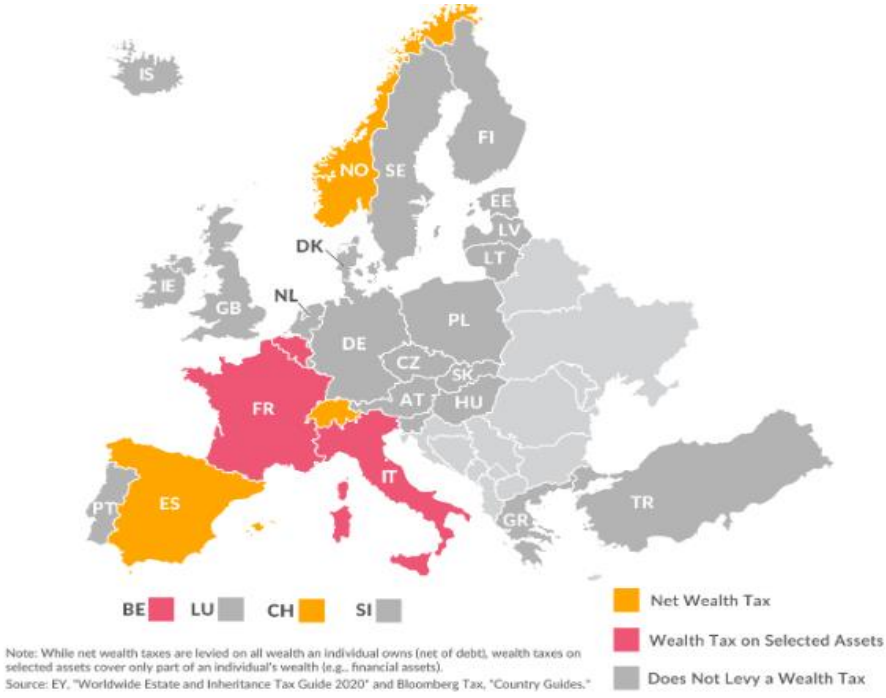

Şekil 1: AB Ülkelerinde Net Servet Vergisi

Kaynak: Enacha, 2022.

Sadece üç Avrupa ülkesi, yani Norveç, İspanya ve İsviçre net servet vergisi uygulamaktadır. Fransa ve İtalya, bireysel varlıklara bir servet vergisi koyar, ancak bireyin net servetine bu şekilde vergi koymaz.

Norveç, %0,7'si belediyelere ve %0,15'i merkezi hükümete olmak üzere, 1,5 milyon NOK'un (152.000 avro veya 170.000 $) üzerindeki bireylerin servetinden %0.85 net servet vergisi almaktadır. COVID-19 ile ilgili tedbirler kapsamında bireysel işletme sahipleri ve 2020'de zarar eden hissedarlar, bir yıllık servet vergisi erteleme hakkına sahiptir.

İspanya'da 1977 yılında ilk kez geçici olarak yürürlüğe giren servet vergisi *Olağanüstü Varlık Vergisi (Impuesto Extraordinario sobre el Patrimonio)* olmuştur. Ancak 2008 yılında vergi yürürlükten kaldırılmıştır. 2011 yılında tekrar yürürlüğe girmiştir. Bireylerin sahip olduğu tüm varlıkları ve ekonomik hakları üzerinden alınır. Varlık vergisi ikametgaha dayalı olarak alınır. Bir takvim yılı içinde 183 günden fazla ülkede kalanların ikametinin İspanya'da olduğu kabul edilir. Bu şartın yanı sıra eşi ve reşit olmayan bakmakla yükümlü çocuklarının İspanya'da ikamet etmeleri durumunda, vergi mükellefinin ikametgahının İspanya olduğu varsayılır. (Agrawal, Foremny ve Toledano, 2020:54). İsponyol olmayan mukimlerin sadece İspanya sınırları içindeki varlıkları vergiye tabidir. Bazı varlık ya da haklar vergiden istisna edilmiştir. Ana konut kısmen vergiden muaftır.

İspanya'daki net servet vergisi, 700.000 Euro'nun (784.000 $; bazı bölgeler daha düşük) üzerindeki servetler için %0,2 ile %3,75 arasında değişen kademeli bir vergidir ve oranlar İspanya'nın özerk bölgeleri arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Madrid'de %100 indirim vardır). Bölgeler arasındaki farklılıklar emlak vergi gelirleri için de söz konusudur. Vergi artan oranlı bir vergi tarifesine göre alınır. Emlak vergi gelirlerinde de çeşitli muafiyetler vardır. Örneğin aile şirketi değerinin %95'i şayet servet vergisinden muaf ise, veraset vergisinden

de muaf tutulabilir. Veraset vergisinin oranları, alınan mal ve hakların değerine göre %7,65 ile %34 arasında değişmektedir. Veraset vergisinde de vergi indirimleri vardır (Ramallo, 2020:4-17).

İsviçre'de kanton düzeyinde net servet vergisi alınır ve dünyanın her yerindeki varlıklar bu vergiye dahildir. Uygulanan vergi oranları kantonlar arasında farklılık göstermektedir.

Fransa'da, 2017 yılının sonuna kadar, bireylerin toplam varlıkları üzerinden servet vergisi (Impôt de solidarité sur la servete) alınmıştır. 2018 yılından bu yana ise sadece gayrimenkul üzerinden servet vergisi alınmakta ve finansal varlıklar vergi yükünden hariç tutulmaktadır.

İtalya'da, vergi yükü (vergi oranları) farklı oranlarda belirlenen, gerçek ve finansal varlıklara ayrı ayrı uygulanan iki tür servet vergisi vardır (Sverdan, 2021).

Ingiltere'nin servet vergisine en yakın olan vergileri ATED **(**Annual Tax on Enveloped Dwellings) ve IHT(İnheritance Tax) 'dir. ATED, esas olarak İngiltere'de 500.000 £ değerinden fazla konut mülküne sahip şirketler tarafından ödenen yıllık bir vergidir. Miras Vergisi (IHT), tüm mülk, mülk ve para dahil olmak üzere, ölen birinin mirası üzerinden alınan bir vergidir. Standart Veraset Vergisi oranı %40'tır. Yalnızca mülkünüzün şu anda 325.000 £ olan vergiden muaf eşiğin üzerindeki kısmından alınır. Veraset vergisi çok karmaşık yapıya sahiptir. Giderler, ağırlıklı olarak toplam değerin yanı sıra tutulan varlıkların çeşitliliği ve türü, ömür boyu verilen hediyeler, aile üyeleri arasındaki ilişki ve bir ömür boyu iyi kayıtların tutulup tutulmadığı ile belirlenen mülkün karmaşıklığına bağlıdır (Burgherr, 2021: 42:677–697).

Hollanda 2000 yılına kadar servet vergisinin (vermogensbelasting) klasik bir versiyonunu uygularken bugün vermogensrendementheffing adı verilen bir başka vergi uygulamaktadır. Bu vergi aslında bir tür gelir vergisidir, ancak gerçek geliri içine almadığı için servet vergisi olarak nitelendirilmektedir. 2016 yılı sonlarına kadar %1,2'lik tek bir sabit oran uygulanmıştır (varsayılan %4'lük verimin %30'u üzerinde vergilendirme).

2017'den başlayarak, bireylerin serveti arttıkça vergi oranı da artmaktadır: ilk 30.360 € vergiden muaftır; 30.361 € ile 102.010 € arasındaki yıllık gelir üzerinden %0,58 vergilendirilir; 102.011 € ile 1.020.096 € arasındaki yıllık gelir üzerinden %1,34 oranında vergilendirilir; 1.020.096 €'yu aşan tutarlar %1,68 oranında vergilendirilir.Hollanda'da ayrıca mülk sahipleri mülkün değerlendirilen değerine dayanan onroerendezaakbelasting adı verilen standart bir vergi öderler (Sverdan, 2021:56-62).

Avrupa servet vergileri, net servet üzerindeki kapsamlı vergilerden başka her şeydi. Fransa gibi bazı durumlarda, yasa öyle yazılmıştır ki milyarderler (büyük hissedarlar dahil) borsaya kote şirketler) fiilen muaf tutulmuştur (Saez ve Zucman, 2022: 60). Bu durum verginin tabanını azaltmıştır.

Vergiler servet dağılımında nispeten düşük (tipik olarak 1 milyon doların altında) başladığı için, esas olarak vergi ödeyenler de dahil olmak üzere üst ve orta sınıfın bir kısmını etkilemişlerdir. Birincil konutlar ve sanat eseri gibi mülkler vergiden muaf tutulmuşlardır. Diğer servete tabi mülk ve varlıklar için yükümlülerin ek muafiyet talepleri, hükümetleri oy

kaygısıyla bu yönde kararlar almaya yöneltmiştir. Zenginler bu durumdan en çok yararlanmışlardır.

ABD'de de emlak vergilendirmesinde aynı durum yaşanmaktadır. Sadece ABD, Avrupa değil diğer tüm ülkelerde benzeri süreçler yaşanmakta, siyasi kaygılar servet gelirlerini azaltmaktadır. Bu servet eşitsizliğini de getirmektedir. ABD'nde küçük aile çiftliklerinden alınan emlak vergilerinin kaldırılmasına yönelik emlak vergi karşıtlarının kampanyaları neticesi 2000'lerin başlarında vergi kaldırılmıştır. Emlak vergisinin zayıflaması, yüksek muafiyet eşikleri, vergiden muaf küçük işletmeler yerine büyük servetlere fayda sağlamıştır. Zengin Avrupalıların servet vergisi ödememek üçün varlıklarını yurt dışına kaydırmaları sonucu ortaya çıkan vergi rekabeti sorununu AB ülkeleri hiçbir zaman ele almaya çalışmamışlardır. ABD'li vatandaşlar yaşadıkları her yerde vergilendirilirken , diğer ülkelerdeki vatandaşlarda vergilendirme ikamet esaslıdır. AB'nde servet vergisi uygulamalarında bir başarısızlık gözlemlenmektedir (Saez ve Zucman, 2022, 60-61).

AB, pandeminin ekonomik etkilerini azaltmak maksadıyla pek çok önlem almıştır. Pandemiden etkilenen üyelerine verdiği borçların geri ödeme kaynağına henüz karar verilmemiştir. Borcun finansmanına yardımcı olması düşünülen önerilerden birisi de AB çapında bir varlık vergisinin getirilmesi düşüncesidir. Teklif, 2023 Temmuz'undan önce önerilecektir.

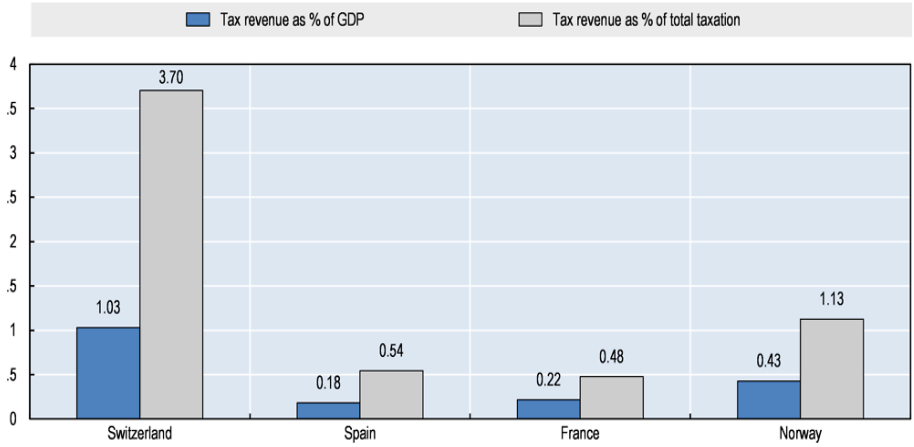

Şekil 2: Bazı Avrupa Ülkelerinde Servet Vergi Gelirlerinin Toplam Vergi Gelirleri ve Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Yüzdelik Payı

Kaynak: Balakrishnan, 2020.

Varlık vergileri ülkelerin genelinde başarısızdır. Şekil 2'de görüldüğü gibi vergi gelirlerinin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla içindeki payı da oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir. İsviçre her iki oran bakımından ilk sıradadır.

SONUÇ

Her toplumda mal mülk biriktirerek zengin olma eğilimi vardır. Zenginlik sosyal statünün bir göstergesi sayılmaktadır. Her bireyde refah seviyesini artırma içgüdüsü söz konusudur. Biriktirilen mal-mülk bireylerin maddi refahının bir göstergesidir. Her zaman yüksek gelirli ve hatırı sayılır zengin vardır. Her ülke yüksek gelirlilerin daha yüksek oranda vergilendirilmesini, böylelikle toplumda bozulan gelir ve servet eşitsizliğini azaltmayı ister. Covid 19 pandemisi sonrası yapılan araştırmalar 100 milyon insanın yoksulluğa itildiğini, zenginlerin servetlerini artırdıklarını göstermiştir. Servet eşitsizliğinin giderek artması dünya çapında tartışmaları artırmış ve ülkeler servet vergilerini

kademeli olarak artırma, AB çapında varlık vergisi getirme ya da tek tip servet vergisi getirme gibi çeşitli düşüncelere yönelmişlerdir.

Varlık vergilerinin hem avantajlı hem de dezavantajlı tarafları vardır. Ancak toplumda servet eşitsizliğini azaltmada olumlu rol oynayan yegane bir vergidir. Mali uygulamaların eğilimlerini, dinamiklerini takip ederek her ülkenin kendi yapısına uygun servet vergilerini tasarlaması daha yerinde olur.

KAYNAKÇA

Advani, A., Chamberlain, E. ve Summers, A. (2005), A Wealth Tax for the UK; Wealth Tax Commission Report, no:2005-11.

Advani, A., Miller, H. ve Summers, A. (2021), Taxes on Wealth: Time for Another Look, *Fiscal Studies Special Issue on a Wealth Tax: Time for Another Look*? 42, 3-4, doi 10.1111/1475-5890.12289.

Advani, A., Hughson, H. ve Tarrant, H. (2021). Revenue and Distributional Modelling for a UK Wealth Tax, Fiscal Studies, doi: 10.1111/1475-5890.12280, 42:699–736.

Agrawal, D. R. , Foremny, D. ve Toledano, C. M. (2020), Paraísos Fiscales, Wealth Taxation, and Mobility, *IEB Working Paper 2020/15*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3785906.

Apostel, A. ve O'Neill, D. W. (2022), A One-Off Wealth Tax for Belgium: Revenue Potential, Distributional İmpact, and Environmental Effects, *Ecological Economics*, 196: 1-12.

Arrondel, L. ve Laferrere, A. (2001), Taxation and Wealth Transmission in France, *Journal of Public Economics*, 79 (2001) 3–33.

Balakrishan, P. (2020), List of Countries with Wealth Tax, https://best-citizenships.com/2020/11/list-of-countries-with-wealth-tax (11.12.2020).

Bunn, D. (2022), What the U.S. Can Learn from the Adoption (and Repesl) of Wealth in the OECD, https://taxfoundation.org/wealth-taxes-in-the-oecd/ (18.01.2022).

Burgherr, D. (2021), The Costs of Administering a Wealth Tax, *Fiscal Studies The Journal of Applied Public Economics*, 2021; 42:677–697. doi: 10.1111/1475-5890.12276.

Chamberlain, E. (2021), Who Should Pay a Wealth Tax? Some Design Issues, Fiscal Studies, doi: 10.1111/1475-5890.12284 42:599–613.

Chatterjee, A., Czajka, L. ve Gethin, A. (2021), A Wealth Tax for South Africa, Hall Open Science, Working Paper 2021/02, 1-25.

Drometer, M., Frank, M., Hofbauer Pérez, M., Rhode, C., Schworm, S. ve Stitteneder, T. (2018), Wealth and Inheritance Taxation: An Overview and Country Comparison, *DICE Report*, 2 / 2018 16.

Enache, C. (2022), Wealth Taxes in Europe, https://taxfoundation.org/net-wealth-tax-europe-2022/ (19.04.2022).

Gerçek, A. ve Ömür, Ö. (2017), Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Servet Vergilerinin Karşılaştırılması, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 15(2) : 197-216. Doi:10.18026/cbayarsos.324017.

Heever, A. V.D. (2019), The Feasiblity of a Wealth Tax in South Africa, repository.up.ac.za.

Jacobsen, K., Jacobsen, K. , Kleven, H. ve Zucman (2020), Wealth Taxation and Wealth Accumulation: Theory and Evidence From Denmark, *The Quarterly Journal of Economics*, 135 (1): 329-388. https://doi.org/10.1093/qje/qjz032 (09.01.2020).

Kızılkaya, A. (2016), Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Yıl: 5, Sayı: 12 (2016/2) ISSN: 2147-3668.

Krenek, A. ve Schratzenstaller, M. (2018), A European Net Wealth Tax, 2018WIFO Working Papers, No. 561, Vienna, Austria.

Lawless, M. ve Lynch, D. (2018), Scenarios and Distributional Implications of a Household Wealth Tax in Ireland, ifo DICE Report 2, 16: 27-31.

Levinson, A. (2021), America's Regressive Wealth Tax: State and Local Property Taxes, *Applied Economics Letters*, 28:14, 1234-1238, DOI: 10.1080/13504851.2020.1807458.

Lierse, H. (2022), Globalization and the societal consensus of wealth tax cuts, Journal Of European Public Policy, 29 (5): 748–766, https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1992487.

Limberg, J. ve Seelkopf, L. (2021), The Historical Origins of Wealth Taxation, *Journal of European Public Policy.*

Londoño-Vélez, J. ve Ávila-Mahecha, J. (2021), Enforcing Wealth Taxes in the Developing World: Quasi-experimental Evidence from Colombia, *Amerıcan Economıc Revıew*, 3 (2):131-148.

Nguyen, H. P. ve Khieu, H. (2021), Progressive wealth tax: An inquiry into Biden's tax policy, Economic Analysis and Policy 72 (2021) 735–742.

OECD (2021), İnheritance Taxation in OECD Countries, https://www.oecd.org/tax/tax-policy/inheritance-taxation-in-oecd-countries-presentation-may-2021.pdf. (12.05.2021).

Organ, İ. ve Çiftçi, T. (2015), Türkiye'de Emlak Vergisi Uygulamasindan Kaynaklanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 8 (4) ss:127-147 ISSN: 2148-5801.

Ömür, Ö. M., ve Gerçek, A. (2017), Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Servet . *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi.*

Öz, E., Kutbay, H. ve Buzkıran, D. (2014), Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım, *Gümrük ve Ticaret Dergisi,* 2014. 86-99.

Özer Özçelik, Öner Gümüs. (2018), Was Wealth Tax Levied in Turkey Between 1942 and 1943 A Crisis?. International Journal of Tax Economics and Management, 1 (1):-12. ff10.35935/tax/11.121ff. ffhal-02269516f.

Pwc (2022), Net wealth/worth tax rates, https://taxsummaries.pwc.com/Quick-Charts/Net-Wealth-Worth-Tax-Rates (18.12.2022).

Ramallo, A. (2020), Wealth Taw, Wealth Tax Commission Background Paper no:132, wealthandpolicy.com.

Saez, E. ve Zucman, G. (2022), Wealth Taxation: Lessons from History and Recent Developments, 112, *Aea Papers And Proceedings.*

Scheuer, F. ve Slemrod, J. (2020), Taxing Our Wealth, NBER *Working Paper Series,* 28150 http://www.nber.org/papers/w28150.

Schwarcz, A. (2022), Solidarity and Wealth Tax https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/732005/IPOL_BRI(2022)732005_EN.pdf (13.04.2022).

Sverdan, M. (2021), The Economic Basis of Wealth and Its Taxation, doı: https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-4-10, 2 (4):56-62.

Viard, A. (2019), Wealth Taxation: An Overview of the Issues, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3464263 (13.11.2019), 180-199.

Wolff, E. N. (2020), Wealth Taxation in the United States, Public Sector, 44(2):153-178.

The World Ineguality (2022), The Road to Redistributing Wealth, https://wir2022.wid.world/chapter-7/.

URL 1 : 2022 Forbes 400 En Zengin Amerikalılar Listesi Yayınlandı, https://gazeteoksijen.com/ekonomi/2022-forbes-400-1n-zengin-amerikalilar-listesi-yayinlandi-162018, (19.12.2022).

BÖLÜM 5

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TEORİK BİR ÇALIŞMA

Ebubekir GÜLTEKİN[1]

[1] Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: ebubekir.gultekin1@gmail.com , ORCİD No: 202152034003

1.Giriş

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yüksek reel faiz oranları, istikrar gözetmeyen büyüme rakamları, dış ticaret ve bütçe açıkları, istikrarsız döviz kuru ve yüksek enflasyon gibi sorunların nedenlerinden birisi kamu kesiminin finansman açıklarıdır. Bu finansman açıklarının arkasındaki neden ise kamu harcamalarının ciddi boyutlara ulaşmış olması ancak devletlerin aynı oranda kamu geliri elde edememesi gösterilebilir. Artan kamu harcamalarıyla beraber ekonomik büyümenin sağlanıp sağlanamayacağı iktisatçılar tarafından uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. Öyle ki özellikle gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedeflerinden birisi olan "ekonomik büyüme" kavramı iktisat literatüründe hem teorik hem de ampirik olarak ele alınarak incelenmiştir. Arısoy (2005) bu incelemenin temelini "kamu harcamaları artışı ekonomik gelişme sonucu ortaya çıkan bir zorunluluktan mı, yoksa hükümetlerin ekonomik gelişmeden bağımsız olarak izledikleri popülist politikalardan mı kaynaklandığı" sorusuna dayandığını belirtmektedir.

Kamu kesiminin ekonomideki yeri ve/veya büyüklüğü ne olmalı sorusu uzun yıllardır tartışılmaktadır. Özellikle 1929 yılında yaşanan Ekonomik Buhran ile beraber bu tartışma farklı bir boyut kazanmıştır. 1929 yılı evvelindeki hakim görüş olan arz yanlı iktisat buhranla beraber yerini Keynesyen düşünceye bir başka ifadeyle talep yönlü politikalara bırakmıştır. Böylelikle kamunun ekonomideki yeri artmakla beraber kamu harcamaları da zaman içinde çeşitli sebeplerle artış göstermiştir. Kamunun ekonomide büyük bir yer kaplaması ise zamanla farklı tartışmalara neden olmuştur. Öyle ki hizmetlerin verimliliği ve etkinliği

tartışılmaya başlanmış, bu sorunu ortadan kaldırmak isteyen ülkeler ise özellikle 1980 yılı sonrasında kamunun ekonomide işgal ettiği yeri azaltmak amacıyla serbestleşme ve özelleştirme çalışmalarına hız vererek daha liberal bir ekonomi oluşturmaya çalışmıştır. Buna rağmen kamunun ekonomideki payı günümüze deyin birçok ülkede artmıştır.

Konuya ilişkin bir diğer tartışma konusu da kamu sektörünün etkin olup olmamasıdır. Özellikle sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi bakımından etkin devletin önemi şüphe götürmez bir gerçektir. Peki ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi adına etkin devlet nasıl olmalıdır? Sorulan bu soruya iktisatçılar farklı cevaplar vermişlerdir. Öyle ki kimileri kamu sektörünün ekonominin öncü gücü olduğunu, piyasaları yönlendirmesi gerektiğini savunurken, Klasik ekol savunucuları gibi kimileri için de kamu sadece savunma, adalet gibi temel hizmetleri verip kalan alanları piyasaya bırakmalıdır. Son zamanlarda ise devlete yüklenen görev; büyümeyi doğrudan sağlayan bir aktör olmanın ötesinde ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek adına eylemlerde bulunan bir katalizör şekline bürünmüştür. Böylelikle özellikle son yıllarda devletin ekonomik büyüme ve/veya kalkınmayı doğrudan sağlayan bir aktör olma fikri yavaş yavaş son bulmaktadır. Bu fikri savunanlar buna gerekçe olarak da kamunun ekonomideki payı artarsa kamu harcamalarının giderek daha az verimli alanlara kayıp, bunun da iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyeceği fikrini öne sürerler (Işık ve Alagöz, 2005:64). Öyle ki bu sonuç kamunun etkin olmayıp, kamunun düzenleyici eylemlerinin ciddi bir maliyete neden olmasından kaynaklanmaktadır. Bu olumsuzluklara ilave olarak siyasi iktidarın da konjonktüre göre hareket edip popülist amaçlar gütmesi sistemin verimli

çalışmasını engellemekte hatta verimliliği tamamen ortadan kaldırmaktadır. Başlangıçta kamu harcamalarının ekonomik büyümeye katkısı olacağı düşünülse de kamusal harcamalarda görülen artış belirtilen nedenlerden sebep büyümeyi olumsuz etkileyecektir.

2.Literatür Taraması

Özellikle Sanayi Devrimi sonrası tüm dünyada ekonomik koşullar değişmiş ve buna bağlı olarak da kamu harcamaları artmıştır. Bu artışın neyden kaynaklandığı ise birçok iktisatçı tarafından araştırılmakla beraber artışın nedenleri arasında 2.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı tahribatın giderilmesi amacıyla yapılan harcamaların, evvelce yapılmamış sosyal güvenlik harcamalarının ve endüstrileşme ile beraber zorunlu olarak yapılması gereken altyapı yatırımlarının maliyetlerinin; işsizlik benzeri iktisadi bir sorunun kamu eliyle çözülmesi saiki gibi nedenlerin olduğu belirtilmiştir (Gül ve Yavuz, 2011:72)

Kamu harcamaları ve büyüme kavramları öz olarak verilmiş olmakla birlikte kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ilk olarak Friedman ifade etmiş, Friedman'ın görüşünden farklı olarak da Buchanan ve Wagner kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi tanımlamışlardır. Öyle ki Friedman kamu gelirlerinde yaşanan bir değişimin kamu harcamalarında da bir değişime neden olacağını, vergilerin arttırılmasının sadece kamu harcamalarını artıracağından bu yolla bütçe açıklarının giderilemeyeceğini söylerken Buchanan ve Wagner ise kamu harcamalarının artışını dolaylı vergilere bağlamaktadır (Akçorakoğlu, 1999:52-53). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki ise temelde iki farklı bakış açısına dayanmaktadır (Başar vd., 2009:302). Bu görüşlerden ilki ekonomi içindeki kamu payının büyük

olması halinde büyümenin olumsuz etkileneceğini belirtirken, diğer kutuptaki görüş de aksine devletin ekonomi içinde adeta bir motor görevi üstlenip; ekonomi içinde geniş bir şekilde yer almasını ekonomik büyümenin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul eder (Oktayer ve Susam, 2008:147). Ekonomik gelişme sonucu kamu harcamalarının arttığı görüşü Wagner Yasası olarak bilinirken, Keynesyen iktisatçılar aksine kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeye neden olduğunu belirtir ve bu durum Keynes Yasası olarak isimlendirilir (Arısoy, 2005:64). Yapılan bazı ampirik çalışmalar tek bir doğru sunmamış olup birbiriyle çelişkili neticeler ifade etmiştir. Öyle ki bu çalışmaların bazıları Wagner'i doğrularken bazıları da Keynes'i haklı çıkarmıştır (Altunç, 2011:145-146). Ülkemiz özelinde ise yapılan ampirik çalışmalar Türkiye'de Wagner Kanunu'na uygun büyümenin gerçekleştiğini, bir başka deyişle Türkiye'de yaşanan bir büyümenin kamu harcamalarını da tetiklediğini böylelikle büyümedeki artışın kamu harcamalarındaki artışla sonuçlandığını göstermektedir (Aytaç ve Güran, 2010:139)

Wagner Yasası, artan milli gelirin kamu harcamalarını da artırdığını, başka bir ifadeyle kamu harcamalarındaki artışın ekonomide yaşanan bir büyümenin sonucu olduğunu belirten bir teoridir. Ekonomik büyümeyi kamu harcamalarının bir nedeni olarak görür. Bu durumun, yani ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artırdığı görüşü Wagner'e göre üç nedenden kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki sanayileşmenin artmasıyla birlikte devletlerin ekonomik yaşamda yaşanan ve kentleşmenin beraberinde getirdiği karmaşıklığı azaltmak amacıyla yapması gereken harcamaların da artmasıdır. Öyle ki, devletler

sanayileşme süresince piyasada sorun yaşanmaması ve koruyucu hizmetler de sunması nedeniyle büyüme kamu harcamalarını da artıracaktır. İkinci bir sebep olarak kişi başına gelirin artması kamusal hizmet talebini arttırmakta ve bu artan kamusal talebin de kamu sektörünün gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) payını da arttırdığını sebebidir. Kişi başına gelirin artması refah düzeyinin iyileştirilmesine yönelik kamusal hizmetlerin talebini artıracağından kamuya yöneltilen baskılar kamusal harcamaları artıracaktır. Wagner, ekonomik büyümenin kamu harcamalarına neden olduğunu belirtirken bunun nedenlerinden üçüncüsünü ise teknolojik gelişmenin özel sektör fonlarının yeterli olmayacağından, ciddi finansman gerektiren ve büyük ölçekli projelerin kamu kesiminin desteğiyle sağlanması gerektiğinden kaynaklandığını belirtir (Atgür, 2020:898).

1929 yılında yaşanan ekonomik buhrana Klasik iktisadın bir çözüm getirememesi Klasik anlayışın sorgulanmasına neden olmuş ve Keynesyen bakış açısı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde "*kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıladan daha hızlı büyümesi*" (Atgür, 2020:898). şeklinde ifade edilen Wagner Yasası da bu dönemde tartışılır hale gelmiştir. Keynesyen Yaklaşım ise kamu harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğunu belirtir ve bu durumu da çarpan mekanizması ile açıklar. Klasik iktisatçılar kamunun yapmış olduğu harcamaların gelir getirici etkisinin olmadığını, kamusal harcamaları sadece toplumun ihtiyaç duyduğu temel mal ve hizmetlerin temini fonksiyonu için kullanılması gerektiğini belirtirken Keynesyen iktisatçılar kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerinde durmuşlardır. Keynesyen iktisaçılar kamu harcamalarında yaşanan

değişimin gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisinin daha büyük olmasını çarpan mekanizmasıyla açıklamışlardır (Şanlısoy ve Ekinci, 2019:431)

Keynesyen iktisatçılar Klasik bakış açısından farklı olarak piyasada çeşitli yapısal sorunların var olduğu fikrini benimsemişlerdir. Var olan bu yapısal sorunlar piyasanın hem arz hem talep açısından mükemmel ve kendiliğinden etkin bir şekilde işlemesine engel teşkil etmektedir. Keynesyen iktisatçılar piyasada çok sayıda sorunun var olduğunu belirtmekle beraber en çok toplam talep yetersizliği üzerinde durmuşlardır. Buna göre para talebini spekülasyon güdüsü ile gerçekleştiren bireylerin parayı gelecekteki gelirlerini düşünerek tüketim yerine tasarrufu tercih etmesi ekonomideki fonları atıl bırakmaktadır. Böylelikle elde edilen gelirin bir kısmı ekonomi dışında atıl kalarak toplam talep yetersizliğine neden olmakta, bu durumda negatif çarpan etkisi ile sonuçlanarak ekonomik daralma ve krizlere neden olmaktadır. Keynesyen iktisatçılar bu noktada kamu harcamalarının toplam talebin önemli bir belirleyicisi olduğunu, kamu harcamalarında yaşanan bir artışın çarpan mekanizması yoluyla ekonomik büyümeye ivme kazandıracağını savunmaktadır (Yılgör vd., 2 018:258)

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine yönelik olarak yapılan ampirik çalışmalar birbirinden farklı sonuçlar vermiştir. Tablo-1'de yapılan çalışmalardan bazılarının özet sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisini Araştıran Bazı Ampirik Test Sonuçları

Yazar	İncelenen Bölge ve Zaman Aralığı	Sonuç
Arısoy (2005)	Türkiye (1950-2003)	Türkiye'de kamu harcamaları (Reel Transfer Harcamaları, Reel Cari Kamu Harcamaları, Reel Yatırım Harcamaları, Reel Transfer Dışı Kamu Harcamaları) ekonomik büyüme tarafından etkilenir.
Gül ve Yavuz (2011)	Türkiye (1963-2008)	İncelenen dönemde Türkiye'de Keynesyen Hipotez geçerlidir. Kamu harcamaları ile cari, yatırım ve transfer harcamaları ekonomik büyümeyi etkiler ve harcamalarla ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Işık ve Alagöz (2005)	Türkiye (1985-2003)	Wagner Hipotezine uygun olarak ekonomik büyüme kamu harcamalarını pozitif etkiler.
Kar ve Taban (2003)	Türkiye (1971-2000)	Türkiye'de incelenen dönemde yapılan kamusal harcamalardan eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif, sağlık harcamalarının etkisi negatiftir. Altyapı yatırımlarının ise ekonomik büyümeye katkısı bulunmamaktadır.
Akçorakoğlu (1999)	Türkiye (1960-1995)	Kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyüme ile sonuçlanmamaktadır. Bu sonuç gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları ekonomik kalkınmanın baş aktörü olarak gören anlayışla çelişmektedir. Ancak sermaye ve beşeri sermayeye katkı sağlayan kamu harcamaları ayrıca incelenmelidir.
Oktayer ve Susam (2008)	Türkiye (1970-2005)	Toplam kamu harcamalarında yaşanan artışın üretim düzeyinde bir etkisi bulunamamıştır. Bununla beraber harcamalar ekonomik tasnife göre ayrıştırıldığında incelenen dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde olumlu etkisi görülmüş bu artışın baş aktörünün de kamu yatırım harcamaları olduğu tespit edilmiştir.
Yüksel ve Songur (2011)	Türkiye (1980-2010)	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Ancak faiz ödemeleri ile büyüme arasında bir ilişki tespit edilememiş olup bu durum kamu harcamaları yapılırken finansmanında

		borçlanmaya şüphe ile yaklaşılmasına neden olmalıdır.
Altunç (2011)	Türkiye (1960-2009)	ARDL modeli kullanılarak yapılan incelemede kamu yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu, kamu tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında olumsuz bir ilişki tespit edilmiştir.
Başar vd. (2009)	Türkiye (1975-2005)	Sınır testi yaklaşımı ile yapılan çalışmada yatırım ve transfer harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiş ancak kamu harcamalarının toplam değeriyle hesaplama yapılınca uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.
Atgür (2020)	Türkiye (2006-2019)	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Bu tespitten yola çıkarak Türkiye'de genişletici veya daraltıcı maliye politikası aracılığıyla toplam talep artırılıp/azaltılarak, reel GSYİH büyümesi üzerinde etki edilebilir.
Yılgör vd. (2018)	Türkiye (2006-2018)	İncelenen dönemde kısa dönemde Keynes Hipotezi, uzun dönemde Wagner Hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.
Şanlısoy ve Ekinci (2019)	Kazakistan (1991-2015)	Kamu harcamaları artarken ekonomik büyüme de artmakta ancak kamu harcamaları azalırken ekonomik büyüme anlamlı bir değişime uğramamaktadır. İncelenen dönem ve ülkede Wagner Hipotezinin geçerli olduğu ancak tek yönlü çalıştığı söylenebilir.
Kamacı ve Kılıç (2019)	17 OECD Ülkesi (1996-2015)	Kamu harcamaları ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik mevcuttur.
Çetin ve Ecevit (2010)	15 OECD Ülkesi (1990-2006)	Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Kiraz ve Gümüş (2017)	29 OECD Ülkesi (1995-2012*, 1998-2011** ve 1995-2013)	*Kamu Savunma Harcamaları **Kamu Eğitim Harcamaları ***Kamu Sağlık Harcamaları Yapılan çalışmada yukarıda belirtilen kamusal harcamalar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Kamu savunma, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi uzun dönemlidir.
Oğuz ve Yaşar Dinçer (2021)	36 OECD Ülkesi (2000-2018)	Eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Görüleceği üzere, kamu harcamalarında yaşanan artış ile büyüme arasındaki ilişki, yapılan ampirik çalışmalarda çok farklı sonuçlar içermektedir. Sonuçlar incelenen ülkeye, döneme veya incelemede kullanılan yöntemlere göre değişmekte, genel bir çıkarım yapma imkanı sunmamaktadır. Bazı çalışmalar kamusal harcamaların ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceği sonucu verirken bazıları ise kamu harcamalarını ekonomik büyüme önünde bir engel olarak nitelendirir. Öte yandan yapılan bazı çalışmalar ise toplam kamu harcamalarının etkilerinden ziyade ekonomik tasnife göre ayrıştırılmış harcamalar üzerinde durup farklı kamusal harcama kalemlerinin farklı sonuçları olduğunu belirtmiştir. Örneğin 2006-2019 yılları arasında Türkiye'deki kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Atgür(2020) kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu belirtmekle yetinmiş; Oğuz ve Yaşar Dinçer (2021) kamunun yapmış olduğu eğitim ve sağlık harcamalarıyla; Kiraz ve Gümüş (2017) ise kamunun yaptığı savunma, eğitim ve sağlık harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında bir ilişkiden bahsetmiştir. Öte taraftan Çetin ve Ecevit (2010) ise sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Yapılan çalışmalarda farklı sonuçların çıkma nedeni, analize dahil edilen kamu harcamalarının türü, araştırmaya konu ülkelerin kendi iç dinamikleri, incelenen dönemlerdeki farklı etkenler olarak açıklanabilir.

Ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre kamu harcamalarının türüne göre değerlendirme yapılacak olursa, harcamaların beşeri sermaye, altyapı, ar-ge hizmetleri gibi üretken alanlarda gerçekleşmesi

kamu harcamalarının büyüme üzerindeki olumlu etkisini artırdığı sonucuna varmak mümkündür.

3.Kamu Harcamalarının ve Ekonomik Büyümenin Tanımı, Niteliği ve Önemi

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tanımlanmasından evvel öncelikle kamunun yaptığı hangi harcamalarının kamu harcaması olduğunun ve bununla beraber ekonomik büyümenin neyi ifade ettiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

Literatürde farklı tanımlar yer almakla beraber burada kamu harcamalarının iki tanımı verilmekle yetinilecektir. Kamu harcamaları "*devletin üstlenmiş olduğu fonksiyonları yerine getirebilmesi için yaptığı bütün işlerin maliyetini oluşturan unsurların toplamı*" şeklinde tanımlanmıştır (Alagöz ve Işık, 2005:64). Bu tanımın yanı sıra bir diğer tanıma göre ise "*Devlet, kendine özgü karar mekanizmalarının sonucunda hangi mal ve hizmetleri üreteceğine ve bunları ne kadar ve hangi kalitede üreteceğine karar verir. Bu kararların uygulanması için yüklenilmek durumunda kalınan maliyete kamu harcamaları denir*" (Savaşan, 2022:32). Öte taraftan "*kişi başına gerçek gelirdeki artış*" (Demircan Siverekli, 2003:98) şeklinde tanımlanan ekonomik büyüme, ekonomideki üretim hacminin zaman içinde artması olarak da ifade edilir (Özel, 2012:64). Bir başka tanıma göre ise "*ekonomik büyüme belirli bir zaman içinde milli gelirde oluşan reel artış anlamına gelmektedir.*" (Kamacı ve Kılıç, 2019:116)

Ekonomik büyümenin sağlanması, kuşkusuz bütün devletlerin ekonomik amaçlarından birisidir. Ekonomik büyümenin sadece nicel olarak

sağlanmasından ziyade büyümenin toplumda reel bir karşılığın olması beklenmektedir. Bunu gerçekleştirmek adına da kamu harcamalarının iyi analiz edilmesi gerekmekte ve hangi harcamanın olumlu sonuçları beraberinde getirdiği, hangilerinin negatif etkisinin olduğu tespit edilmelidir. Bu nedenle iktisatçılar kamu harcamalarının bütünüyle ilgilenmenin yanı sıra harcamaları sınıflandırmayı da tercih etmişlerdir. Kamu harcamalarını, bir arada yaşayan bireylerin salt birlikte yaşamalarından kaynaklı oluşan ihtiyaçlarının temini adına yapılan harcamalar şeklinde tanımlayan Yaraşır Tülümce ve Yayla (2017), harcamaların sınıflandırılması noktasında ise ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırma üzerinde durmuştur. Nitekim idari sınıflandırma, bir diğer ismiyle "organik sınıflandırma" , devletin organları ile üstlendiği ve hukuki düzenlemelerle şekillendirdiği harcama şeklidir (Erasa ve Özkanca Andıç, 2017:127). Ekonomik sınıflandırma reel ve transfer harcamalarından oluşmakta ve harcamaların ekonomik etkileri üzerinde durmaktadır (Yaraşır Tülümce ve Yayla, 2017:166). Reel harcamaların cari harcama ve yatırım harcamalarından oluştuğunu belirten Çetinkaya ve Aslantaş (2019); reel harcamaları oluşturan kalemlerden cari harcamaları, etkisini cari dönemde hissettiren harcamalar olarak belirtirken yatırım harcamalarını ise etkisi gelecek dönemlerde görülecek harcamalar olarak tanımlamaktadır. Transfer harcamaları ise satın alma gücünün bireyler arasında el değiştirmesine neden olan ve milli gelir üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmayan ve karşılığında mal ve hizmet elde edilemeyen harcamalardır (Akbulut, 2013:35). Fonksiyonel sınıflandırmada ise kamu hizmetinin niteliği önemlidir (Yaraşır Tülümce ve Yayla, 2017:166). Bu sınıflandırma türünde harcamalar; savunma hizmetleri, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri gibi

alt bileşenlerden oluşmakta ve bu hizmetleri hangi kamu kurumunun yaptığı önem arz etmemektedir. Bu noktada her bir alt bileşenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi farklı olmaktadır.

4.Kamu Harcamalarının Kompozisyonu

Kamusal harcamalar farklı iktisat ekollerince ekonomik büyümeyi çeşitli yollarla etkilemişken bazılarına göre de ekonomik büyüme kamusal harcamalara neden olmuştur. Kamunun yapmış olduğu harcamaların ekonomik etkilerini Yüksel ve Songur (2011) şu şekilde ifade etmiştir:

Kamu harcamalarının ekonomideki etkilerinin neler olduğu yönündeki diğer tartışma konusu ise genellikle Keynesyen analiz ile neo-klasik yaklaşımı karşı karşıya getirir. Bilindiği gibi Keynesyen analize göre, kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecek, hatta kamu harcamalarındaki bir birimlik artış ulusal gelirde bir birimlik artıştan daha yüksek bir artışa yol açacaktır. Çarpan mekanizması olarak adlandırılan bu durum, Wagner hipotezinin tersine kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Neo-klasik yaklaşım ise çarpan mekanizmasının tersine, kamu harcamalarındaki bir artışın özel yatırım harcamalarını ekonomiden dışlayarak, daraltıcı bir etkiye neden olacağını iddia etmektedir. Dışlama etkisi olarak adlandırılan bu durum, artan kamu harcamaları sonucunda devletin piyasadaki ödünç verilebilir fonları toplayarak borçlanmasının faiz oranlarını yükselteceği ve bu yükselişin de özel yatırımların azalmasına (ekonomiden dışlanmasına) yol açarak büyümeyi olumsuz etkileyeceği fikri üzerine kuruludur.

Kamu harcamalarının mı ekonomik büyümeye neden olduğu, ekonomik büyümenin mi kamu harcamalarına neden olduğu tartışmasının yanı sıra kamu harcamalarının bileşiminin de büyümeyi olumlu-olumsuz etkilediği düşünülebilir. Bu bağlamda kamu harcamalarının cari, yatırım, transfer harcamaları; eğitim, sağlık gibi alanlara yapılan harcamalar şeklinde ayrımın büyüme üzerindeki etkileri farklı olacaktır (Aytaç ve Güran, 2010:132). Yatırım carileri olarak isimlendirilen eğitim, sağlık gibi alanlarında yapılan harcama kalemleri uzun dönemde büyümeyi olumlu etkilerken transfer harcamaları gelirde değişikliğe neden olarak toplam talebi etkileyen harcama kalemidir (Aytaç ve Güran, 2010:132).

Bu noktada kamu harcamalarında büyük yer kaplayan eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin açıklanması yerinde olacaktır. Eğitim harcamalarının bireysel verimliliğe katkıda bulunup ekonomik büyümeyi hızlandıracağını belirten Kar ve Taban (2003) buna gerekçe olarak eğitimli kişinin kavrama yetisinin yüksek olup toplumsal bilgi birikiminin oluşmasını göstermiştir. Zaten eğitim harcamaları içsel büyüme modellerinin üzerinde durduğu beşeri sermaye oluşumuna katkı sağlamaktadır. Güngör (1997) yapmış olduğu çalışmada, eğitilmiş bireylerin başarısının arttığı, sanayide istihdam edilecek nüfusun teknolojik ilerlemeyi yakaladığı ölçüde tercih edileceği, bir başka ifadeyle vasıflı emeğin vasıfsız emeğe tercih edildiği sonucuna ulaşmıştır. Canpolat(2000) ise çalışmasında beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisini araştırmış; yapmış olduğu hesaplamalar neticesinde, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi yüzde 40 olarak etkilediğini, sonuç olarak da beşeri

sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin yüksek olduğunu belirtmiştir.

Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi üzerindeki etkisi ise farklı perspektiflerden değerlendirilebilir. Öyle ki sağlık sorunları yaşayan bireylerin işgücü verimliliğini düşüreceği ve azalan işgücünün de büyümeyi olumsuz etkileyeceği aşikardır. Bununla beraber sağlıklı bireylerin varlığının işgücüne olumlu katkı yapması yanı sıra beklenen yaşam süresi uzayarak beklentilerini de artıracaktır. Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi ne denli etkilediğini araştıran Kızıl ve Ceylan (2018), Türkiye özelinde yapmış olduğu çalışmada *"kişi başı sağlık harcamalarında %1'lik bir artışın hasılayı olumlu etkilediği öte yandan yaşlı nüfustaki %1'lik artışın da hasılaya pozitif etki ettiğini"* tespit etmiştir.

Sosyal güvenlik harcamaları ile ülke içerisinde yer alan bölgesel, etnik, miras vb. sebeplerle var olan gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek mümkündür. Ayrıca devletler bu tür harcamalarla vatandaşların refah düzeyini arttırmayı da amaçlıyor olabilir. Kamunun yapmış olduğu sosyal güvenlik harcamaları aracılığıyla yoksulluğu azaltmak mümkün olduğu gibi yaşanan sosyal refah ile büyümenin gerçekleşmesi de mümkündür (Kar ve Taban, 2003:154).Sosyal harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde 1980-2016 yılları arasındaki verilerden yararlanıp SVAR analizi kullanarak açıklayan Öztürk (2020) Türkiye'de Keynesyen Yaklaşım ve içsel büyüme modellerine uygun olarak sosyal kamu harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kamunun üstlenmiş olduğu altyapı harcamaları ekonomik büyümeye doğrudan etki etmektedir. Öyle ki, bu tür yatırımlar enerji, iletişim, ulaşım ve kanalizasyon gibi ciddi sermaye gerektiren alanlarda gerçekleşmekte, bu tür yatırımlarla özellikle gelişmekte olan ülkelerde özel yatırımcılara öncülük edilerek özel yatırımcı teşvik edilmektedir (Demir ve Sever: 2008:114). Kamu aracılığıyla teşvik edilen özel yatırımların da ekonomiye dahil edilmesi ekonomik büyümeye olumlu yönde katkı vereceği de bir gerçektir.

5.Sonuç

Kamu harcamaları tarih içerisinde bütün ülkelerde artmış ve bu artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri iktisatçılar tarafından uzun zamandır tartışılmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan teknolojik ilerleme ile bireyler daha fazla kamu hizmeti talep eder konuma gelmekle beraber devletler o zamana kadar sunmadıkları yeni mecralarda da hizmet vermeye başlaması kamusal harcamaları artırmıştır. Yıllar içerisinde yaşanan savaşların yaralarının sarılması, yaşanan tahribatın giderilmesi gibi nedenler de kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Bu noktada kamu harcamalarında yaşanan artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi adına iki temel yaklaşım gerçekleştirilmiştir. Klasik anlayış, piyasa mekanizmasını ve özel sektörün üstlenmiş olduğu faaliyetleri olumsuz etkilediği nedenlerini gerekçe göstererek kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olumsuz bir etkisinin olduğu fikrini savunmuştur. Buna karşın Keynesyen iktisatçılar ise yapısal bir sorun olarak gördükleri talep yetersizliğinin çarpan mekanizması ile aşılabileceğini ve bu mekanizmanın işlemesi için kamu harcamalarının temel ateşleyici

olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak Keynesyen iktisatçılara göre kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir.

Wagner'e göre ekonomik büyüme kamu harcamalarına neden olurken Keynesyen iktisatçılara göre kamu harcamaları ekonomik büyümeyle sonuçlanmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki bu farklı iki sonucu literatürde bir çok ülke dahilinde incelenmiş ancak ortak bir doğruya ulaşılamamıştır. Konjonktüre, bölgeye, toplumsal alışkanlıklara ve benzeri sebeplere bağlı olarak ekonomik büyüme üzerindeki etkide bir fikir birliği oluşturmak güçtür.

Bunun yanı sıra kamunun yaptığı her harcamanın ekonomik büyümeye neden olduğu fikrine ulaşmak da mümkün değildir. Öyle ki, gerçekleştirilen kamu harcamalarının hangi alanlara yapıldığı önem arz etmektedir. Yatırım harcamaları, kalkınma carileri gibi alanlara yapılan kamusal harcamalar adeta bir kartopu etkisine dönüşerek ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlayacaktır. Öte taraftan kamunun harcamaları verimsiz alanlarda gerçekleşmesi Keynesyen çarpan mekanizmasının kusursuz çalışmasını engelleyecek ve/veya gelir dağılımını bozarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesini yavaşlatacak/engelleyecektir. Bu durum dikkate alındığında kamu harcamaları yapılırken, harcamanın yapılacağı alanlar doğru analiz edilmeli, günümüz ekonomik yapının bilgiye dayalı olduğu göz önünde bulundurularak kaynakların bu doğrultuda ilgili alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle özellikle ar-ge, eğitim altyapı, iletişim gibi alanlara daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbulut, H. (2013). "Transfer Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dinamik Panel Veri Analizi". Yayımlanmış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Akçorakoğlu, A. (1999). "Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Keynesçi Politikalar: Bir Nedensellik Analizi". Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 1 (2) , 51-65

Altunç, Ö. F. (2011). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar" Yönetim ve Ekonomi 18/2 (2011) 145-157

Arısoy, İ. (2005). "Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s.63-80

Atgür, M. (2020). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Wagner Yasası'nın ve Keynesyen Hipotez'in Türkiye'de Geçerliliği Üzerine Bir İnceleme". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Temmuz 2020, Cilt: 34, Sayı: 3 s.895-915

Aytaç, D. ve Güran, M.C. (2010). "Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz". Sosyoekonomi Temmuz-Aralık 2010-2 s.129-152

Başar, S. Aksu, H. Temurlenk, M.S. ve Polat, Ö. (2009). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009 13 (1): 301-314

Canpolat, N. (2000). "Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme" H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt 18, Sayı 2, s.265-281

Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi". Doğuş Üniversitesi Dergisi 11(2) s.166-182

Çetinkaya, Ö. ve Aslantaş, M.F. (2019). "Merkezi Yönetim Cari Transfer Harcamalarının Mali Büyüklüğünün Değerlendirilmesi". Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi 2(1) 41-50

Demir, M. ve Sever, E. (2008) "Kamu Altyapı Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerinde Bir İnceleme (1980-2007)" Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi 25(2) s.99-118

Demircan, Siverekli, E. (2003). "Vergilemenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi" . Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, ss. 97-116

Erasa, İ. ve Özkanca Andıç, N. (2017). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Finansmanı Vergiler ile mi Yoksa Borçlanma ile mi Sağlanmaktadır? 2006-2016 Dönemine Ait Bir İnceleme" International Journal Of Economics And Administrative Sciences 3(2) 123-149

Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1963-2008 Dönemi". Maliye Dergisi sayı 160, 72-85

Güngör, N. D. (1997). "Education and Economic Growth in Turkey 1980-1990: A Panel Study" METU Studies in Development 24(2) 185-214

Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). "Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki" Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, ss. 63-75

Kamacı, A. ve Kılıç, H. (2019). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği". Politik Ekonomik Kuram Cilt 3(1) s.113-128

Kar, M. ve Taban, S. (2003). "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 58-3 s.145-169

Kızıl, B.C. ve Ceylan R. (2018) "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". Journal of Yasar University, 13/50, 197-209

Kiraz, H ve Gümüş, E. (2017). "Kamu Harcamalarının Büyüme Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma". Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar 54(631) s.9-22

Oğuz, S. ve Yaşar Dinçer, F. C. (2021). "OECD Ülkelerinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Veri Analizi". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi 17(1) s.47-62

Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). "Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği" İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 22 Sayı: 1, 145-164

Özel, H. A. (2012). "Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri". Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 63-72

Öztürk, M. (2020). "Türkiye'de Sosyal Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi Yıl:20 Sayı:47 s.497-519

Savaşan, F. (2022). "Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına Kamu Ekonomisi". Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa

Şanlısoy, S. ve Ekinci, R. (2019). "Wagner Yasasına Karşı Keynesyen Hipotez: Kazakistan Ekonomisi Bulguları". Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt : 7 Sayı : 19 s: 428 – 451

Yaraşır Tülümce, S. ve Yayla, N. (2017). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Bileşenleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Wagner Ya Da Keynes?". Social Sciences (NWSAENS) 12(4) s.163-184

Yılgör, M. Karahan, Ö. ve Topdağ, D. (2018). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi". Yönetim ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16(4) s.256-271

Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). "Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)". *Maliye Dergisi* Sayı 161 s.365-380

BÖLÜM 6

KRİPTO PARALARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLAR KURULU'NUN (IASB) GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Emin YÜREKLİ[1]

[1] Pamukkale Üniversitesi Honaz MYO, eyurekli@pau.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-7068-6576

Giriş

Blokzincir teknolojisinin gelişimi, kripto paraların ortaya çıkışına imkan sağlamıştır, ancak muhasebe ve vergilendirme açısından yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Birçok ülkede merkez bankaları ve devlet yetkilileri, çoğunlukla kripto para birimlerini para olarak kabul etmeyi reddederken, kripto para birimleri kullanılan işlemlerinin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle kripto paralara yönelik yasal düzenlemeler ve kripto paraların vergilendirme ve muhasebe açısından durumunu incelemeye yönelik çabalar artış göstermektedir. Mevcut çalışma kapsamında da genel olarak kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve Uluslararası Muhasebe Standartlar Kurulu (IASB)'nun kripto paralara yönelik yaklaşımı incelenecektir.

Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi

En genel yaklaşımla, kripto paralar kriptografi temelinde, blokzincir teknolojisi ile oluşturulan; fiziki olarak var olmayan, merkeziyetsiz, hızlı ve güvenli para transferine imkan sağlayan sanal paralardır (Özkul ve Baş, 2020: 58). İlk olarak 2008'de Satoshi Nakamoto'nun yayınladığı *Bitcoin: A Peer to Peer Electronic Cash System* isimli makalesi ile gündeme gelen kripto paralar, değişim aracı, alım satım, yatırım yanı sıra madencilik ile yeni kripto para üretilmesine imkan vermektedir (Aslan, 2020: 258).

Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda ulusal ya da uluslararası mevzuatlarda düzenlemeler hayata geçirilmemiştir. Kripto paralar ile ilgili işlem güvenliğine yönelik muhasebenin bir işlevi olmasa da kripto paralarda kullanıcılara doğru bilgilerin sunulması bir

zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle temel muhasebe ilke ve standartları gereğince kripto paraların kaydı ve raporlanmasına ilişkin işlemlerin yapılması gerekmektedir (Özkul ve Baş, 2020: 64).

Halen Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) gereğince kripto paralar ile ilgili bir düzenleme kabul edilmese de UFRS gereğince kripto paralara yönelik yorumlar yapılabilmektedir (Eren vd., 2020: 1357). Mali nitelikli işlemlerin muhasebenin konusunu oluşturması dolayısıyla kripto paralarla ilgili işlemler de muhasebenin ilgi alanına girmektedir (Dizkırıcı ve Gökgöz, 2018: 100, Beştaş, 2022).

Kripto para birimleri ile uğraşmak birçok muhasebe sorununu gündeme getirmektedir, bunun nedeni bu para birimlerinin doğası ve kendine özgü özellikleri ile kuruluşlar tarafından edinilme amaçlarının çeşitliliği ve ayrıca bu paraların muhasebeleştirilmesini belirleyen uluslararası bir muhasebe standardının olmamasıdır.

UFRS kapsamında kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik herhangi bir standart veya kılavuz bulunmamakla birlikte, UMS 8, bu işlemler için uluslararası bir muhasebe standardının yokluğunda işlemlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin koşullara açıklık getirmektedir. UMS 8'deki 10. Paragraf, uluslararası finansal raporlama standartlarının yokluğunda, yönetimin bir işlem, olay veya başka bir duruma ilişkin bir muhasebe politikası geliştirmek ve uygulamak için kişisel muhakemesini kullanması gerektiğini belirtmiştir (Shehada ve Shehada, 2020: 3):

A) Kullanıcıların ekonomik karar alma ihtiyaçlarıyla ilgili
B) Finansal tabloların güvenilir olmasıyla ilgili

1. Finansal durumun gerçekten sunulduğu;

2. İşlemler, olaylar ve diğer koşullar sadece yasal biçimde değil ekonomik olarak da yansıtılmalıdır

3. Önyargıdan uzak;

4. İhtiyatlı ve

5. Tüm maddi açılardan tamamlayın"

Yönetim, kendi kararlarını verirken aşağıdaki kaynakların uygulanabilirliğini de dikkate almalıdır (Shehada ve Shehada, 2020: 3):

"A) UFRS'nin benzer ve ilgili konularla ilgili hükümleri ve

B) Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçevedeki varlıklar, yükümlülükler, gelir ve giderlere ilişkin tanımlar, muhasebeleştirme kriterleri ve ölçüm kavramları"

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun Görüşü

Kripto para varlıklarının muhasebeleştirilmesi konusu, Kanada Muhasebe Standartları Kurulu, Yeni Zelanda Muhasebe Standartları Kurulu ve Asya-Okyanusya Grubu tarafından önerildiği gibi ilk kez 2015 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) gündemine taşınmıştır. Nisan 2016'da IASB, gündemine bir kripto para projesi ekleme olasılığını tartışırken, kuruculardan kripto para varlıklarının muhasebeyle ilgili sorunları hakkında bilgi vermelerini istemiştir (Ramassa ve Leani, 2021). Ocak 2018'deki IASB toplantısında ise kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi için bir proje geliştirme olasılığını tartışılmıştır, IASB'nin kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda rehberlik ve mevcut standartlardan bazılarının yeni

standartlar oluşturulana kadar değiştirilip değiştirilemeyeceğini değerlendirmesi gündeme gelmiştir (Shehada ve Shehada, 2020: 2).

IASB talebi uyarınca UFRS Yorumlama Komitesi, 6 Haziran 2019'da ele aldığı kripto paralar ile ilgili olarak, öncelikle bu paraların ne olduğu üzerinde durmuştur. Komite, kripto paraları "Güvenliği için şifreleme sistemini kullanan, dağıtık defter ortamına kayıtlı, herhangi bir yasal kurum tarafından düzenlenmeyen, sahibi ile karşı taraf arasında bir sözleşmeye dayanmayan sanal para" olarak tanımlamıştır (Aslan, 2020: 271).

Komite, kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda ise şu 3 değerlendirmeyi yapmıştır (Aslan, 2020: 271):

- Kripto paraların, IAS 38 Standardı gereği, fiziksel olmayan varlık niteliği taşıdığı,
- Kripto paraların IAS 38 Standardı gereği maddi olmayan duran varlıkların belirlenebilirlik özelliğine uygun olduğu,
- Kripto paraların IAS 21 Standardı gereği parasal olmayan bir kalemin temel özelliğini taşıdığı,

belirtilmiştir.

UFRS Yorumlama Komitesi tarafından kabul edilen bu değerlendirme gereğince, kripto para birimleri, olağan iş akış dahilinde satış amaçlı tutulmadığı durumlarda IAS 38 Standardına göre muhasebeleştirilecektir. Bu değerlendirmeler ışığında IASB kriptoların fiziksel bir özlerinin olmadığını belirtmekte ve IAS 38 Standardı gereği maddi olmayan bir varlığı "fiziksel özü olmayan tanımlanabilir parasal olmayan bir varlık" olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda IASB

değerlendirme komitesinin yaklaşımına göre kripto paralar, maddi olmayan duran varlık olarak bu hesap grubunda kayda alınmak durumundadır (Aslan, 2020: 271).

Mart 2019'da UFRS Yorumlama Komitesi, kripto para birimlerinin varlığına ilişkin geçici bir gündem kararı daha yayınlayarak, aşağıdaki özelliklerin tümüne sahip kripto para birimlerini değerlendirmiştir (IFRS, 2019: 1):

a) Dağınık bir deftere kaydedilen dijital veya sanal bir para birimi olan ve güvenlik için kriptografi kullanan bir kripto para birimi olması.
b) Bir yetkili makam veya başka bir tarafça verilmemiş/sağlanmamış olması.
c) Sahibi ile başka bir taraf arasında bir sözleşmeye yol açmaması
d)

Yorumlama Komitesi, kripto para birimlerinin finansal varlıklar olmadığı ve Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) 38, Maddi Olmayan Varlıklar kapsamında veya satış için elde tutuluyorlarsa UMS 2, Stoklar kapsamında muhasebeleştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Bu görüş ışığında Komite, kripto paraların nakit olmadığını, satış amaçlı elde tutulması halinde bu paraların stok olarak değerlendirilebileceğini ve aksi durumda maddi olmayan duran varlık kapsamında muhasebeleştirileceğine yönelik görüş bildirmiştir (Yüksel, 2020: 442).

Yorumlama Komitesi'ne göre işletmeler kripto para komisyoncusu/tüccarı da olabilecektir. Yorumlama Komitesi tarafından yapılan yoruma göre, satış amaçlı elde tutulan kripto paraların

muhasebeleştirilmesi konusunda IAS 2 Stoklar Standardı'nın uygulanması tavsiye edilmiştir. Buna göre stoklar maliyet ve net gerçekleşebilir değerden düşük olarak değerlenmektedir. Stok olarak kayıt altına alınan kripto paralar satıldığında ise satıştan elde edilen gelir hasılat olarak kayıtlara alınırken, satılan kripto paralar defter değeri üzerinden dönem gideri olarak kaydedilecektir (Yüksel, 2020: 442).

Bir işletme belirli bir kripto para biriminin değeri hakkında spekülasyon yapıyorsa, o kripto para birimini satış için elinde tutuyordur. Satış amacıyla kripto para elde etmek, işletmenin iş modelinin elindeki kripto paraları satmak olduğunu göstermektedir. Yorumlama Komitesi'ne göre, işletmenin kripto para birimini "olağan iş akışı içinde satış için" elinde tutmasının muhtemel olduğu durumlarda, UMS 38'i değil, UMS 2'yi uygulayarak muhasebeleştirmelidir (IFRS, 2019: 12).

Yorumlama Komitesi kararı uyarınca işletmeler kripto para komisyoncusu/tüccarı gibi hareket de edebilirler. Bu durumlarda işletmeler, kripto para stoklarını satış maliyetleri düşürülmüş gerçeğe uygun değerden ölçülmesine dayalı UMS 2 standardını dikkate almak durumundadır. Bu kuruluşlar, sayılan şu hallerde komisyoncu-tüccar olarak kabul edilecektir (IFRS, 2019: 12):

a) Kripto para birimlerini kendi hesaplarına satın almak veya satmak ve
b) Yakın gelecekte satış yapmak ve fiyat dalgalanmalarından kar elde etmek amacıyla kripto para birimlerini elde tutmak.

IASB IAS 2 Stoklar Standardı ve IAS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardını ele alırken, maddi olmayan duran varlık tanımını

ve belirlenebilirlik özelliğine yönelik açıklamaları esas almıştır. Bir varlığın fiziksel niteliği olmayan, tanımlanabilir parasal olmayan varlık niteliğindeki maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilebilmesi için belirlenebilirlik, kontrol edilebilme ve gelecekte ekonomik yarar sağlama özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bir varlığın belirlenebilirlik özelliği taşıdığı durumları ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Yüksel, 2020: 445):

- Bir işletmeden ayrılabilme ya da bölünebilme niteliğinde olması; bu yönde bir niyete bakılmaksızın sözleşme, tanımlanabilir varlık veya borç ile beraber satılabilir, devredilebilir, lisans altına alınabilir, kiralanabilir ya da takas edilebilir olması;
- İlgili hakların işletmeden ya da diğer haklar ve yükümlülüklerden ayrılabilmesi veya devredilebilmesine bakılmaksızın, sözleşmede yer alan haklardan ya da diğer yasal haklardan kaynaklanması.

Maddi olmayan duran varlıkların diğer nitelikleri ise, varlıktan sağlanacak yararların kontrol edilmesi ve fiyat değişimlerinden kazanç elde etme niyetidir. Kripto paraların bu özellikleri taşıdığı değerlendirildiğinde kripto paralar IAS 2 Stoklar Standardı yerine IAS 38 Maddi Olmayan Duran Varlık Standardı esas alınarak muhasebeleştirilecektir (Yüksel, 2020: 445).

Genel bir değerlendirme ile IASB yaklaşımı gereği kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda işletmenin temel faaliyet alanına bakmak gerekmektedir. Buna göre işletme Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkelerine tabi ise kripto paralar maddi olmayan duran varlık

olarak muhasebeleştirilirken; işletmenin asıl faaliyet alanı kripto alım satımı ise UMS 2 gereğince stok olarak muhasebeleştirilecektir.

Sonuç

2008 yılında Bitcoin'in ortaya çıkışı ile hayatımıza dahil olan kripto paralar, muhasebe açısından da yeni bir dönemin başlamasına imkan sağlamıştır. Merkez bankaları başta olmak üzere resmi kurumların kripto paralara ihtiyatlı yaklaşması sonucunda kripto paralara yönelik düzenlemeler sınırlı kalmıştır; bazı ülkelerde bu paralar yasaklanırken bazı ülkelerde vergilendirmeye yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte kripto paralar ile ilgili genel geçer uluslararası bir düzenleme kabul edilmemiş olsa da mali nitelikli işlemlerin muhasebenin konusunu oluşturması dolayısıyla kripto paralarla ilgili işlemler de muhasebenin ilgi alanına girmektedir.

Bu çalışma kapsamında değerlendirildiği üzere IASB, uluslararası alanda bu yöndeki taleplerin bir sonucu olarak Yorumlama Komitesi'nden görüş istemiştir. 2019 yılında Komite, kripto varlıkların maddi olmayan varlık şeklinde sınıflandırılması gerektiğini, bu nedenle IAS 38 Maddi Olmayan Varlıklar kapsamında değerlendirilmesini; satış için elde tutuluyorlarsa UMS 2, Stoklar kapsamında muhasebeleştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla IASB'nin kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusundaki yaklaşımı işletmenin temel faaliyet alanına odaklanmaktadır. Buna göre işletme Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkelerine tabi ise kripto paralar maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilirken; işletmenin asıl faaliyet alanı kripto alım satımı ise UMS 2 gereğince stok olarak muhasebeleştirilmektedir.

Kaynakça

Aslan, Ü. (2020). Kripto para muhasebesi üzerine yapılan tartışmalar ve finansal raporlama üzerindeki etkileri. *TİDE Academia Research*, 2: 257-286. Çevrimiçi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1578587 (Erişim: 30 Mart 2022)

Beştaş, M. (2022). Blok Zincir Ekonomisinde Yeni Uygulamalar: E-Fatura Üzerine Bir İnceleme . *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* , 17 (67) , 821-837 . DOI: 10.19168/jyasar.1066886

Dizkırıcı, A.S. ve Gökgöz, A. (2018). Kripto para birimleri ve Türkiye'de Bitcoin muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(2): 92-105. Çevrimiçi: https://jafas.org/articles/2018-4-2/6_Bitcoin_FULL_TEXT.pdf (Erişim 10 Nisan 2022)

Eren, B.S., Erek, M.S. ve Buyruk, A. N. (2020). Kripto Para Kavramı ve Muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 1241-1367. Çevrimiçi: http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/54141/682655 (Erişim 10 Nisan 2022)

IFRS (2019). *Holdings of cryptocurrencies*, Staff Paper, June 2019. Çevrimiçi: https://www.ifrs.org/projects/completed-projects/2019/holdings-of-cryptocurrencies/ (Erişim: 25 Mart 2022)

Özkul, F. U. ve Baş, E. (2020). Dijital çağın teknolojisi blokzincir ve kripto paralar: Ulusal mevzuat ve uluslararası standartlar çerçevesinde mali yönden inceleme. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 60: 57-74. Çevrimiçi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdbakis/issue/54474/684239 (Erişim: 25 Mart 2022)

Ramassa, P. ve Leoni, G. (2021). Standard setting in times of technological change: accounting for cryptocurrency holdings. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, Çevrimiçi: https://doi.org/10.1108/AAAJ-10-2020-4968 (Erişim 14 Nisan 2022)

Shehada, F.M., Shehada, M.M. (2020). The Challenges facing IFRS for accounting of cryptocurrencies, *The 1st international Conference on Information Technology and Business ICITB2020.* Çevrimiçi:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3664571 (Erişim: 10 Nisan 2022)

Yüksel, F. (2020). Kripto varlıklar ve IFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2): 429-451. Çevrimiçi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3664571 (Erişim: 25 Mart 2022)

BÖLÜM 7

DÖNÜŞÜMCÜ VE ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA[1]

[1] Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Siirt, Türkiye, ORCID: 0000-0002-6954-9910, E-posta: fettah.kayra@siirt.edu.tr

1. Giriş

Günümüz dünyasında örgütler için en önemli faktörlerden biri şüphesiz liderliktir. Liderlik kavramı temel alınarak birçok teori oluşturulmuş ve başarılı liderlerin hangi özelliklere sahip olmaları ve örgütsel başarı için hangi faaliyetlerde bulunmaları hususunda birçok araştırma yapılmıştır. Nispeten güncel liderlik tarzlarından olan dönüşümcü ve etkileşimci liderlik biçimleri de örgüt araştırmalarında son dönemde önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmada, söz konusu kavramlar ele alınarak, temel özellikleri ve boyutları açıklanmış, iki liderlik türünün çeşitli açılardan karşılaştırması yapılmış ve ilgili bazı çalışmalar sunulmuştur.

1978 yılından itibaren J. M. Burns yaptığı araştırmalarla, liderlik yazınına, geleneklere bağlı olan "etkileşimci liderlik" ile yeniliğe ve geleceğe dönük olan "dönüşümcü liderlik" olmak üzere iki yeni liderlik tarzı kazandırmıştır. Sonrasında, Avolio ve Bass (2001), Avolio (1999), Bass (1997, 1998) ve Bass ve Avolio (1994) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla, Burns'ün çalışmasında görülen bazı sınırlılık ve eksiklikler tamamlanarak ve ampirik kanıtlarla desteklenerek geliştirilmiştir (Stewart, 2006). İlgili literatürde dönüşümcü liderlik "transformational leadership", etkileşimci liderlik ise "transactional leadership" şeklinde ifade edilmektedir.

2. Dönüşümcü (Transformational) Liderlik

a. Dönüşümcü liderlik ve Temel Özellikleri

Dönüşümcü liderlik, 1978 yılında James McGregor Burns'ün, "Liderlik" adlı çalışmasında ileri sürdüğü iki liderlik modelinden biridir. Burns,

dönüşümcü ve etkileşimci liderliği iki ayrı uç olarak ifade etmiştir. Buna göre, lider, bu iki uçtan herhangi birine yakın olabilir (Aslan, 2013).

Esasen, dönüşümcü liderlik kavramı ilk defa Dawston'un (1973) "İsyan Liderliği (Rebel Leadership)" isimli çalışmasında ifade edilmiştir. Bu kavram daha sonra James McGregor Burns tarafından (1978) sistematize edilerek geliştirilmiştir. Burns'e göre, dönüşümcü lider takipçilerine moral veren, motive eden, performanslarını artırmalarını sağlayan ve değişimi gerçekleştiren liderdir. Dönüşümcü liderler, sadece değişen çevreye ayak uydurmakla kalmayıp aynı zamanda bulundukları çevreyi değiştirebilirler. Bu tarz liderler ortak bir vizyon oluşturup takipçilerinin bu vizyon doğrultusunda azimli bir şekilde gayret göstermelerini de sağlarlar (Eraslan, 2004a, s. 4).

Dönüşümcü liderlik, yönetim ve liderlik bilimlerinde benimsenen sekiz özelliğin tümünü bünyesinde barındırır. Bu özellikler şunlardır; oluşturucu, vizyoner, icracı, enerjik, analitik, yönetsel, topluluk oluşturucu ve güçlendirici (Hacker ve Roberts, 2003, s. 75-76).

Dönüşümcü liderler, daha zorlu beklentiler belirlerler, takipçilerini daha fazla performans gösterme konusunda motive ederler ve genellikle daha yüksek performans elde ederler. Ayrıca, dönüşümcü liderler, takipçilerini güçlendirir ve onların bireysel ihtiyaçlarına ve kişisel gelişimlerine dikkat ederek, takipçilerinin kendi liderlik potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olur (Bass ve Riggio, 2006, s. 4-5). Araştırmalar, dönüşümcü liderliğin, örgütsel öğrenmenin unsurları üzerinde de (bilgiyi edinme, bilgiyi dağıtma, bilgiyi yorumlama, örgütsel

hafıza) güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Zagoršek vd., 2009).

Dönüşümcü liderler izledikleri vizyona odaklanır ve insanları bu yolculukta kendilerine katılmaya davet eder. Tarih boyunca dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip birçok başarılı isim örnek olarak verilebilir. Rahibe Teresa, Dr. Martin Luther King, Nelson Mandela, Gandhi, Joe Lewis ve Michel Jordan bu isimlerden bazılarıdır (Hacker ve Roberts, 2003, s. 115). Tabii, dönüşümcü liderliğin bir özelliği olan karizmayı kötü amaçları için kullanan Adolf Hitler, Saddam Hüseyin ya da Usame bin Ladin gibi liderlere rastlamak da mümkündür. Bu -sözde- dönüşümcü liderler, başta karizma özelliği olmak üzere dönüşümcü liderliğin pek çok unsurunu barındırırlar ancak bencil ve sömürücü olmakla birlikte kendilerini yüceltme güdüleri vardır (Bass ve Riggio, 2006, s. 4-5).

Dönüşümcü liderin ve dolayısıyla örgütünün başarısı liderin vizyonuna bağlıdır. Liderin vizyonunun çalışanlar arasında tanıtılması ve benimsenmesi de gereklidir. Dönüşümcü lider dürüst olmalıdır ve kusurları varsa, astları üzerindeki izlenimleri kötü olacaktır. Lider, çalışanların güvenini kazanması için dürüst ve vizyon sahibi olmalıdır (Nazim ve Mahmood, 2016, s. 19).

b. Dönüşümcü Liderliğin Boyutları

Burns'ün ortaya koyduğu etkileşimci ve dönüşümcü liderlik kuramından sonra bu konuda en çok çalışanlardan olan Bass ve Avolio (2000) dönüşümcü liderliği dört boyutta ele almıştır (Çetin vd., 2012). Bu boyutlar; idealleştirilmiş etki (karizma), ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireyselleştirilmiş etkidir. Bunları kısaca açıklarsak (Avolio ve Bass, 2001; Bass ve Riggio, 2006, s. 6-7);

İdealleştirilmiş etki: Dönüşümcü liderler rol model olarak hareket ederler, yani takipçiler kendilerini liderlerle özdeşleştirir ve onları taklit etmek isterler. Dönüşümcü liderler iyi hesaplanmış ve keyfi olmaktan çok tutarlı riskler alırlar; yüksek etik davranış standartları sergilerler ve takipçileri tarafından saygıdeğer ve güvenilir olarak görülüp takdir edilirler. Takım ruhunu uyandırırlar, açık bir misyon, vizyon ve amaç duygusu oluştururlar. Lider, takipçilerine engellerin aşılacağına dair güvence verir.

İlham verici motivasyon: Dönüşümcü liderler, çevrelerindeki kişilere, onları motive edecek ve onlara ilham verecek şekilde davranırlar. Coşku ve iyimserlik sergilenir. Liderler, takipçilerini çekici gelecek durumları tasavvur etmeye yöneltir.

Entelektüel uyarım: Dönüşümcü liderler, sorunları yeniden çerçevelendirerek ve eski durumlara yeni yollarla yaklaşarak takipçilerinin yenilikçi olma çabalarını teşvik eder. Takipçilerinin hatalarına açık bir şekilde eleştiri yöneltmezler. Sorunları ele alma ve çözüm bulma sürecine dâhil olan takipçilerden yeni fikirler ve mantıklı

çözümler talep ederler. Takipçiler, yeni yaklaşımları denemeye teşvik edilir ve fikirleri, liderin fikirlerinden farklı olduğu için eleştirilmez.

Bireysel ilgi/önem: Dönüşümcü liderler, bir koç veya akıl hocası olarak hareket ederler. Örgütte, destekleyici bir iklimle birlikte her takipçinin tam olarak potansiyeline göre geliştirilmesi amaçlanır. Bireysel farklılıklar göz önünde bulundurularak, her bir takipçiye benzersiz ihtiyaçları ve yetenekleri olan birer birey olarak davranılır. Takipçilerle etkileşim kişiselleştirilir. Lider, takipçileri geliştirmenin bir yolu olarak görevleri devreder. Yetki verilenler ek yönlendirmeye veya desteğe ihtiyacı olup olmadıklarını görmek ve ilerlemeyi değerlendirmek için izlenir; fakat takipçiler denetlendiklerini hissetmezler.

3. Etkileşimci (Transactional) Liderlik

a. Etkileşimci Liderlik ve Temel Özellikleri

Dönüşümcü liderlerin aksine etkileşimci liderler ekonomik takas modeli çerçevesinde astlarının uzun vadeli ihtiyaçları yerine kısa vadeli ihtiyaçlarına odaklanır. Bu açıdan, etkileşimci liderler öngörülü (proaktif) değil, tepkisel (reaktif) davranışlar sergilerler (Koh vd., 1995, Akt. Çetin vd., 2012, s. 14).

Etkileşimci liderler, sosyal değişim yoluyla liderlik eden kişilerdir. Örneğin, politikacılar "bir şeyi diğeriyle değiş tokuş ederek yani alacakları oy karşılığında işler vaat ederek" çalışırlar. Aynı şekilde, etkileşimci liderler de üretkenlik için finansal ödüller sunar veya üretkenlik eksikliği nedeniyle takipçilerini bu ödüllerden mahrum bırakır (Bass ve Riggio, 2006, s. 3). Bir başka deyişle, etkileşimci liderler ve

takipçileri arasındaki değişim ilişkisi, daha yüksek bir performans düzeyi için olumlu pekiştirmeyi içeren bir sözleşmeye dayanmaktadır. Buna göre, etkileşimci liderler, takipçilerinin ihtiyaçlarını ve arzularını tanır ve bu ihtiyaç ve arzuların, takipçilerin iş rolünün canlandırılması karşılığında nasıl sağlanacağını netleştirir (Jung, 2001, s. 187-188). Etkileşimci liderler, takipçilerini kişisel çıkarlarına hitap ederek ve fayda alışverişinde bulunarak motive ederler (Yukl, 2010, s. 263).

Etkileşimci bir lidere göre, insan ilişkileri bir "işlemler zinciri"nden başka bir şey değildir. Bu liderlik tarzının daha basit bir şekilde tanımlaması şu şekilde yapılabilir; lider takipçilerine görevlerinin ne olduğunu bildirir ve bunun için maaş aldıklarını söyler (Sultana vd., 2015). Bu nedenle, etkileşimci liderlikte, istenen sonuçları elde etmek için astlara açık talimatlar verilir. Yani, çalışanlar ödül almak için ne yapmaları gerektiğini bilirler. Astlara, yaptıklarına göre geri bildirim verilir. Astların performansı önceden belirlenmiş standartlara göre değilse astlara ceza verilir. Çalışanların, liderin karar vermesini etkileme şansı çok azdır (Nazim ve Mahmood, 2016, s. 19).

Etkileşimci liderliğin, yenilikçi davranışla negatif ilişkili olduğu tartışılabilir. Çünkü etkileşimci liderler yeni faaliyetlerin teşvik edilmesinden ziyade daha çok rol içi performansa odaklanır. Bu durum, özellikle yeniliğin, iş tanımının açık bir parçası olmadığı işler için zararlı olabilir. Ayrıca, etkileşimci liderlik, beklentiler ve bu beklentilerin karşılanması konusunda liderin tercihlerini öne çıkaracaktır. Bu lider tercihlerinin algılanması ve benimsenmesi, takipçileri kendi yenilikçi çabalarından uzaklaştırıcı etki yapabilir. Dolayısıyla, etkileşimci liderlik, kontrolcü bir davranışa ve böylece daha az yenilikçi süreç ve sonuçlara

neden olabilir (Pieterse vd., 2010, s. 611). Bu tarz bir liderliğin, çaba ve sonuçlarda önemli bir gelişme elde etme olasılığı da çok düşük olarak kabul edilmektedir (Feranita vd., 2020, s. 416). Bununla birlikte, bu tür liderliğin, rutin, yaratıcı olmayan ancak istikrarlı bir örgütsel ortamı oluşturduğu da ifade edilmelidir (Azizah vd., 2020, s. 578). Yani, bu tür bir liderlik, takipçilerin uyumunu sağlayabilir, ancak görev hedeflerine yönelik coşku ve bağlılık oluşturması pek olası değildir (Zagoršek vd., 2009, s. 147-148).

b. Etkileşimci Liderliğin Boyutları

Etkileşimci liderliğin 4 farklı boyutu vardır. Bunlar; koşullu ödüllendirme, istisnalara göre yönetim (aktif), istisnalara göre yönetim (pasif) ve tam serbestlik tanımadır. Bu boyutları sırasıyla açıklarsak (Avolio ve Bass, 2001; Bass ve Riggio, 2006, s. 8);

Koşullu ödüllendirme: Lider tarafından belirlenen performans standartlarını karşılayan kişilere ödül ve/veya vaatler sağlanır. Buna göre, örgütün amaçları doğrultusunda uyumlu ve başarılı bir şekilde çalışıp, liderin talimatlarına uyanlar ödüllendirilirken, aksi durumda davrananlar ödüllerden mahrum bırakılır ya da cezalandırılır.

İstisnalara göre yönetim (aktif): Lider, takipçilerinin performansını izler ve gerektiğinde düzeltici önlemler alır. Düzeltici önlemi almak için şikâyet gelmesini ya da hataların ifade edilmesini beklemez. Hataları gördüğü anda düzeltir. Etkileşimci lider, bu boyutta kontrolcü bir davranış sergilemektedir.

İstisnalara göre yönetim (pasif): Liderler, kendilerine doğrudan rapor veren çok sayıda astını denetlemeleri gerektiğinde bazen pasif durumu uygulamaktadır. Buna göre, lider, şikâyetler alınana kadar hiçbir işlem yapmaz yani bu konuda bir teşebbüs olmayana kadar pasif davranır.

Tam serbestlik tanıma: Bu durumda, lider etkisiz bir pozisyondadır ve takipçilerini tamamen serbest bırakır. Lider, yetki ve sorumluluklarını yeteri kadar kullanmaz.

4. Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Tarzlarının Karşılaştırılması

Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tartışması, Burns tarafından başlatıldıktan sonra 30 yılı aşkın bir süredir hâlâ canlı olarak devam etmektedir. Dönüşümsel bir yaklaşım, zamanla daha iyi sonuçlar üretebilecek şekilde daha yüksek düzeyde katılım sağlarken, aynı zamanda bir dezavantaj olarak takipçilerin makul olmayan beklentilerden muzdarip olmalarına veya liderlerine bağımlı hâle gelmelerine neden olabilir. Bu tür liderler, amaç birliğini ve buna uymayanların ayrılmasını sağlayarak çeşitlilik üzerinde sınırlayıcı bir etki oluştururlar (Hacker ve Roberts, 2003, s. 27).

Dönüşümcü liderlik, bazı açılardan etkileşimci liderliğin genişlemiş bir hâli olarak görülebilir. Etkileşimci liderlik; lider, meslektaşları ve takipçileri arasında gerçekleşen bir alışverişi vurgular. Bu fikir alışverişi, takipçilerin, gereksinimleri yerine getirmeleri hâlinde karşılaşacakları koşulların ve ödüllerin belirlenmesine dayanır. Ancak dönüşümcü liderlik, liderliği bir üst seviyeye yükselterek, takipçilerini örgüt için

ortak bir vizyona ve hedefe bağlı kalmaya teşvik eder, onları yenilikçi problem çözücüler olmaya zorlar ve onlara destek sağlayarak takipçilerinin kapasitelerini geliştirmeye yardımcı olur (Bass ve Riggio, 2006, s. 4). Tabii, her iki liderlik tarzından hangisinin daha iyi olduğu konusu örgütsel özellikler ve çevresel şartlar gibi birçok unsura bağlıdır. Bu nedenle, örneğin Sultana vd. (2015), dönüşümcü liderlik tarzının mevcut bağlamda daha kabul edilebilir olmasına rağmen, hem etkileşimci hem de dönüşümcü liderlik tarzlarının kendilerine göre güçlü ve zayıf yönleri olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, yürütülen bir araştırma (Chiang ve Wang, 2012), dönüşümcü liderliğin etkileşimci liderliğe nazaran duygusal güven üzerinde olumlu etkilerinin daha fazla olduğunu işaret etmektedir.

Dönüşümcü liderlerin, bir görev duygusu ilettikleri, öğrenme deneyimlerini teşvik ettikleri ve yeni düşünme biçimleri uyandırdıkları için sıradan beklentilerin ötesinde bir performanstan sorumlu oldukları varsayılır. Etkileşimci liderler, yalnızca koşullu ödüller vasıtasıyla veya olumsuz geri bildirimlerin kullanılmasıyla performansa ulaşırlar (Hater ve Bass, 1988, s. 695).

Tablo 2'de etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzları çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır (Hacker ve Roberts, 2003, s. 16).

Tablo 2. Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının karşılaştırılması

	Etkileşimci	**Dönüşümcü**
Gündem oluşturma	Planlama ve bütçeleme	Yön oluşturma
İnsan kaynaklarını geliştirme	Örgütleme ve kadro oluşturma	İnsanları uyumlu bir şekilde birbirine bağlama
Uygulama	Problemleri bulma ve çözme	Motive etme ve ilham verme
Sonuçlar	Bir dereceye kadar öngörülebilirlik üretilir	Sık sık köklü değişimler yapılır

Kaynak: Hacker, S. ve Roberts, T. (2003). *Transformational leadership: Creating organizations of meaning.* Milwaukee, Wisconsin: ASQ Quality Press, s. 16'dan uyarlanmıştır.

5. Konu ile İlgili Bazı Çalışmalar

Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik konusu ilgili araştırmacılar tarafından birçok farklı açıdan ele alınmış ve incelenmiştir. Bu konuda yürütülen araştırmalara bakıldığında daha çok söz konusu liderlik tarzlarının örgütsel bazı değişkenlerle olan ilişkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazıları aşağıda sunulmuştur.

MacKenzie vd.nin çalışmasında (2001), dönüşümcü ve etkileşimci lider davranışlarının, satış elemanlarının satış performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisi ve bu süreçte güven ve rol belirsizliğinin oynadığı aracı rol incelenmiştir. Büyük bir sigorta şirketine bağlı 477 satış temsilcisinden dönüşümcü lider davranışının altı biçimi, etkileşimci lider davranışının iki biçimi ve güven ve rol belirsizliği konularında ölçümler elde edilmiştir. Bulgular, yalnızca

dönüşümcü liderliğin satış görevlilerini "görev çağrısının üzerinde ve ötesinde" performans göstermeleri için etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, dönüşümcü lider davranışlarının, satış performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışıyla olan ilişkisinin etkileşimci lider davranışlarına nazaran daha güçlü olduğu da doğrulanmıştır.

Jung (2001), farklı liderlik stillerinin grup üyelerinin düşünceleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Katılımcılar, bir beyin fırtınası görevini gerçekleştirmiş ve bu görevdeki performansları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuçlar, dönüşümcü liderin liderlik ettiği gruptaki katılımcıların, etkileşimci liderin liderlik ettiği gruptaki meslektaşlarından daha iyi performans gösterdiğini işaret etmiştir.

Bryant (2003), strateji uzmanlarının, bilgiyi etkili bir şekilde yönetmenin firmalara sürdürülebilir rekabet avantajları sağlayabileceğini belirterek başladığı makalesinde liderlerin, bilgiyi etkili bir şekilde yönetme sürecinin merkezinde yer aldığını ifade etmiştir. Bilgi yönetiminin bilgiyi oluşturma, paylaşma ve kullanma olmak üzere üç temel süreci barındırdığını ifade eden yazar, makalenin amacını “bilgiyi rekabet avantajına dönüştürmede liderliğin rolünü incelemek” olarak belirtmiştir. Çalışmaya göre, dönüşümcü liderlik, bireysel düzeyde ve grup düzeyinde bilgi oluşturma ve paylaşmada daha etkili olabilirken, etkileşimci liderlik, örgütsel düzeyde bilgiden yararlanmada dönüşümcü liderliğe göre daha etkilidir.

Fernandes ve Awamleh (2004), Birleşik Arap Emirlikleri’ne (BAE) bağlı uluslararası şirketlerde fonksiyonel seviyelerde görev yapan yöneticiler arasında dönüşümcü liderlik teorisini test etmişlerdir. BAE iş

sektörü; bölgesel ekonomideki önemi ve BAE'nin iş geliştirme ve teknolojik ilerlemelerde komşu ülkelere liderlik etmeye devam etmesi ve bu konuda yaptığı büyük katkılar nedeniyle çalışma konusu olarak ele alınmıştır. Makale, yöneticilerin/şeflerin hem dönüşümcü hem de etkileşimci liderlik tarzlarının, çalışanların tatmini ve kendi algıladıkları performans üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, özellikle dönüşümcü liderliğin memnuniyet üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Emery ve Barker (2007) ise, etkileşimci ve dönüşümcü liderliğin, bankacılık ve gıda mağazası örgütlerindeki müşteri hizmetleri personelinin örgütsel bağlılığı ve iş tatmini üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sonuçlar, söz konusu personelin iş tatmini ve örgütsel bağlılığı konularında, dönüşümcü liderliğin ve unsurlarının etkileşimci liderlik ve unsurlarından daha etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bir diğer makalede (Laohavichien vd., 2009), altyapı ve toplam kalite yönetimi uygulamalarının firmadaki dönüşümcü ve etkileşimci liderlik düzeyleriyle ilişkileri incelenmiştir. Bir başka deyişle, hem dönüşümcü hem de etkileşimci liderliğin bir firmanın kalite gelişimi üzerindeki etkisi test edilmiştir. Firmanın liderlik özellikleri ve kalite gelişimi arasındaki ilişkiyi ölçmek için Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kalite yöneticileri arasında bir anket yapılmıştır. Sonuçlar, dönüşümcü liderliğin hem altyapıyı hem de toplam kalite yönetimi uygulamalarını önemli ölçüde etkilediğini, etkileşimci liderliğin ise her iki uygulama kümesini de önemli ölçüde etkilemediğini göstermiştir. Bununla birlikte, hem dönüşümcü hem de etkileşimci liderlik davranışının görüldüğü firmaların, bu liderlik tarzlarının görülmediği firmalara nazaran daha

başarılı oldukları tespit edilmiştir. Yazarlara göre, çalışma, liderlik teorisinin kalite yönetimi teorisiyle bütünleşmesine katkı sağlamaktadır.

Paracha vd. (2012), dönüşümcü liderlik tarzı ve etkileşimci liderlik tarzının çalışan performansı üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemeyi amaçlamışlardır. Ayrıca, iş doyumunun aracı bir etkisinin olup olmadığı da incelenmiştir. Bu amaçla Rawalpindi ve İslamabad'da görev yapan 6 okuldan veri toplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, etkileşimci ve dönüşümcü liderliğin her ikisinin de çalışan performansıyla önemli ölçüde pozitif ilişkili olduğunu, ancak etkileşimci liderliğin dönüşümcü liderlikten daha önemli olduğunu göstermiştir.

Öncer, (2013), etkileşimci ve dönüşümcü liderlik stillerinin girişimci yönelim ve girişimci yönelim unsurları (yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik) üzerindeki olası etkilerini incelemiştir. Çalışmanın anketi, İstanbul'da bulunan üç çok uluslu şirketin 171 çalışanı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, etkileşimci liderliğin, yalnızca proaktiflik boyutunu etkilediğini, dönüşümcü liderliğin ise girişimci yönelimin her üç boyutunu da etkilediğini göstermiştir.

Yine, Dai vd. (2013), dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzları, örgütsel adalet, güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Makalede amaç, insan kaynakları yönetiminde kapsamlı bir dönüşümcü/etkileşimci liderlik modeli oluşturmak ve konaklama endüstrisi açısından iki liderlik tarzından hangisinin daha iyi olduğunu belirlemektir. Bu kapsamda Taipei'de faaliyet gösteren sekiz uluslararası turistik otelin personeli (358 kişi) ankete tabi tutulmuştur. Bulgular, her iki liderlik tarzının prosedürel ve

dağıtımsal adaleti önemli ölçüde ve olumlu yönde etkilediğini, dönüşümcü liderlerin çalışanların güvenini uyandırdığını ve dağıtım adaleti ve güven yoluyla örgütsel bağlılığı olumlu etkilediğini göstermiştir. Etkileşimci liderlerin ise, dağıtım adaleti yoluyla örgütsel bağlılığı teşvik ettiği ve dağıtım adaletinin güven üzerinde doğrudan pozitif etkisinin olduğu görülmüştür. Dağıtıcı adalet ve örgütsel bağlılık pozitif ilişkili olarak saptanmıştır. İlginç bir şekilde, etkileşimci liderliğin örgütsel bağlılığı olumsuz ve önemli ölçüde etkilediği de görülmüştür. Yazarlara göre, bu sonuçlar, Çin toplumu gibi kolektivist bir kültürde insan kaynakları yönetimini geliştirmek için kullanılabilir.

Eren ve Titizoğlu (2014), dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzları ile örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Bolu ilinde faaliyet gösteren beş işletmenin çalışanlarına anket uygulamışlardır. Araştırmada amaç, söz konusu liderlik tarzlarının örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerindeki etkileri incelenmiştir. Buna göre, dönüşümcü liderlik her iki değişken üzerinde de anlamlı ve pozitif yönde etkiliyken, etkileşimci liderlik ve örgütsel özdeşleşme değişkenleri iş tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkilidir.

Bir başka çalışma (Birasnav, 2014), dönüşümcü ve etkileşimci liderlik, bilgi yönetim süreci ve örgütsel performans arasındaki çeşitli ilişkileri incelemiştir. Araştırma kapsamında, 119 hizmet firmasında görev yapan insan kaynakları yöneticileri ve genel müdürlerden veri toplanmıştır. Sonuçlar, dönüşümcü liderliğin bilgi yönetim süreci ve örgütsel performans üzerinde güçlü ve olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

Kılıç vd.ne göre (2014), çalışanların sessiz kalmadıkları ve fikirlerini rahatlıkla dile getirebildiği örgütlerde hem bireysel hem de örgütsel açıdan daha verimli bir ortam oluşmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ise örgütteki liderlik tarzının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda, dönüşümcü, etkileşimci ve tam serbestlik tanıyan liderlik tarzlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bulgular; dönüşümcü liderliğin örgütsel sessizliği büyük oranda azalttığını ve dönüşümcü liderliğin görüldüğü örgütlerde çalışanların fikirlerini rahatlıkla paylaştıklarını göstermiştir. Diğer iki liderlik türünün görüldüğü örgütlerde ise örgütsel sessizlik daha fazla görülmüştür. Çalışmada ayrıca, örgüt yöneticileri ve çalışanlara konu hakkında çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Bir diğer çalışma kapsamında (Morçin ve Çarıkçı, 2016), dönüşümcü/etkileşimci liderlik algılarının iş tatminine etkilerinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü araştırılmıştır. Bu amaçla, Antalya ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgesine sahip beş yıldızlı otel çalışanlarına anket uygulanmıştır. Analizler sonucunda, söz konusu çalışanların dönüşümcü ve etkileşimci liderlik algılarının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin "kısmi aracılık rolü" üstlendiği saptanmıştır.

Ünlüönen ve Çatır (2016) ise, etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderlik tarzlarının örgütsel sessizlik davranışı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda, Antalya ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin farklı kademelerinde görev yapan çalışanlardan veri toplanmıştır. Araştırma sonucunda; etkileşimci liderliğin örgütsel sessizlik üzerinde pozitif yönde yüksek bir etkisinin

olduğu, dönüşümcü liderliğin ise örgütsel sessizlik üzerinde negatif yönde yüksek düzeyde bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Afsar vd. (2017) ise, etkileşimci liderliğin aksine, dönüşümcü liderliğin girişimci davranışın oluşmasında özellikle etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat, yazarlara göre bu konuda ampirik kanıtlar az ve tutarsızdır. Bu konuyu ele alan bu çalışma, dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik ve girişimci davranış arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin aracı rolünü incelemiştir. Araştırma kapsamında, bilgi yoğun sektörlerde faaliyet gösteren sekiz farklı kuruluşta görev yapan 557 çalışan ve 64 liderden veri toplanmıştır. Sonuçlar, dönüşümcü liderliğin girişimci davranışla olumlu yönde ilişkili olduğunu, etkileşimci liderliğin ise girişimci davranışla olumsuz yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca, dönüşümcü liderliğin yalnızca psikolojik güçlendirme yüksek olduğunda girişimci davranışla pozitif ilişkili olduğu, etkileşimci liderliğin ise psikolojik güçlendirme yüksek olduğunda girişimci davranışla negatif ilişkili olduğu saptanmıştır.

Cho vd. (2019), Koreli ve ABD'li çalışanlar için liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçlar, dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki pozitif ilişkinin ABD çalışanları için Koreli meslektaşlarına göre daha güçlü olduğunu, etkileşimci liderliğin ise yalnızca Koreli çalışanlar için örgütsel bağlılık ile pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir.

Şengöz (2019), çalışanların algıladığı dönüşümcü ve etkileşimci liderlik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. Bir başka deyişle, araştırma konusu, liderlik tarzlarının

örgütsel bağlılık üzerindeki etkisidir. Ayrıca, bu ilişkide etkileşimci liderlik modelini esas alan yönetici-ast etkileşiminin ara değişken rolü incelenmiştir. Etkileşimci liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi görülmüş, dönüşümcü liderlik tarzının ise örgütsel bağlılık üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte, yönetici-ast etkileşimi kalitesinin dört boyutunun da örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu saptanmıştır.

Bir başka araştırmada (Ruggieri, 2019), etkileşimci ve dönüşümcü liderliğin, insanların sanal ortamda etkileşime girdiği gruplar üzerindeki etkileri incelenmiş ve özellikle memnuniyet düzeyi ve benimsenen tarzın algısı değerlendirilmiştir. Sonuçlar, dönüşümcü bir tarzın etkileşimci bir tarzdan daha tatmin edici olduğunu ve dönüşümcü bir liderin etkileşimci bir lidere nazaran daha fazla tercih edildiğini göstermiştir. Memnuniyet seviyeleri söz konusu olduğunda, sanal ortamlarda (ve yalnızca kadın örneklemde) etkileşimci liderden ziyade dönüşümcü bir lider konusunda daha yüksek memnuniyet seviyeleri gözlemlenmiştir.

Feranita vd. (2020), küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) yenilikçilik ve performansa ulaşmalarında liderliğin önemli bir rolü olduğunu ifade ettikleri çalışmalarında, dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin KOBİ'lerin performansı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisini analiz etmişlerdir. Bu doğrultuda, Doğu Java Eyaletindeki yedi bölgede faaliyet gösteren 165 KOBİ'nin çalışanları ankete tabi tutulmuştur. Sonuçlar, dönüşümcü liderliğin KOBİ'lerin yenilikçiliği ve performansı üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Etkileşimci liderliğin, KOBİ'lerin yenilikçiliği ve performansı üzerinde olumlu ancak önemsiz bir etkisi

vardır. Bununla birlikte, etkileşimci liderliğin KOBİ'lerin performansı üzerinde dolaylı olarak pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, Endonezya'daki KOBİ'lerin performansını iyileştirmek için dönüşümcü liderliğin etkileşimci liderlikten daha etkin ve önemli olduğu belirlenmiştir. Yazarlar, KOBİ liderlerinin; karizma, entelektüel teşvik ve bireysel ilgiye yönelik dönüşümcü liderliklerini geliştirmelerini önermektedir.

Yine, Azizah vd.nin (2020) amacı, Jakarta'da, COVID-19 pandemisi sırasında dönüşümcü veya etkileşimci liderlik tarzının üniversite öğretim üyelerinin iş tatmini ve iş performansı üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu kapsamda, 120 öğretim üyesi ankete tabi tutulmuştur. Çalışma sonuçları, dönüşümcü liderliğin üniversite öğretim üyelerinin memnuniyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, etkileşimci liderliğin ise öğretim üyelerinin memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Araştırma, ayrıca, dönüşümcü liderliği geliştirerek Jakarta'daki üniversite öğretim üyeleri için iş tatmini oluşturmaya yönelik bir model de önermiştir.

Son olarak, Mülayim ve Polatcı (2021), çalışanların, örgütlerine karşı olan olumsuz tutumlarını ifade eden örgütsel sinizm kavramının liderlik tarzlarıyla yakından ilişkili olduğunu ifade ettikleri çalışmalarında dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının örgütsel sinizm kavramına olan etkisini araştırmışlardır. Bu kapsamda, Elazığ ilinde faaliyet gösteren banka çalışanlarından veri toplanmıştır. Bulgular, dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin birçok örgütte var olan örgütsel sinizmi azalttığını göstermiştir. Bununla birlikte, dönüşümcü liderliğin bu konuda etkileşimci liderlikten daha etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca,

etkileşimci liderlik tarzı sadece duygusal sinizm üzerinde etkiliyken, dönüşümcü liderlik tarzının örgütsel sinizmin tüm alt boyutlarında etkili olduğu saptanmıştır.

Görüldüğü üzere, literatürdeki çalışmaların çoğu söz konusu liderlik tarzları ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çok fazla bulunmamakla birlikte literatürde bir grup araştırma ise sadece etkileşimci ya da dönüşümcü liderliği esas alarak bu liderlik tarzlarının örgütsel bazı değişkenlerle olan ilişkilere odaklanmıştır. Bu konuda birkaç örnek verecek olursak;

Morçin, S. E. ve Morçin, İ. (2013), etkileşimci liderlik tarzının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma kapsamında, Adana ilinde faaliyet gösteren 86 adet A grubu seyahat acentesi ele alınmış ve bu acentelerde görev yapan işgörenlerden veri toplanmıştır. Bulgular, etkileşimci liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna göre, örgütlerde örgütsel vatandaşlığın güçlendirilmesi için dönüşümcü liderlik tarzının yanında iş-ödül ilişkisine dayanan etkileşimci liderlik tarzının da sergilenmesi gerekmektedir.

Bir diğer araştırmada (Tanrıverdi ve Paşaoğlu, 2014), okul öncesi öğretmenlerinin algıları baz alınarak dönüşümcü liderlik, örgütsel adalet ve iş tatmini arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, İstanbul Kartal'da görev yapan 216 okul öncesi öğretmenden veri toplanmıştır. Bulgular, örgütsel adaletin öğretmenlerin iş tatmini düzeylerini olumlu yönde etkilediğini ve dönüşümcü liderliğin

öğretmenlerin iş tatmini boyutlarını yine olumlu yönde etkilediğini işaret etmiştir.

Son olarak, Ay ve Keleş (2017) tarafından Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan üst kademe yöneticileri ile anketler gerçekleştirilmiş ve dönüşümcü liderlikle işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca, dönüşümcü liderliğin iş performansını olumlu yönde etkilediği ve çalışanların işten ayrılma niyetini azalttığı saptanmıştır.

Gerçekleştirilen araştırmaların bir bölümü ise çeşitli alanlarda faaliyet gösteren örgüt liderlerinin genellikle bu iki liderlik tarzından hangisine yakın olduklarını incelemiştir. Şimdi, bu konuda yürütülen bazı araştırmalara bakalım.

Egan vd. (1995), liderlik tarzı ile örgütsel tip arasındaki bağlantıyı incelemişlerdir. Ayrıca, liderlerin liderlik tarzlarını işlevsel hâle getirmek için kullandıkları yöntem ve prosedürler incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Avustralya'da faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve özel sektörden kuruluşlar araştırılmıştır. Bulgular, dönüşümcü liderlik tarzının, etkileşimci liderlik tarzından daha yaygın olduğunu işaret etmiştir. Bununla birlikte, liderlik tarzının ve liderlerin, liderliği operasyonel hâle getirmek için benimsediği yöntemlerin örgüt tipinden bağımsız olduğu saptanmıştır.

Aldoory ve Toth (2004), liderlik stilleri algılarını, bu algılardaki cinsiyet farklılıklarını ve halkla ilişkilerde liderliğin cinsiyetçi doğası hakkındaki görüşleri incelemek için nicel bir anket ve nitel odak grupları

kullanmıştır. Odak grup verileri, etkileşimci liderlik yerine dönüşümcü liderlik tarzının güçlü bir şekilde tercih edildiğini göstermiştir. Cinsiyet açısından, erkek ve kadın anket katılımcıları arasında, kendilerini lider olarak nasıl algıladıkları ve etkili liderliği nasıl algıladıkları arasında önemli farklar görülmüştür. Araştırma, kadınların, kendilerini lider olma açısından erkeklerden daha düşük değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, genel olarak anket, liderlik tarzı algılarında cinsiyet farkının çok az olduğunu göstermiştir.

Bir diğer araştırmada (Şirin ve Yetim, 2008), Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu yöneticilerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik stilleri, yönetici ve akademisyenlerin algılarına göre belirlenmeye çalışılmıştır. Bir diğer amaç, yöneticilerin sahip oldukları liderlik tarzlarının, yöneticilerin ve akademisyenlerin algılarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamaktır. Araştırma kapsamında, Türkiye'deki devlet üniversitelerine bağlı Spor Yüksekokullarında görev yapan 89 yönetici ve 521 akademisyenden veri toplanmıştır. Araştırma sonuçları, okul yöneticilerinin göreve başladıkları zamanlarda dönüşümcü liderlik tarzını, belirli bir süre sonra ise etkileşimci liderlik tarzını sergilediklerini göstermektedir.

Ersoydan ve Karakelle (2014) tarafından, Türkiye'de faaliyet gösteren koro şeflerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarından hangisini benimsedikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda 215 koro şefi ankete tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, koro şeflerinin etkileşimci liderlikten ziyade dönüşümcü liderlik tarzını benimsedikleri ve bu yönde davranış sergiledikleri tespit edilmiştir.

Bir başka çalışmada (Bakan vd., 2015), okul yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışlarına göre (serbest bırakıcı liderlik, dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik) öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ölçülmüştür. Araştırma kapsamında, Kahramanmaraş ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda (ilköğretim ve ortaöğretim) görev yapan öğretmenlere ulaşılarak 296 anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda, bu okullarda görev yapan okul müdürlerinin sırasıyla en fazla serbest bırakıcı liderlik, sonrasında ise dönüşümcü liderlik ve son olarak etkileşimci liderlik tarzını gösterdikleri görülmüştür. Bununla birlikte, bu liderlik tarzlarından hangisinin tükenmişlik düzeyini azalttığı konusunda herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Literatürde daha çok hangi tarz liderliğin çalışıldığı konusunda da araştırmalar mevcuttur. Örneğin, Doğan vd. (2021), literatür araştırmasına dayandırdıkları çalışmalarında, son zamanlarda üzerinde sıklıkla çalışılan dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik, otantik liderlik, karizmatik liderlik gibi güncel liderlik tarzlarını ele almış ve uluslararası literatürde 1975 ve 2020 yılları arasında yayımlanan makaleleri incelemişlerdir. Bulgular; incelenen makalelerde en fazla kullanılan anahtar kelimenin "dönüşümcü liderlik" olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca, bu ifadenin "etkileşimci liderlik" ile de yoğun bir ilişki içerisinde olduğu saptanmıştır.

Bir diğer araştırma konusu, örgütlerde dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusundadır. Bu konuda yürütülmüş bazı araştırmalara bakarsak;

Eraslan (2004b), eğitim alanında başarıyı artırmak için okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olmaları gerektiğini öne sürmüştür. Yazara göre, geleneksel liderlik biçimleri, günümüzün hızla değişen dünyasında yetersiz kalmakta ve okul yöneticiliğinin eskiye nazaran daha karmaşık bir duruma geldiği bu süreçte çağın gerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla, yöneticiler hızla değişen ve gelişen bu sürece adapte olabilmek için tipik bürokratik özelliklerinden kurtulup değişimi esas alan, vizyoner özelliklere sahip dönüşümcü liderler hâline gelmelidirler. Bu sayede, çağın gereklerine uygun okullar oluşturulmuş olacaktır. Yazar; çevreye uyum, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takibi ve eğitim alanındaki kalitenin artırılması için dönüşümcü liderlik tarzının gerektiğine vurgu yapmıştır.

Hamstra vd. (2014) ise, liderlik tarzları ile takipçi hedefleri arasındaki ilişkileri incelemiş ve çalışanların başarı hedeflerinin amirlerinin liderlik tarzından tahmin edilip edilemeyeceğini araştırmışlardır. Bu doğrultuda 120 kurumsal liderin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik özellikleri ile takipçilerinin hedefleri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları, dönüşümcü liderlerin, takipçilerinin ustalık/yeterlik hedeflerini, etkileşimci liderlerin ise takipçilerinin performans hedeflerini daha doğru tahmin ettiğini göstermiştir. Bulgular, liderlik tarzının, takipçilerin benimsediği başarı hedeflerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Yazarlara göre, kuruluşlar, çalışanlarını performans açısından teşvik etmek için etkileşimci liderliği, öğrenme ve gelişme açısından ise dönüşümcü liderliği teşvik etmelidir.

Birçok çalışma dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının örgütlere olan faydalarını ele almıştır. Aşağıda bu konuda yürütülen bazı çalışmalar sunulmuştur.

Prasad ve Junni'ye göre (2016), örgütsel yenilik, firmanın rekabet avantajı için kritik öneme sahiptir. Fakat, yazarlar, liderlik ve örgütsel yenilik arasındaki ilişki hakkında yeterince bilgi sahibi olunmadığını ifade etmekte ve makalenin amacını "CEO'ların dönüşümcü ve etkileşimci liderlik özellikleri göstermelerinin örgütsel yenilik üzerindeki etkisini incelemek" şeklinde ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda, Amerika Birleşik Devletleri'nde hizmet, inşaat ve imalat sektörlerinde ve diğer bazı sektörlerde faaliyet gösteren 163 şirketin üst düzey yönetim ekibi üyelerinden ankete dayalı veriler toplanmıştır. Ampirik bulgular, CEO'nun dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışlarının örgütsel yeniliği olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bununla birlikte, her iki liderlik tarzının etkinliğinin çevresel dinamizme bağlı olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, kuruluşların, dinamik ortamlarda dönüşümcü liderlikten daha fazla yararlanabildiği saptanmıştır.

Nazim ve Mahmood (2016), liderlik tarzını, "bir liderin hedeflere ulaşmak için astlarına karşı genel davranış şekli" olarak tanımladıkları çalışmalarında, Punjab'daki (Pakistan'ın eyaletlerinden biri) devlet kolejlerinde görev yapan öğretmenlerden kendi liderlik tarzlarını derecelendirmeleri için veri toplamışlardır. Anket, yedi göstergeye dayanmaktadır. İlk dört değişken dönüşümcü liderlik tarzını, son üç değişken ise etkileşimci liderlik tarzını ele almıştır. Ayrıca, öğretmenlerin iş doyumunu öğrenmek için ikinci bir anket uygulanmıştır. Araştırmanın bulguları, liderlik tarzı ile iş doyumu

arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dönüşümcü liderlik tarzı, etkileşimci liderlik tarzı ve iş doyumu arasında ilişki görülmüştür. Ayrıca, dönüşümcü liderlik tarzı ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Bir başka araştırmada (Polatcı ve Sobacı, 2017), Türkiye'nin en büyük bankalarından birinde faaliyet gösteren şube müdürlerinin liderlik tarzları ve çatışma yönetim stratejileri incelenmiştir. Araştırmanın amacı, söz konusu yöneticilerin liderlik tarzları ile çatışma yönetim stratejileri arasındaki ilişkileri incelemek, liderlik tarzlarının çatışma yönetimine etkilerini araştırmak ve bu değişkenlerin, yöneticilerin bazı özelliklerine göre ne şekilde farklılaştıklarını ortaya koymaktır. Bulgular sonucunda, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının çatışma yönetim stratejisi seçimi üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Purwanto vd. (2020), dönüşümcü ve etkileşimci liderlik stillerinin Endonezya'daki toplum sağlık kliniklerinin (puskesmas) performansı üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Araştırma kapsamında, söz konusu sağlık kliniklerinde çalışanlar ankete tabi tutulmuştur. Sonuçlar, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının puskesmas çalışanlarının performansı üzerinde güçlü bir şekilde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yazarlar, puskesmas liderlerine, puskesmas personelinin daha iyi performans göstermesi için mevcut duruma uygun olarak daha esnek bir liderlik tarzı benimsemeleri gerektiğini önermişlerdir.

Son olarak, Allowrad vd. (2020), Ürdün bankalarında dönüşümcü ve etkileşimci liderlik ile örgütsel performans arasındaki ilişkide entelektüel

sermaye ve yeniliğin aracılık etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda, 298 kişiye anket uygulanmıştır. Bulgular, dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin örgütsel performansla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzları karşılaştırmalı bir şekilde açıklanmış ve literatürde konu hakkında yürütülen bazı araştırmalar tematik açıdan incelenmiştir. Özellikle son yıllarda yoğun bir şekilde çalışılan bu liderlik tarzlarının ileriki zamanlarda da çeşitli açılardan çalışılacağı ve tartışılacağı muhtemeldir.

Çalışmada görüldüğü üzere, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik konusu çeşitli açılardan araştırma konusu olmuştur. Alanla ilgili çalışmalara bakıldığında araştırmaların büyük bir bölümünün dönüşümcü ve etkileşimci liderlikle örgütsel bazı değişkenler arası ilişkiler konusunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Çok fazla olmasa da sadece dönüşümcü ya da etkileşimci liderlik tarzı ile diğer bazı değişkenler arası ilişkileri inceleyen araştırmalar da mevcuttur. Yine, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren bazı örgüt liderlerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlikten hangisini tercih ettiği bir diğer araştırma konusudur. Bununla birlikte, örgütlerde dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Son olarak, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının örgütlere olan faydalarına değinen çalışmalar göze çarpmaktadır. Fakat -öncesinde de ifade edildiği üzere- yürütülen çalışmaların büyük bir bölümü bu liderlik tarzlarının çeşitli değişkenler üzerindeki etkilerini konu edinmiştir.

Özellikle, dönüşümcü liderlik teorileriyle ilgili ampirik araştırmalar teorik çalışmaları destekleyici olmuştur. Öte yandan, lider davranışı ile takipçi performansı arasında bulunan pozitif ilişkiyi açıklayan ve altta yatan etki süreçlerini inceleyen çalışmalar artırılabilir (Yukl, 2010, s. 294). Ayrıca, literatüre bakıldığında dönüşümcü ve etkileşimci liderlik konularında genellikle ampirik araştırmaların yürütüldüğü ve teorik araştırmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, gelecekte özellikle teorik açıdan çalışmalar yapılabilir.

Her liderin, dönüşümcü, ve etkileşimci davranışların bazılarını veya tümünü içeren bir profili bulunabilir. Tabii, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde yürütülmesinin çok zor olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte daha başarılı liderlerin, her iki liderlik tarzından da yararlanabileceği söylenebilir. Yine de en iyi liderlerin etkileşimci olmaktan çok dönüşümcü olduğu bilinmektedir (Avolio ve Bass, 2001). Dolayısıyla, yenilikçiliği ve gelişimi amaçlayan, başarılı vizyonlar belirleyen ve takipçilerini bu konuda motive eden liderler her zaman önde olacaktır.

KAYNAKÇA

Afsar, B., Badir, Y. F., Saeed, B. B., & Hafeez, S. (2017). Transformational and transactional leadership and employee's entrepreneurial behavior in knowledge–intensive industries. *The International Journal of Human Resource Management*, *28*(2), ss. 307-332.

Aldoory, L., & Toth, E. (2004). Leadership and gender in public relations: Perceived effectiveness of transformational and transactional leadership styles. *Journal of Public Relations Research*, *16*(2), ss. 157-183.

Alrowwad, A., Abualoush, S.H., & Masa'deh, R. (2020), Innovation and intellectual capital as intermediary variables among transformational leadership, transactional leadership, and organizational performance, *Journal of Management Development*, *39*(2), ss. 196-222.

Aslan, Ş. (2013). *Geçmişten günümüze liderlik kuramları (Sağlık yönetimi bakış açısıyla).* Konya: Eğitim Yayınevi.

Avolio, B. J. (1999). *Full leadership development: Building the vital forces in organizations.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Avolio, B. J., & Bass, B. M. (2001). *Developing potential across a full range of Leadership: Cases on transactional and transformational leadership.* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Ay, F. A., & Keleş, K. (2017). Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının işten ayrılma niyeti ve iş performansı üzerinde etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *6*(4), ss. 193-203.

Azizah, Y. N., Rijal, M. K., Rumainur, U. N. R., Pranajaya, S. A., Ngiu, Z., Mufid, A., Purwanto, A. & Ma'u, D. H. (2020). Transformational or transactional leadership style: which affects work satisfaction and performance of Islamic university lecturers during COVID-19 pandemic. *Systematic Reviews in Pharmacy*, *11*(7), ss. 577-588.

Bakan, İ., Erşahan, B., Büyükbeşe, T., Doğan, İ. F., & Kefe, İ. (2015). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14).

Bass, B. M. (1997). Does the transactional-transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries? *American Psychologist, 52*(2), ss. 130-139.

Bass, B. M. (1998). *Transformational leadership: Industry, military, and educational impact.* Mahwah, NJ: Erlbaum Associates.

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (Editörler). (1994). *Improving organizational effectiveness through transformational leadership*. California: Sage Publications.

Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Birasnav, M. (2014). Knowledge management and organizational performance in the service industry: The role of transformational leadership beyond the effects of transactional leadership. *Journal of Business Research, 67*(8), ss. 1622-1629.

Bryant, S. E. (2003). The role of transformational and transactional leadership in creating, sharing and exploiting organizational knowledge. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 9*(4), ss. 32-44.

Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.

Chiang, C. F., & Wang, Y. Y. (2012). The effects of transactional and transformational leadership on organizational commitment in hotels: The mediating effect of trust. *Journal of Hotel and Business Management, 1*(1), ss. 1-11.

Cho, Y., Shin, M., Billing, T.K., & Bhagat R. S. (2019). Transformational leadership, transactional leadership, and affective organizational commitment: a closer look at their relationships in two distinct national contexts. *Asian Bus Manage, 18,* ss. 187–210.

Çetin, Ş. , Korkmaz, M. & Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve etkileşimsel liderlik ile lider-üye etkileşiminin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 1*(1) , ss. 7-36.

Dai, Y. D., Dai, Y. Y., Chen, K. Y., & Wu, H. C. (2013). Transformational vs transactional leadership: which is better? A study on employees of international tourist hotels in Taipei City. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 25*(5), ss. 760-778.

Doğan, T. G. B., Doğan, S., & Aykan, E. (2021). Liderlik tarzlarının bibliyometrik analizi. *Erciyes Akademi*, *35*(1), ss. 161-189.

Egan, R. F. C., Sarros, J. C., & Santora, J. C. (1995). Putting transactional and transformational leadership into practice. *Journal of Leadership Studies*, *2*(3), ss. 100-123.

Emery, C. R., & Barker, K. J. (2007). The effect of transactional and transformational leadership styles on the organizational commitment and job satisfaction of customer contact personnel. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, *11*(1).

Eraslan, L. (2004a). Liderlikte post-modern bir paradigma: Dönüşümcü liderlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *1*(1), ss. 1-32.

Eraslan, L. (2004b). Okul düzeyinde dönüşümcü liderlik. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *6*(1), ss. 1-22.

Eren, M. Ş., & Titizoğlu, Ö. Ç. (2014). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini üzerindeki etkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *14*(27), ss. 275-303.

Ersoydan, M. Y., & Karakelle, S. (2014). Türkiye'deki koro şeflerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışlarının incelenmesi. *Art-e Sanat Dergisi*, *7*(13), ss. 31-52.

Feranita, N. V., Nugraha, A., & Sukoco, S. A. (2020). Effect of transformational and transactional leadership on SMEs in Indonesia. *Problems and Perspectives in Management*, *18*(3), ss. 415-425.

Fernandes, C., & Awamleh, R. (2004). The impact of transformational and transactional leadership styles on employees satisfaction and performance: an empirical test in a multicultural environment. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, *3*(8), ss. 65-76.

Hacker, S., & Roberts, T. (2003). *Transformational leadership: Creating organizations of meaning.* Milwaukee, Wisconsin: ASQ Quality Press.

Hamstra, M.R.W., Van Yperen, N.W., Wisse, B., & Sassenberg, K. (2014). Transformational and transactional leadership and followers' achievement goals. *J Bus Psychol, 29*, ss. 413–425.

Hater, J. J., & Bass, B. M. (1988). Superiors' evaluations and subordinates' perceptions of transformational and transactional leadership. *Journal of Applied psychology*, *73*(4), ss. 695-702.

Jung, D. I. (2001). Transformational and transactional leadership and their effects on creativity in groups. *Creativity Research Journal*, *13*(2), ss. 185-195.

Kılıç, R., Keklik, B., & Yıldız, H. (2014). Dönüştürücü, etkileşimci ve tam serbesti tanıyan liderlik tarzlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, *21*(2), ss. 249-268.

Koh, W. L., Steers, R. M., & Terborg, J. R. (1995). The effects of transformational leadership on teacher attitudes and student performance in Singapore. *Journal of Organizational Behavior*, *16*, ss. 319-333.

Laohavichien, T., Fredendall, L. D., & Cantrell, R. S. (2009). The effects of transformational and transactional leadership on quality improvement. *Quality Management Journal*, *16*(2), ss. 7-24.

MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Rich, G. A. (2001). Transformational and transactional leadership and salesperson performance. *Journal of the academy of Marketing Science*, *29*(2), ss. 115-134.

Morçin, S. E., & Morçin, İ. (2013). Etkileşimci liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: Adana'daki seyahat acenteleri örneği. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, *4*(9), ss. 70-80.

Morçin, S. E., & Çarıkçı, İ. H. (2016). Dönüştürücü/etkileşimci liderliğin iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Antalya'daki beş yıldızlı otel işletmeleri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(1), ss. 97-112.

Mülayim, M., & Polatcı, S. (2021). Örgütsel sinizm üzerinde dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, *19*(4), ss. 30-47.

Nazim, F., & Mahmood, A. (2016). Principals' transformational and transactional leadership style and job satisfaction of college teachers. *Journal of Education and Practice*, *7*(34), ss. 18-22.

Öncer, A. Z. (2013). Investigation of the effects of transactional and transformational leadership on entrepreneurial orientation. *International Journal of Business and Social Research (IJBSR)*, *3*(4), ss. 153-166.

Paracha, M. U., Qamar, A., Mirza, A., Hassan, I. U., & Waqas, H. (2012). Impact of leadership style (transformational & transactional leadership) on employee performance & mediating role of job satisfaction: Study of private school (educator) in Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*, *12*(4), ss. 55-64.

Pieterse, A. N., Van Knippenberg, D., Schippers, M., & Stam, D. (2010). Transformational and transactional leadership and innovative behavior: The moderating role of psychological empowerment. *Journal of Organizational Behavior*, *31*(4), ss. 609-623.

Polatcı, S., & Sobacı, F. (2017). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlerin çatışma yönetim strateji tercihlerinin incelemesi: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(3), ss. 27-40.

Purwanto, A., Bernarto, I., Asbari, M., Wijayanti, L. M., & Hyun, C. C. (2020). Effect of transformational and transactional leadership style on public health centre performance. *Journal of Research in Business, Economics, and Education*, *2*(1), ss. 304-314.

Prasad, B., & Junni, P. (2016). CEO transformational and transactional leadership and organizational innovation: The moderating role of environmental dynamism. *Management Decision*, *54*(7), ss. 1542-1568.

Ruggieri, S. (2009). Leadership in virtual teams: A comparison of transformational and transactional leaders. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, *37*(8), ss. 1017-1022.

Şengöz, M., (2019). Çalışanların algılanan etkileşimci ve dönüşümsel liderlik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkide yönetici-ast etkileşim algısının ara değişken rolünün araştırılması. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(2), ss. 423-456.

Stewart, J. (2006). Transformational leadership: An evolving concept examined through the works of Burns, Bass, Avolio, and Leithwood. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, (54), ss. 1-29.

Sultana U. S., Darun, M. R., & Yao, L. (2015). Transactional or transformational leadership: which works best for now? *International Journal of Industrial Management*, ISSN (print), 2289-9286.

Şirin, E. F., & Yetim, A. A. (2008). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu yöneticilerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik stillerinin incelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *13*(4), ss. 31-46.

Tanrıverdi, H., & Paşaoğlu, S. (2014). Dönüşümcü liderlik, örgütsel adalet ve iş tatmini arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik okul öncesi öğretmenleri üzerinde bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(50), ss. 274-293.

Ünlüönen, K., & Çatır, O. (2016). Dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin örgütsel sessizlik üzerine etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *13*(2), ss. 69-88.

Yukl, G. (1981). *Leadership in Organizations*, 8/e. New Jersey: Pearson.

Zagoršek, H., Dimovski, V., & Škerlavaj, M. (2009). Transactional and transformational leadership impacts on organizational learning. *Journal for East European Management Studies*, *14*(2), ss. 144-165.

BÖLÜM 8

PARA, PARANIN GELİŞİM DÖNEMLERİ VE TARİHSEL SÜREÇTE PARANIN EVRİMİ

Hasan BİL[1]
Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ[2]

[1] Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Siirt, Türkiye. hasanbil@siirt.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-1511-0187
[2] Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Siirt, Türkiye. emine.uzunali@siirt.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-7610-1567

GİRİŞ

Para insanlık tarihinin en eski ve güçlü icatlarından biridir. Para günümüzde ülkelerin ekonomik özgürlüklerinin ve refah seviyelerinin belirlenmesindeki unsurlarının başında gelmektedir. Para üzerine basılan şekiller ise o ülkelerin kültürlerinin birer parçasını yansıtmaktadır. Ülkelerin neredeyse tamamının kendi para birimi vardır. Yapılan araştırmada dünya üzerinde 208 ülke olduğu ve bu ülkelerin 180 adet para birimi olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada hayatımızda bu kadar önemi olan para kelimesinin anlamı ortaya çıkış nedenleri ve gelişim süreçleri hakkında bilgi verilmiştir. Takas paradan, bilgisayar ya da telefon ekranlarındaki dijital paralara, oradan da kripto paralara kadar olan bu süreç metin halinde açıklandıktan sonra kronolojik tablo şeklinde gösterilmiştir.

Para insan hayatını, ekonomik faaliyetleri, ticareti ve değer saklamayı kolaylaştıran önemli bir icattır. Bu icadın gelişimi geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Paranın gelişim sürecinde sadece şekil değiştirmektedir. Asıl görevi olan insan hayatını kolaylaştırma işlevi geçirdiği ve geçireceği tüm evrimlere rağmen devam edecektir.

1. PARA

Para ifadesi dilimize Farsçadaki “Pare” kelimesinden geçmiştir. Pare küçük parça, kısım, tane anlamına gelmektedir (TDK).

Paranın hayatımıza girişi yerleşik hayata geçişe dayanmaktadır. İnsanlar yerleşik hayata geçiş ile birlikte üretemedikleri ya da başkalarından temin etmeleri gereken mal ve hizmetlerin bedelini ödemek için takas

yöntemini bulmuşlardır. İlk başlarda kısıtlı olan ihtiyaçların temininde sıkıntılar yaşanmasa da zaman içerisinde ihtiyaçlar çeşitlenmeye başlamıştır. Bunun sonucunda takas sistemi tıkanmış ve yeni ödeme yöntemi arayışları başlamıştır. Bu arayışlar neticesinde para yıllar ilerledikçe birçok değişikliğe uğramış ve takas sistemi Anadolu'da Lidya Krallığının 7. yy.'da "Sikke" adındaki parayı bulmasının ardından önemini kaybetmiştir (Elmas & Aydın, 2021). Değerli madenlerden oluşan ve darp yöntemi ile basılan madeni paraların ardından ağaç, deri ve kâğıt gibi maddelerden üretilen "Banknot" adındaki kâğıt paralar üretilmiştir. M.Ö. 118 yılında Çinliler tarafından deri para ve M.S. 806 yılında ise ilk kâğıt para kullanılmıştır. Batı ülkelerinde kâğıt para kullanımı 17. yy.'da olmuştur. Osmanlı döneminde ilk kâğıt para 1840 yılında Abdulmecit tarafından basılmıştır. Bu paranın adı " Kaime-ı Nakdiye-ı Mutebere " yani "Para Yerine Geçen Kâğıt" anlamına gelmektedir (TCMB).

2. PARANIN GELİŞİM DÖNEMLERİ

Para yıllar içerisinden çok değişmiş bakır, gümüş, altın paradan kredi kartlarına oradan bilgisayar ekranlarındaki rakamlar haline gelinceye kadar uzun yollar kat etmiştir. Günümüzde kripto para gibi yeni türlerin de dahil olması ile yaşanan değişimin gelecekte de yerinde durması mümkün görünmemektedir.

Altın, gümüş gibi değerini özünde barındıran madeni paralara mal para denilmektedir. Çünkü bu paralar kuyumcuya da satılsa karşılığında mal da alınsa değerini korumaktadır. Atfedilen değerin dışında, özünde bir değer taşımayan kâğıt paralar ise "itibari para" olarak adlandırılmıştır.

Bu başlık altında para geleneksel ve dijital para olmak üzere iki başlık şeklinde ele alınmıştır. Geleneksel dönemde paranın yapısına göre madeni ve kâğıt para olmak üzere aşağıda iki başlık altında incelenmiştir.

2.1. GELENEKSEL PARA DÖNEMİ

Geleneksel dönem paranın yapısına göre madeni ve kâğıt para olmak üzere aşağıda iki başlık altında incelenmiştir.

2.1.1. Madeni Para

Tarihte bilinen ilk madeni para, Türkiye'nin batısında kurulan Lidyalılar tarafından basılmıştır. Lidyalılar paraların bir yüzünde kralın simgesi olan aslan veya boğa şeklini, diğer yüzünde paranın değerini belirtmek için işaretler kullanmıştır (Aydın, 2020). Bu paralar oval şekilde ve neredeyse birbirine eşit ağırlıkta altın ve gümüş madenlerinden sikkeler halinde basılmıştır. Sonrasında para basım işleri daha pürüzsüz hale gelecek şekilde gelişmiş ve basılan paralara günümüzdeki gibi devlet garantileri verilmiştir (Seçkin, 2020).

Şekil 0.1. İlk Madeni Para (Elektrum Sikke)

Kaynak: (Epinula, 2015)**.**

Madeni paraların nasıl basıldığını araştırdığımızda karşımıza darp kelimesi çıkmaktadır. Bu yöntemde bir kalıbın üzerine konulan altın ya da gümüşten oluşan pula hareket edebilen bir üst kalıp yerleştirilir, bu hareketli kalıba sert bir cisim ile vurularak (darp) bilinen ilk madeni para basılmıştır. Bu neden ile para basılan, üretilen yerler darphane olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı döneminde ise tarihin ilk büyük darphanesi İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet tarafından 1467 yılında kurulmuştur (Darphane, 2018).

2.1.2. Kâğıt Para

Gelişen ekonomi ve ticaret büyük miktarda metal para taşınmasını gerektirmekteydi ve bu durum o dönemin şartlarında büyük sorunlar oluşturmaktaydı. Çin tarafından basılan kâğıt para ile bu sorun çözülmüştür. İlk başlarda belirli bir bölgede kullanılmaya başlanan kâğıt paralar 1264'ten sonra ülkenin geneline yayılmıştır. Kâğıt parayı Avrupa ülkeleri içerisinde ilk kez İsveç kullanmaya başlamıştır. İsveç'te o dönemde ağırlıkları birkaç kilogramı bulun bakır paralar kullanılmaktaydı. İsveç bu sıkıntıdan kurtulmak için 1660'lı yıllarda kâğıt para kullanmaya başladı. Başlarda devletler bastığı kâğıt paraların karşılığı kadar altını merkez bankasında bulundurmak zorundaydı. Yaşanan krizler nedeni ile 1971 yılından itibaren başta A.B.D. olmak üzere ülkeler bu sistemi terk ederek itibari para sistemine geçiş yapmıştır. Bu kararla ülkeler karşılıksız para basabilmişlerdir. Fakat basılan bu karşılıksız paralar büyük ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Akbulut, 2011).

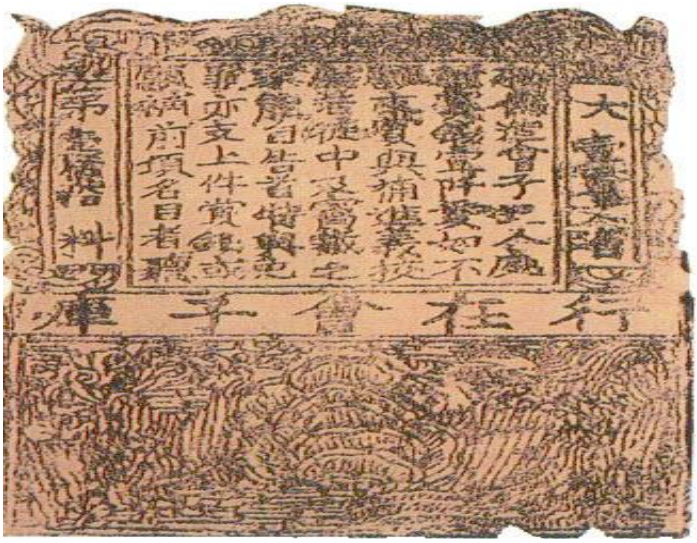

Şekil 0.1. Çinliler Tarafından Basılan İlk Kâğıt Para Örneği

Kaynak: (Akbulut, 2011).

2.2. DİJİTAL PARA DÖNEMİ

Günümüzde teknoloji alanında oldukça hızlı gelişmeler ve dönüşümler yaşanmaktadır. Yaşanan süreç bazı düşünürler tarafından insan hayatının teknoloji ile bütünleşmesi olarak ifade edilmiştir. Para da bütünleşme sürecinden etkilenmiştir (Girgin, 2020) ve teknolojik paralar kullanıma girmiştir. Teknolojik paralar dijital ve kripto para olmak üzere gelişme göstermektedir. Sırası ile dijital ve kripto para alt başlıklarda ele alınmıştır.

Dijital paranın en basit tanımı; dijital ortamda oluşturulan, geliştirilen, depolanan ve değişim aracı olan değerler şeklinde ifade edilebilir.

2.2.1. Dijital Paralar

Ekonomik hayatta alışverişi kolaylaştırmak için para yerine birçok araç kullanılmıştır. Fakat yaşanan endüstri devrimi ile daha fazla üretim ve malzeme talebi ortaya çıkmıştır. Bu durumda işletmeler arasında çok daha büyük miktarda paranın el değiştirmesi gerekmektedir. Kâğıt ve nakit para bu değişim işlerinde yetersiz kalmıştır. Özellikle uzun mesafelerde para transferleri büyük riskler taşımaktaydı. Gelişen teknolojilerin ekonomik hayatı kolaylaştırmadaki katkısı bu noktadan sonra da karşımıza çıkmıştır. 1851 yılında telekomünikasyon ve telgraf iletişiminin geliştirilmesi için Amerika'da kurulan Western Union adlı şirket 1871 yılında ilk kez uzak iki nokta arasında para transferi yapıldığı bilgisini paylaşmıştır. Bu sistem Elektronik Fon Transferi (EFT) olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Western Union şirketi 15 büyük şehirde tek seferde 6.000 dolara, küçük şehirlerde ise 100 dolara kadar işlem yapılabilen şifreli EFT sistemini geliştirerek patentini almıştır. Ayrıca şirket ilk kredi kartının bir örneği olan ve müşterilerinin daha hızlı ödeme yapabilmesine imkân sağlayan ön ödemeli metal kart sistemini 1924 yılında geliştirmiştir. Bu ön ödemeli metal kart, paranın şekil değiştirmesinin ilk örneklerinden biri olmuştur. Diners Club 1949 yılında seçkin kullanıcıları için ön ödemeli bir kartı kullanıma sunmasına rağmen kredi kartı uygulamasının yaygınlaşması yıllar almıştır. 1976 yılında Visa ve 1979 yılında MasterCard adındaki banka ve kredi kartı sistemleri kullanıma sunulmuştur. Paranın kaderini değiştiren diğer bir olay ise bilgisayar sistemlerinin bankacılık işlemlerinde kullanılmaya başlanmasıdır. Belçika'da 1973 yılında yurtiçi ve yurtdışına güvenli para transferi yapmak için Society for Worldwide Interbank Financial

Telecommunication (SWIFT) (Dünya Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Derneği) sistemi kullanılmaya başlandı ve bankacılık sektörünün para transferi gibi bazı büyük sorunları çözülmüş oldu (Usta, 2018). Ayrıca 1975 yılında bugünkü anlamda ilk para çekme makinesi (ATM) Amerika'da kullanılmıştır (Çatlı & Şimşek, 2021).

2.2.2. Kripto Paralar

Kripto paralarda dijital paraların kapsamındadır. Kripto para, kriptografi sistemi kullanılarak şifreleme yapılmış ve bu özelliği ile korunması sağlanan dijital veya sanal paradır (Beştaş, 2022). Kripto şifreleme özelliği sayesinde sahtesinin yapılması ya da çift harcama yapılarak sistemin açıklarından faydalanılması imkansıza yakın bir seviyeye ulaşmıştır. Kripto paraların büyük çoğunluğu birbirinden bağımsız bilgisayarların oluşturduğu bilgisayar ağındaki dağıtılmış defter teknolojisi olan Blockchain sistemini kullanmaktadır. Bu ağların en büyük özellikleri bağımsız ağlardan oluşmasıdır. Kripto paraların diğer önemli özelliği ise, birçoğunun merkezi veya sahibi olmamasıdır. Bu özellikleri onların teorik olarak devlet veya grupların müdahalesinden veya manipülasyonlarından korunmalarını sağlamaktadır (Larrdis, 2021). Yapılacak (Ay, 2021) yasal düzenlemelerin ardından alışveriş, madencilik, alım-satım işlemlerinden vergi alınmaya başlanacağı düşünülmektedir (Ay, 2021).

3. TARİHSEL SÜREÇTE PARANIN EVRİMİ

Paranın tarihsel gelişim süreci bu başlık altındaki tabloda kronolojik olarak ele alınmış ve tablo altında açıklanmıştır.

Tablo 0.1. Paranın Gelişimindeki Önemli Tarihler

Sıra No	Açıklama
	M.Ö. 9000 Atalarımızın nesneleri değiş tokuş ederek ihtiyaçlarını karşılamaya başlaması.
	M.Ö. 3000 Babil tabletleri üzerine yazılmış ilk ticaret kuralları.
	M.Ö. 1200 Nadir bulunan deniz kabuklarının ticarette kullanılması.
	M.Ö. 1100 Çin tarafından değerli metal parçalarının takasta ilk kez kullanılması.
	M.Ö. 750 Hammurabi kanunlarında geçen ticaret düzenlemeleri.
	M.Ö. 600 Lidyalılar tarafından değerli metallerden ilk sikkelerin üretmesi.
	M.S. 1250 Floransa'da Florin adı verilen altın sikkelerin Avrupa'ya yayılması.
	1260 Tarihteki ilk kâğıt banknotların basımı.
	1368 Floransa'da bir bankaya ilk kez çek ile ödeme talimatı verilmesi.
	1609 Amsterdam'da ilk modern Merkez Bankası'nın kurulması.
	1661 İsviçre tarafından kâğıt banknotların resmen basılması.
	1696 İngiltere'de ilk seri sikke basım makinesinin Isaac Newton tarafından geliştirmesi.
	1871 Western Union şirketi tarafından ilk elektronik fon transferi (EFT) işleminin yapılması.
	1944 Bretton Woods Anlaşması, IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması ve altın standardının getirilmesi.
	1949 İlk kredi kartı sisteminin Diners Club adı ile hayatına geçmesi.
	1965 Çek takas sistemi uygulamasının başlangıcı.
	1971 Altın standardı sisteminin yürürlükten kaldırılması.
	1973 Uluslararası para transfer sisteminin (SWIFT) sisteminin kurulması.
	1976 Visa ödeme şemasının doğuşu.
	1979 Mastercard ödeme şemasının doğuşu.
	1985 İlk modern ATM cihazlarının kullanılmaya başlanması.
	1995 Debit kartların kullanıma sunulması.
	1999 İlk nesil mobil cep telefonları ile temel bankacılık servisleri.
	2005 PayPal şirketinin kuruluşu.
	2006 Avrupa'nın ilk temassız kartın Türkiye'de kullanılmaya başlanması.
	2007 Afrika'da M-Pesa'nın hizmete girmesi.
	2007 Iphone telefonlar ile akıllı telefon devrinin başlangıcı.
	2008 İngiltere'de temassız kartların kullanıma sunulması.
	2009 İlk mobil banka uygulamalarının kullanıma sunulması.
	2009 Bitcoin Blockchain ağının çalışmaya başlaması.
	2009 Mobil POS çözümleri sunan Square'in kuruluşu.
	2014 Apple Pay Sistemi'nin hayata geçmesi.

Kaynak: (Usta, 2018).

Tablo 1.1'e göre para M.Ö. 9000 yılında takas ekonomisi ile hayatımıza girmiştir. M.Ö. 3000 yılında ilk yazılı ticaret kuralları hazırlanmış ve bu kurallar paranın ticarette değişim aracı olarak nitelendirilebileceği ilk uygulama olmuştur. M.Ö. 1200 yılında nadir bulunan deniz kabukları ticarette kullanılmıştır. M.Ö. 1100 yılında Çin değerli metalleri ticarette ilk kez kullanmıştır. M.Ö. 750 yılında Hammurabi Kanunları ile ticarette düzenlemeler yapılmıştır. M.Ö. 600 yılında Lidyalılar sikkeleri üretti, M.S. 1250 yılında Avrupa'da Florin denilen sikkeler yayılmaya başlamıştır. M.S. 1260 yılında ilk kâğıt banknotlar basılmıştır. İlk çek 1368 yılında Floransa'da kullanıldı. İlk merkez bankası ise Amsterdam'da 1609 yılında kurulmuştur. İsviçre 1661 yılında kâğıt banknotları resmen basmaya başlamıştır. 1871 Yılında Western Union şirketi ilk EFT işlemini gerçekleştirmiştir. 1944 yılında IMF ve Dünya Bankası kuruldu ve para basmaya altın standardı getirilmiştir. 1949 yılında Diners Club ilk kredi kartını kullanıma sunmuştur. 1971 yılında para basımlarındaki altın standardı uygulamasına son verilmiştir. 1973 yılında SWIFT sistemi kurularak sınırlar ötesi para transferine başlanmıştır. 1976 yılında Visa 1979 yılında Mastercard sistemleri hayata geçmiştir. 1985 yılında ilk modern ATM'ler kurulmuştur.1999 yılında cep telefonları üzerinden ilk temel bankacılık işlemleri yapılmaya başlanmıştır. 2005 yılında online ödeme imkânı sunan PayPal şirketi kurulmuş, 2007 yılında Iphone devrimi yaşanmıştır. 2009 yılında ilk mobil bankacılık uygulaması ve Blockchain ağı kullanılmaya başlanmıştır. 2014 yılında Apple şirketi ApplePay sistemini hayat geçirmiştir. Yaklaşık olarak 11.000 yıldan fazla süren bu değişim ve gelişim sürecindeki olaylar kronolojik olarak sıralanarak aktarılmıştır.

Paranın adı ve şekli ne olursa olsun ortaya çıktığında biraz zorlanmış olsa da işlevselliği onu ekonomik hareketliliğin en önemli parçası haline getirmiştir. Para yeni bir çağ başlatmıştır. Para ilk başlarda takas aracı olmak üzere keşfedilse de geçirdiği evrim ile bunun çok daha ötesine saklanmaya, biriktirilmeye hatta ödünç verilecek bir ticari araca dönüşmüştür (Tiryaki, 2016).

SONUÇ

Para kullanılmaya başladığı dönemden günümüze kadar şekil ve anlam olarak birçok değişime uğramıştır. İlk ortaya çıkış nedeni insanların günlük hayatlarındaki alışveriş işlemlerini kolaylaştırmak olan para; günümüzde bir ulusun egemenliğini, ekonomik refah seviyesini ve ait olduğu toplumun kültürünü yansıtan bir araca dönüşmüştür. Bu durumun toplumların paraya verdiği ya da yüklediği değerin bir sonucudur. Birçok ülke dijital parasını oluşturma yönünde çalışma yapmaktadır. Bu çalışmalarla hedeflenen yeni bir para birimi oluşturmak değil mevcut para biriminin tamamen dijital ortama taşınmasıdır. Böylelikle ülkeler için paranın basımı, takip edilmesi gibi işlemler kolaylaşacaktır. Günümüzde para eskiden olduğu gibi altın, gümüş, kağıt ya da bir madenden oluşmayan tamamen sayılardan ibaret olan dijital varlıklara dönüşmüştür. Son dönemlerde hayatımıza giren Bitcoin (BTC) ile para ülkelerin ve toplumların himayesinden çıkmış, kişilerin bağımsız değerleri halini almıştır. Paranın geldiği en son nokta olan Bitcoin değerini bir devletin gücü ya da otoritesinden değil kişilerin ortak iradesinden almaktadır. Böylelikle paranın ülkelerin sınırlarını kaldırarak farklı inanç, dil, din ve coğrafyada yaşayan insanların ortak buluşma noktası olduğu ona değer yüklemek için arkasında siyasi bir

otoritenin olasının istenmediği “insanlığın ortak sembolü” olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbulut, U. (2011, Ekim). *Paranın Hayatımıza Girişi.* 04 12, 2022 tarihinde www.uralakbulut.com.tr sitesinden: https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/PARANIN-HAYATIMIZA-G%C4%B0R%C4%B0%C5%9E%C4%B0-EK%C4%B0M-2011.pdf adresinden alındı

Ay, Ş. (2021). Kripto Varlıkların Vergilendirme Uygulamalarına İlişkin Bir Değerlendirme. E. Uzunali, & M. Dağ (Dü) içinde, *İktisadi ve Mali Araştırmalar -I-* (s. 26-35). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım. 06 15, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/358979129_Kripto_Varliklarin_Vergilendirme_Uygulamalarina_Iliskin_Bir_Degerlendirme adresinden alındı

Aydın, K. (2020). *Dünyaya Yön Veren İcatlar* (1. b.). (K. E. Ekibi, Dü.) İstanbul: Koru Yayın Grubu. 07 16, 2022 tarihinde alındı

Beştaş, M. (2022). Blok Zincir Ekonomisinde Yeni Uygulamalar: E-Fatura Üzerine Bir İnceleme . Yaşar Üniversitesi E-Dergisi , 17 (67) , 821-837 . DOI: 10.19168/jyasar.1066886

Çatlı, M., & Şimşek, S. (2021). Dijital Para ve Egemenlik. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*(48), 151-183. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2025145 adresinden alındı

Darphane. (2018). *Darphane Tarihçe*. 09 09, 2022 tarihinde www.darphane.gov.tr: https://www.darphane.gov.tr/tarihce adresinden alındı

Elmas, B., & Aydın, S. (2021). Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(Özel Sayı), 253-264. 12 24, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2033266 adresinden alındı

Epinula. (2015, 06 21). 10 15, 2022 tarihinde epinula.com: http://www.epinula.com/2015/06/21/money-credit-debt-and-derivatives/ adresinden alındı

Girgin, S. (2020). Kripto Paralardan Elde Edilen Kazançların Vergilendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi. 02 17, 2022 tarihinde alındı

Larrdis. (2021, Kasım). Cryptocurrency. *Indıa Parlıament Lıbrary And Reference, Research,Documentatıon And Informatıon Servıce*(60), 1-7. 06 01, 2022 tarihinde http://164.100.47.193/Refinput/New_Reference_Notes/English/30112021_110655_102120474.pdf adresinden alındı

Seçkin, S. (2020, Nisan). *Sanal Para Birimlerinin Geleceği.* doi:10.13140/RG.2.2.10448.12808

TCMB. (tarih yok). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.* 12 25, 2022 tarihinde tcmb.gov.tr: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES#:~:text=%C4%B0lk%20Osmanl%C4%B1%20banknotlar%C4%B1%20Abd%C3%BClmecit%20taraf%C4%B1ndan,bonosu%20niteli%C4%9Finde%20olmak%20%C3%BCzere%20%C3%A7%C4 adresinden alındı

TDK. (tarih yok). *Türk Dil Kurumu.* 12 24, 2022 tarihinde sozluk.gov.tr: https://sozluk.gov.tr/?q=para&aranan= adresinden alındı

Tiryaki, G. (2016). *Para ve Finansın Dönüşümü.* Ankara: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık. 25 12, 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=EIYHEAAAQBAJ&pg=PA28&dq=%22paran%C4%B1n+t%C3%BCrleri%22&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjG-ZTWnJT8AhUGRvEDHaQ1BjEQ6wF6BAgCEAE#v=onepage&q=%22paran%C4%B1n%20t%C3%BCrleri%22&f=false adresinden alındı

Usta, A. (2018). Bankalararası Kart Merkezi. *Paranın Serüveni Kripto Paraların Öncesi ve Sonrası*, 8-9. Türkiye: BKM. Temmuz 24, 2020 tarihinde BKM: https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2018/06/PARANIN-SER%C3%9CVEN%C4%B0-2.-BASKI.pdf adresinden alındı

BÖLÜM 9

YEREL YÖNETİMLERİN ALT YAPI VE ÜST YAPI HİZMETLERİNİN FINANSMANINDA YENİ KAYNAK YÖNTEMİ OLARAK SUKUK FİNANSMAN KULLANIMI

Kamil ABA[1]

[1] Siirt Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü Fakültesi, Maliye Bölümü Siirt , Türkiye. Kamilaba0782@gmail.com

GİRİŞ

Dünya genelinde inançları gereği faizli sisteme giremeyen tasarruf sahipleri, sermayedarlar ve yatırımcılar, ekonomik sisteme dahil olamamaktayken son yıllarda gelişen sermaye piyasaları ve çıkarılan yeni ürünler ile bu kesimin ekonomi sistemine dahil edilmesi sağlanmaktadır.

Faizsiz işlem yapan finans kuruluşları, çıkardıkları yeni bir finansman modeli olan Kira Sertifikaları ihracı ile kamu ve özel kesimin projeleri için gerekli kaynak ihtiyaçlarını sağlarken, tasarruf sahiplerine de İslami ilkeler çerçevesinde gelir sağlamaktadır.

2010 yılında başlayan ilk ihraç ile sukuk yayılmaya başlanmış, ürünün tanınırlığı, kullanımı arttıkça geniş bir kesime hitap edebileceği kanaatindeyim.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUKUKA İLİŞKİN TANIMLAMALAR

Arapça dilinde sertifika anlamına gelen sak kökünden türeyen ve çoğulu durumundaki sukuk kelimesi, sertifikalar manasındadır.

Sukuk (çoğul sakk) 'İslami tahviller' olarak adlandırılır, ancak Arapça'nın doğru tercümesi Sukukis kelimesi, 'İslami Yatırım Sertifikaları'. Sukuk yapısı altında, Sukuk sahipleri (yatırımcılar) her biri "Sukuk varlıklarında" bölünmemiş bir intifa hakkına sahiptir (Thomas, 2005, s.154)

Sukuk, mevcut bir varlığın veya çeşitlendirilmiş varlıklar havuzunun orantılı sahipliğini temsil eder. Bu varlıklardan elde edilen mevcut veya gelecekteki nakit akışlarına karşı belirli bir süre için rehin zaman ve dayanak varlıklarla ilişkili risk ve getiri ve bu nakit akışları sukuk'a aktarılır. (Afshar, T. A. 2013, s45)

Belirli bir varlığa dayalı olan sukuk temel anlamda varlık senedi olarak da adlandırılabilir. Faizsiz Bankacılık sisteminde kullanılan fonlar, nakit işlemlerde ve ticari faaliyet dışındaki işlemlerde kullanılamamaktadır. Yani kullandırılan fonun nerede kullanılacağının bilinmesi gerekmektedir. Kira sertifikası ihraç sisteminin de mantığı tamamen bu esasa dayanmaktadır. Ticari faaliyetlerden oluşan alacakların bir finans kurumu (banka veya aracı kurumlar) tarafından bir varlıkla ilişkilendirilip menkul kıymet haline dönüştürülmesi gerekmektedir.

Menkul kıymetleştirilen varlıklar; herhangi bir yatırım faaliyetine, belli bir projeye, maddi duran varlığa kullanım hakkı sahipliği verilen aynı ve eşit tutarda, yine bölünemeyen sertifika olarak adlandırılmaktadır.

KİRA SERTİFİKASINDA (SUKUK) TARAFLAR

Aracı Kurumlar – Varlık Kiralama Kuruluşları (VKŞ) : Özel bir amaca yönelik kurulan aracı kuruluşlar olup kira sertifikası ihracında varlığın menkulleştirilmesi ve ihracına yönelik işlemleri yapan şirketlerdir. Varlıklar ilgili firmalara devir edilerek yönetim ve sertifikasyon süreci yapılır.

Kira Sertifikasına Sahip Olan Kaynak Firma – Fon Kullanıcısı : Elinde bulunan kaynakları Varlık Kiralama Şirketine satıp buradan elde edilen

fonu kullanan organizasyonlardır. Bu kuruluşlar kamu kurumları, yüksek aktif yapısı olan firmalar olmakla birlikte bankalar ve diğer finans kurumları olabilmektedir.

Yatırım Bankaları: Belirli bir hizmet komisyonu karşılığında ihraç edilen kira sertifikalarının satış garantisini vererek potansiyel bir alıcı kitlesi oluşturan firmalardır. Genellikle faizsiz işlem yapan bankalar ile faizsiz fonları bünyesinde barındıran global bankalar mevcut müşterileri üzerinden bu süreci yürütürler.

Kira Sertifikası Talebinde Bulunan Yatırımcılar : Kamu kurum ve kuruluşları, Bankalar ve diğer finans kuruluşları tarafından Varlık Kiralama Şirketlerine devir edilen sertifikaları almak isteyen yatırımcılardan oluşur.

İKİNCİ BÖLÜM

BONO VE KİRA SERTİFİKASI (SUKUK) ARASINDAKİ BAŞLICA FARKLAR

Kira sertifikalarında yapılan hizmet ve diğer faaliyetlerden sağlanan getiriden kar elde edilirken, bonoda direkt faiz geliri bulunmaktadır. Faizsiz getiri sağlaması mevduatını faizli ürünlere yatırmak istemeyen kişiler için alternatif oluşturmaktadır.

Bono ile kira sertifikası arasındaki temel farklardan bir tanesi kira sertifikasında fon sağlayanın ihraca konu varlık üzerinde mülkiyet hakkının olmasıyken bonoda ihracı yapanın, borcu şeklindedir.

Mülkiyet hakkı verilmesi kira sertifikasını daha az riskli yapmakta şartlar yerine getirilmediğinde varlıklar üzerinde oluşan payların devri mümkün olmaktadır. Bonoda ise bono karşılığı bir varlık olmadığından riski primi daha yüksek olmakta ihraç edenin Finansal gücü ön plana çıkmaktadır.

Kira sertifikalarında kaynaklarını menkul kıymetleştirip sunan kuruluşun faaliyetlerinin İslami ilke ve prensipler minvalinde olması gerekirken bono ihracı yapan firmalarda herhangi bir kısıt bulunmamaktadır. İslami kurallar çerçevesinde Ticari faaliyet yürütülmesinin tespiti ve uygulanması için çeşitli denetim ve Danışmanlık Hizmetleri alınmasından dolayı yönetim giderleri kira sertifikalarında olabilmekteyken bono ihracında bu tarz gider bulunmamaktadır.

Kira sertifikasının ihraç edilmesindeki gaye ihraç sonucu elde edilen fon ile yeni bir yatırım için finansman, mevcut projelerin bitirilmesi ve geliştirilmesi veya faaliyetlerin finansmanını sağlamaktadır.

Tablo 2.1. Bono – Kira sertifikası Arasındaki Farklar

SUKUK	BONO
Borç değildir, belirli varlık/proje/hizmetlerde yatırımcıların bölünmez hisselerini ve haklarını temsil eder.	İhraç edenin borcudur.
Maddi varlıklara dayanır.	Gerekli değildir.
Proje, dayanak varlık veya bir hizmet üzerinde yatırımcıya mülkiyet hakkı tesis eder.	Genelde dayanak varlık olmadığı için teminata bağlanmamıştır. Alacaklılar alacaklarını doğrudan borçludan talep ederler.
Yapılandırılmış ek teminatların yanı sıra temel varlıklarda veya projelerde sahiplik hakları ile teminatlandırılmıştır.	Genellikle teminatsız senetlerdir.
İhraç eden tarafından garanti edilmez.	İhraç eden tarafından garanti edilir.
Faizsiz Bankacılık Prensiplerine uygun amaçlar dahilinde ihraç edilirler.	Herhangi bir amaç için ihraç edilebilirler.
Sertifika sahipleri temel varlıkların/projelerin performansından payları oranında etkilenirler.	Bono sahipleri dayanak varlık söz konusu olmadığı için dayanak varlığın performansından değil Borçlunun finansal durumundan etkilenirler.

Kaynak: Dubai International Financial Centre (DIFC), Sukuk Guide Book,2009

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURULUŞLAR VE YATIRIMCILAR AÇISINDAN FAYDALARI

3.1. GENEL BİLGİLER

Sermaye Piyasası Kurulunun 2014 yılında yayınlanan tebliği ile sukuk işlemlerinde ihraç sonrası taahhüdün yerine getirilmemesi durumunda sukuka konu edilmiş olan varlığın devredilerek pay sahiplerine payları doğrultusunda dağıtılmasının zorunluluğu maddesi yer almıştır. SPK tebliği ile yatırımcı açısından riski düşük, güvenilir ve faizsiz yatırım aracı seçimi yapılır hale gelmiş , ihraççı açısından ise daha geniş kitlelere ulaşarak fon temini ile birlikte kuruluşun elinde bulunan kaynağın daha düşük finansman maliyetine dönüştürülmesi sağlanmaktadır.

İhracı yapılan kira sertifikasında fon sağlayıcı ile aracı kurum arasında yapılan devir sürecinde vergi muafiyeti söz konusu olup ilgili işlemlerden vergi alınmaz. Bu yönü ile fon sağlayıcı işletmeye vergi yükü doğurmaz. Yatırımcı tarafında ise vergilendirme diğer Sermaye Piyasası ürünlerinde olduğu şekilde vergilendirme yapılır.

Kira sertifikalarının ihracın sürecinde uluslararası rating kuruluşlarınca değerleme yapılması sertifikanın riski ve getirisinin daha etkin analizinin yapılmasına imkan sağlamakta bu yönüyle de getiri sağlamak isteyen yatırımcının daha belirgin yatırım yapması olanağını doğurmaktadır. Aynı zamanda ikincil piyasalarda alım satıma konu olması ve düzenli gelir sağlaması bakımından nakite çevrilme hızı yüksek olan yatırım araçlarındandır.

Fon Kullanıcısı – Borçlanan – İhraç Eden Açısından

Kaynak ihtiyacı olan kurum kuruluşlar, firmalar kredi kullanımı yapması durumunda, kira sertifikası ihracı ile fon toplanılması, finansman modeli ile kullanılacak kredilerden daha uygun maliyetlere borçlanma imkanı vermektedir.

Finansman modeli ile yapılacak borçlanmada finansman sağlayan kuruluş tarafından tek taraflı olarak kredinin geri çağrılma riski var iken kira sertifikası ihracı ile yapılan borçlanmada bu risk bulunmamaktadır.

Finansman modelinde menkul kıymetleştirme olmadığından dayanak varlık bulunmamakta iken kira sertifikasında dayanak varlık menkul kıymetleştirmeye dayanır.

Kira sertifikası ihracı ile yapılan kaynak kullanımında proje varlıklarına dayalı finansman yapıldığından projenin nakit akışına uygun finansman yapılmaktadır. Kredi kullanımında ise nakit akışı ve kredi geri ödemesinde oluşabilecek uyumsuzluk ve akabinde maliyet artışına neden olabilen refinansman ile maliyet artışına sebep olabilmektedir.

Yatırımcı Açısından

Yatırımcı açısından en az riskli yatırım modelidir.

Proje performansına bağlı getiri sağlamaktadır.

Kira sertifikasında projeye dayalı varlıkların getirileri üzerinden borçlanma olduğundan ilave teminat talep edilmezken Kredi ile yapılan finansman modelinde ilave teminat talep edilebilmektedir.

Kira sertifikası ihraç eden kuruluşlar Sermaye Piyasaları Kanununa tabi olduklarından dolayı düzenli olarak piyasa bilgilendirmesi yaparken

Kredi kullanan kuruluşlar Borsaya kote değilse yatırımcılara açık ve düzenli bilgi paylaşımına bulunma zorunluluğu yoktur.

Kira sertifikası faizsiz getiri sağlamakta olup faizsiz kar sağlamak gayesindeki fon sağlayıcılarca tercih edilir.

Hukuki Açıdan

Krediyi sağlayan banka veya yatırımcı, kamu alacaklarından sonra birincil derecede alacaklı konumunda iken mal, menfaat veya ortaklık esasına dayanan sözleşmelerle varlıklar üzerinden sahiplik hakkı tanınan kira sertifikasında ise yatırımcılar doğrudan birincil alacaklı konumunadır.

Kredi finansmanında hukuki açıdan borçlu ve alacaklı ilişkisi doğmakta iki taraflı sözleşmeden oluşmaktadır. Kira sertifikası ile yapılan borçlanmalarda üç taraflı tarafların oluşturduğu sözleşmeler olup projeye katılım oranında sorumluluk yüklenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜLKEMİZDE YEREL YÖNETİMLERİN FİNANSMAN KULLANIM İLE KAYNAK KULLANIMI

Ülkemize doğrudan veya dolaylı Sermaye çekimini sağlamak ve ülke dışı kaynaklardan borçlanmayı sağlamak için Kredi piyasasının gelişimine önem verilmeye başlanması 1980’ li yılların başlarına rast gelmektedir.

Yerel yönetimler mevzuatsal olarak kısıtlama olmamasına karşın İller Bankası aracılığı borçlanmalarını yapmaktaydı. Yerel yönetimler, 1986

yılından itibaren İller Bankası gibi kredi veren kamu kurumlarının kredi kaynağının sınırlandırılması ile özel bankalardan borçlanma yolunu gitmişlerdir. Zamanla iller Bankası bu bankalar ile yerel yönetimler arasında güven sağlayan aracı bir organizasyon haline gelmiştir.

2004 yılından itibaren başta Merkezi yönetimden yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile yerel yönetimlere doğrudan finansman sağlama, borçlanma yetkisi tanınmıştır. Böylelikle yerel yönetimler mali özerklik kazanımı, Merkezi yönetimin denetimi esnetilmiştir.

Böylelikle yerel yönetimlerin, merkeze bağlı kalmaksızın dış borçlanması daha kolay ve daha dinamik bir hale gelmiş aynı zamanda İller Bankası aracılığı ile yapılan borçlanmanın devlet garantisine girmesi sağlanmıştır.

Faizsizlik ilkesine bağlı kalınarak gerçekleşecek tasarruf ve yatırımlara, islamî finans alanında sukuk' un önemli cevap verdiği görülmektedir. 2015 yılında Türkiye başkanlığında Antalya'da toplanan G20 zirvesinde sukuk, altyapı yatırımlarının finansmanı için alternatif finans ürünü olarak Resmî tebliğde yerini almıştır.(OECD, "G20 Antalya Action Plan", (Çevrimiçi), https://www.oecd.org/, 20 Aralık 2020.)

4.1 Türkiye'de Altyapı Yatırımlarında Başvurulan Finansman Modelleri

Altyapı finansmanlarının gelişimi 1980'li yıllarda ağırlıklı kamu tarafından yapılmaktaydı. Dünya'daki benzer uygulamalarda da farklı farklı birçok finansman modeli Türkiye'de de uygulanaya başlanmıştır.

Ülkemizde Toplu Konut Fonu ve Kamu Ortaklığı Fonu gibi bütçe dışı finansman modelleri geçmişte Hazine Bakanlığı'nca kullanıl aynı zamanda tahvil, gelir ortaklığı senetleri, gelire endeksli senetler gibi menkul kıymet ihracı ve KÖİ modelleri de kamu altyapı yatırımlarında finansman yöntemi olarak kullanılmıştır.

Ağırlıklı kamu tarafından finanse edilen projelerde kamu kaynakalrı yetersiz kalması durumunda bütçe dışı kaynakalar devreye konulabilmektedir. Bununla birlikte bazı projelerde özel sektörün KÖİ projeleriyle altyapı yatırımlarına dahil olduğu görülmektedir.
Türkiye'de KÖİ mevzuatı kapsamında, imtiyaz , Yap – İşlet - Devret , İşletme Hakkı Devri İHD, Yap - İşlet ,Yap – Kirala - Devret modelleri uygulanmaktadır.

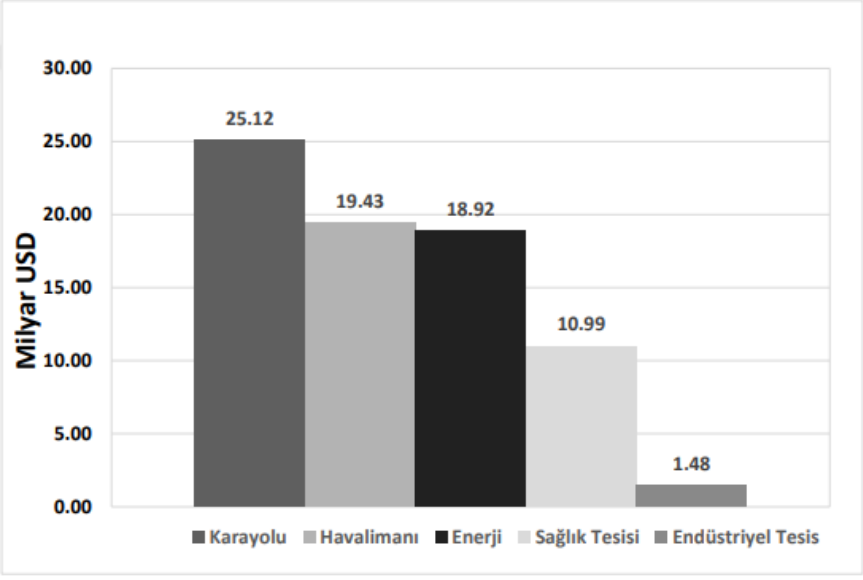

Şekil 4.1.Grafik KÖİ Yatırım Tutarlarının Sektörlere Göre Dağılımı
Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "KÖİ Proje Göstergeleri", https://www.sbb.gov.tr/koi-gostergeleri/, 2021

Tablo 4.2 Hazine Borç Üstlenim Taahhüdü Verilen KÖİ Projeleri Yatırım Tutarlarının Sektörlere Göre Dağılımı

Proje Adı	KÖİ Modeli	Borç Üstlenim Anlaşması Tarihi	Toplam Proje Maliyeti	Kredi Tutarı	Kredi Tutarı (ABD Doları karşılığı)
Avrasya Tüneli	Yap-İşlet-Devret	11.12.2012	$1,239,863,000	$960,000,000	960,000,000
Gebze-Orhangazi-İzmir (İzmit Körfez Geçişi) Otoyolu	Yap-İşlet-Devret	05.06.2015	$6,312,392,047	$4,956,312,328	4,956,312,328
Çanakkale-Malkara Otoyolu (1915 Çanakkale Köprüsü Dahil)	Yap-İşlet-Devret	16.03.2018	€ 3,159,721,036	€ 2,265,000,000	2,799,993,000
Ankara-Niğde Otoyolu	Yap-İşlet-Devret	07.06.2018	€ 1,462,628,902	€ 1,114,962,012	1,310,749,341
Kuzey Marmara Otoyolu - Kurtköy-Akyazı Kesimi	Yap-İşlet-Devret	16.09.2019	$3,661,656,404	$2,840,000,000	2,840,000,000
Kuzey Marmara Otoyolu - Kınalı-Odayeri Kesimi	Yap-İşlet-Devret	16.09.2019	$2,072,257,009	$1,595,000,000	1,595,000,000
Kuzey Marmara Otoyolu - Odayeri-Paşaköy Kesimi (3. Boğaz Köprüsü Dahil)	Yap-İşlet-Devret	02.12.2021	$3,456,244,239	$1,198,302,550	1,198,302,550
Aydın-Denizli Otoyolu	Yap-İşlet-Devret	30.12.2021	€ 1,118,643,935	€ 769,939,998	869,416,246
				Toplam	**16,529,773,464**

Kaynak:T.C. Hazine Bakanlığı, "2021 Yılı Kamu Borç Yönetim Raporu", Kamu Borç Yönetimi Raporu (hmb.gov.tr) , Şubat 2022.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA SUKUK : KİRA SERTİFİKASI

Tablo 5.3 Sukukun Ana Gelişim Aşamaları

Sukuk'un Klasik Kullanımı	Sukuk'u Geliştirme Girişimleri	İlk Dönem Sukuk İhraçları	Sukuk Piyasasının Oluşumu	Sukuk Piyasasının Genişlemesi
* Hicri 1. YY.'da, Emevi Halifesi 1. Mervan döneminde sukuk, benzeri vadesi geldiğinde emtia / tahıl alma hakkı veren emtia / tahıl senetleri düzenlendi. * 1775'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda (1299-1923) esham adı verilen kamu borçlanma senetleri ihraç edildi.	* Mukarada (Mudaraba) senetleri 1978 yılı başında Ürdün'de ihraç edildi. * 1980'de süreli katılım senetleri Pakistan'da ihraç edildi. * 1983'te Devlet Yatırım Senetleri (GII) Malezya'da ihraç edildi. * 1984'te Gelir Ortaklığı Senetleri Türkiye'de ihraç edildi. * Gelişim periyodu ve yeni gelişmenin olmadığı dönem	* İlk kurumsal sukuk ihracı, Shell tarafından 1990 yılında Malezya'da gerçekleştirildi. * Yerel, ufak tutarlı sukuk ihraçlarının Malezya'da gerçekleştirildiği takip dönemi. * Teori ve model inşası üzerine yaşanan gelişmeler: aktif ihracın gerçekleşmediği dönem	* 2001 yılında Bahreyn devleti tarafından icare temelli ilk kamu sukuk ihracı gerçekleştirildi. * Uluslararası derecelendirme kuruluşları tarafından derecenlendirilmiş, varlık temelli icare sukuk ihracı Malezya'da kamu tarafından gerçekleştirildi. * Vadesiz, Sosyal Sorumluluk, İkinci Derece Sukuklar vb. daha yenilikçi ürünlerin geliştirildiği dönem	* Sukuk'a güçlü yatırımcı iştahı. * Helal sektörün büyümesi sukuk piyasasının gelişimine katkı sağlaması. * Yasa düzenleyicilerin ihraççı olarak sürece dâhil olması. * Daha fazla yenilik beklenmesi.
Klasik Dönem	1990 Öncesi	1990-2000	2001-2016	2017- Gelecek

Kaynak: ISRA, Sukûk: Principles & Practices, International Shari'ah Research Academy for İslamîc Finance and Securities Commission Malaysia, Ed. by Beebee Salma Sairally, Marjan Muhammad, Kuala Lumpur, 2017. (Bahtiyar, 2021, s,12)

Dünya genelinde faizsiz finans bakımından artan öneme sahip olan kira sertifikası ihraçları ilk olarak Asya ve beraerinde Ortadoğu ülkelerinde görülmeye başlamıştır. Avrupa'da da son yıllarda ihraç sayılarında artış görülmektedir. Avrupa finans kaynakları ilk başlarda ülkeleri dışında alt yapı başta olmak üzere kamusal yatırımları gerçekleştirmiş olup zamanla

kendi ekonomileri güç kaybetmeye başlaması ile birlikte yatırımlar kendi bögelerine kaymaya başlamıştır.

Asya ülkeleri ve Ortadağu ülkeleri global fonların eksikliğinden dolayı hükümütler altyapı gibi projelere kaynak bulunması açısından kira sertifikası ihracına yönelmişlerdir. Bu durum afrika ülkerinde de aynı şekilde olmuştur. Günümüzde Dünya'nın hemen her yerinde kira sertifikası yolu ile fon bulma ve getiri sağlama sistemi uygunlanmaktadır.

Dünya'da ilk kira sertifikası ihracı 1992 yılında Malezya ' da yerli para birimi olan rinhgit ile yapılmıştır. 2002 yılında Amerikan Doları ile yine Malezya'da ihraç gerçekleşmiştir. Akabinde başta Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn gibi körfez ülkeleri ile Endonezya gibi ülkelerde ihraçlar yapılmıştır.

2010 tarihinde ülkemizde ilk sukuk ihracı yapılmış olmasına karşın kira sertifikalrının tüm çeşitleri ancak 2013 yılında mevzuatsal düzenlemeyle hayata geçmiştir. SPK'nın yayımladığı düzenleme ile kira sertifikası olarak adlandırılmış ve özel kesiminin de ihraç yolu ile kaynak elde etmesi sağlanmıştır. Bu yönü ile faizsiz tahvil veya faizsiz bono olarak da bilinmektedir. 2010 yılında yayımlanan bu tebliğ ile sukuk sadece kira sertifikası olarak tanımlanmış aynı zamanda tüm sukuk çeşitleri kapsamamakta, sadece icare kira sertifikasına benzemekteydi.

2013 yılında 2010 yılında çıkarılan tebliğ kaldırılarak yerinen sukuk ifadesinin yanı sıra, kira sertifikası; VKŞ'nin satın alma ya da kiralama yöntemi ile devir aldığı varlıklara finansman sağlamaya yönelik ve elde

edilen getirinin yine hisse payları oranınca aidiyet hakkı verildiği menkul kıymet olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

Aynı zamanda düzenlemeye Varlık Kiralama Şirketleri'nce sertifikaların ortaklık, yönetim alım satım ve eser anlaşmaları kapsamında da ihraç edilebileceği hususu da eklenmiştir. Yine tebliğde ayrıca belirtilen çeşitlerin dışında özelliği bakımından kurulca kira sertifikası olarak uygun görülen piyasa araçlarının değerlendirileceğine değinilmiştir.

5.1 Kira Sertifikası İhracı ile Yurt İçi Ve Yurt Dışında Gerçekleşen Finansman Örnekleri

1995 yılında, 350 Milyon Amerikan Doları tutarında Arabistan vatandaşı yatırımcı Abdullah Salih Keemal'in Malezya ' da gerçekleştirdiği ihraç, Dünya'da yapılan ilk ihraç niteliğindedir. Yine 2002'de Malezya Hazine Bakanlığı'nın 600 Milyon Amerikan Doları olarak gerçekleştirdiği ihraç ilk hazine kaynaklı olarak Kabul edilmektedir. (IIFM, 2013)

2012 yılında Malezya ' da otoyol işletmecisi olan Projek Lebuhraya Usahasama Berhad tarafından beş etaptan oluşan otoyol özelleştirmesi ve altyapı projesinin finansmanı amacıyla gerçekleştirilen kira sertifikası Dünya'da ilk müşareke sukuk ihracı olma özelliğindedir, 9,7 Milyar USD tutarlı ihraç aynı zamanda Dünya'nın en büyük kira sertifikası ihracıdır. Devlet garantisinde bulunan otoyol gelirleri yatırımcılara müşareke sukuk yöntemi ile 27 yıl vade ile sunulmuştur. (Müşareke Kira Sertifikası Finansman Modeli Örneği)

2013 yılında DanaInfra Nasional Berhad (DanaInfra – Malezya) üzerinden altyapı yatırımlarının finansmanı için kira sertifikası ihraçları murabaha sözleşmesine kapsamında 789,14 Milyon USD tutarında yapılmıştır. (Hibrit Kira Sertifikası Finansman Modeli Örneği)

Nijerya Devleti tarafından 2017 yılında 250 Mio. USD tutar ile 7 yıl vadeli olarak gerçekleştirilmiştir. İcare kira sertifikası ihracı ile gerçekleşen işlemde Devlet otoyollarının altyapı yapım, bakım ve onarım işleri gerçekleştirilmiştir. (İcare Kira Sertifikası Finansman Modeli örneği)

Pakistan Devlet kurumlarından Su ve Enerji Geliştirme Kurumu tarafından Neelum Jhelum Hidroelektrik Santrali projesinin yapım işi için 2016 yılında 955 milyon USD tutarında 2 yılı ödemesiz toplam 10 yıl vadeli müşareke kira sertifikası ihracı gerçekleştirilmiştir. İlgili kira sertifikası, Pakistan Merkez Bankası'nın ödeme garantisi altında NJHPC aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. (Müşareke Kira Sertifikası Finansman Modeli Örneği)

2017 yılında Malezya'da Tadau Energy (Güneş enerjisinden elektrik üretimi yapmaktadır.) firması tarafından Hibrit (istisna-icare) sözleşme çerçvesinde 59,2 mio USD'lik 16 yıl vadeli yeşil kira sertifikası ihracı yapılmıştır. (Yeşil Kira Sertifikası Finansman Modeli Örneği)

Türkiye'de ilk kira sertifikası ihracını Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. 2010 yılında 100 milyon USD tutarında gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin ilk proje finansmanı amaçlı kira sertifikası ihracı İstanbul Uluslararası Finans Merkezi projesi için Aktif Bank tarafından

gerçekleştirmiştir. 12.09.2014 tarihinde, yönetim sözleşmesine dayalı 1 yıl vadeli ve 100 mio TL nominal tutarla nitelikli yatırımcılara yönelik olarak ihraç gerçekleşmiştir. (Aktif Bank Sukuk Varlık Kiralama A.Ş., "2014 Yılı Faaliyet Raporu", https://aktifvks.com.tr/, Nisan 2021)

Katılım bankalarından Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., 1915 Çanakkale Köprüsü projesi için 300 mio EUR ve Ankara-Niğde Otoyolu projesi için ise 100 mio EUR olmak üzere her iki projeye istisna finansman modeli ile kira sertifikası ihracı ile finansman sağlamıştır. (Kuveyttürk Katılım Bankası A.Ş. www.Kuveytturk.com.tr – 2018)

Yap-İşlet-Devret modeliyle Konya Şehir Hastanesi projesine İslam Kalkınma Bankası (İKB) tarafından istisna sözleşmesine dayalı olarak 67,5 mio EUR finansman sağlanmıştır. Aynı zamanda Dünya'da Sağlık alanında yapılan ilk proje niteliğindedir.

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., %100 iştiraki olan KT Sukuk Varlık Kiralama A.Ş. aracılığıyla, DRD Filo Kiralama' nın "Fon Kullanıcısı ve Kaynak Kuruluş" olduğu 728 gün vadeli, 50 milyon TL tutarındaki ilk kurumsal kira sertifikası ihracını gerçekleştirmiştir. (Kuveyttürk Katılım Bankası A.Ş. www.Kuveytturk.com.tr – 2017)

SONUÇ

Son yıllarda ülkemizde Merkezi yönetimin hakim sisteminin esnetilmesi yönelik düzenlemelerde artış görülmektedir. Bu çalışmaların yapılmasındaki temel gaye yerel yöneytimlerin mali yapılarında daha bağımsız hale gelerek gelir ve Sermaye yönetimlerinin daha özerk olarak yapılmasının sağlanmasıdır.

Alt yapı ve üst yapı yatırımlarının yüksek kaynak gerektirmesinden dolayı yerel yönetimler, fon teminini için 1980 yılına kadar kamu kurumlarından borçlanma yoluna gitmekteydi. Bu dönemden sonra yapılan yapısal değişiklikler ile borçlanma ve fon temininde de değişim gözlemlenmektedir.

Sermaye Piyasası araçlarının henüz tam olarak kullanılmadığı bu dönemde Finansal derinlik ve risk in azaltılabileceği bir yapı da oluşturulamamıştır. Ancak yapılan yapısal düzenlemelerle yerel yönetimlerin merkezi denetimi esnetilerek yerel Kredi piyasasından finansman bulması eğilim verilmiştir.

Bu piyasalarda altyapı yatırımlarının finansman ihtiyacının her geçen gün derinleştiği anlaşılmaktadır. Dünya'da 2015-2030 yılları arasında altyapı yatırımlarının finansman ihtiyacının toplamda 93 trilyon USD olması beklenmektedir. İlgili 15 yıllık dönem için yıllık bazda ortalama 6 trilyon USD finansman ihtiyacı doğmaktadır. Günümüzde ise ortalama 3 trilyon USD altyapı finansmanı gerçekleştiği düşünüldüğünde; açığın büyüklüğü ve farklı finansman modellerine olan ihtiyaç daha net anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, devletler kamu bütçesinin yetersiz kalması veya farklı nedenlerle kamu dışındaki kaynakları altyapı yatırım projelerine dâhil etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de altyapı yatırımlarının finansmanı diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi 1980' li yılların başlarına kadar çoğu zaman Merkezi yönetimce gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Dünya'daki uygulamalarla benzer şekilde birçok finansman modelinin ülkemizdeki altyapı yatırımlarında kullanıldığı görülmektedir.

Günümüzde ülkemizde altyapı yatırımlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) oranı %1 seviyelerinde seyretmektedir. Nitekim 2021 yılında kamu kaynaklarıyla gerçekleşecek 3091 adet altyapı projesi için 138,3 milyar TL'lik ödenek ayrılmıştır. Bu projelerde en büyük payı %30,7 ile Ulaştırma ve Haberleşme sektörü almıştır. Türkiye'de 2040 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan altyapı yatırımları için ilave 405 milyar USD'lik finansmana ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.

Kamu bütçesinin yetersiz kalması durumunda Özel İştirakler yoluyla Sermaye piyasaları mevzuatı çerçevesinde Bankalar, VİŞ şirketleri kira sertifikası yolu ihracı ile gerek kamuya ait gerekse özel kesime ait alt yapı ve üst yapı projeleri, araştırma geliştirme, yapım gibi birçok projeye kaynak oluşturabilmektedir.

Ülkemizde islami bankacılık alanında uygulanan mevzuatın, yine kira sertifikalarının ihracı ve finansmanında mevzuatsal ve kanunsal geliştirmelerin devam etmekte olduğu görülmektedir.

Son yıllarda artan yatırımlar yatırım finansmanı kapsamında Kredi finansman modeline göre yatırımcılar açısından daha az riskli, daha uygun maliyetlerle ve uzun vadeli kaynak oluşturulabilmekte, proje nakit akışı ve geri ödeme tablosu arasında oluşabilecek uyumsuzluklar, kira sertifikası ihracında proje varlıklarına dayalı finansman yapıldığından bertaraf edilebilmektedir. Aynı zamanda ilave teminata ihtiyaç duyulmadan ve kredinin geri çağrılma riski olmadan borçlanma yapılabilmektedir.

Yatırımcılara düzenli ve şeffaf bilgilendirme yapılan kira sertifikası finansman modelleri; faizsiz getiri elde etmek isteyen yatırımcıların

kaynaklarının, ekonomiye kazandırılması açısından önemli bir araç haline gelmektedir.

Yapılan araştırma neticesinde dünyada, kamunun, yerel yönetimlerin yatırımlarının finansmanında kira sertifikası ihracını yolu alt yapı, üst yapı vb büyük ölçekte proje yatırımlarını finanse eden ülkeler bulunduğu, ülkemizde son yıllarda artan bir şekilde kira sertifikası finansman modelleri kullanılarak Ankara - Niğde Otoyol işi, Konya Şehir Hastanesi Yapım işi, Çanakkale Köprüsü İnşaatı Yapım işi gibi yüksek tutarlı projelerin başaralı bir şekilde finansmanının yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Thomas, O. (2005). Das Modellverständnis in der Wirtschaftsinformatik: Historie, Literaturanalyse und Begriffsexplikation. Inst. für Wirtschaftsinformatik.

Afshar, T. A. (2013). Compare and contrast Sukuk (Islamic Bonds) with conventional bonds, are they compatible?. Journal of Global Business Management, 9(1), 44.

Al-Amine, M. ve Al-Bashir, M. (2001). The Islamic bonds market: possibilities and challenges. International Journal of Islamic Financial Services, 3(1), 1-18.

Sümer, E. (2020). Sukukun Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi. TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

OECD (2020, Aralık) "G20 Antalya Action Plan", (Çevrimiçi), Erişim adresi https://www.oecd.org/

Bahtiyar, E. ve Bayındır, S. (2021). Altyapı Yatırımlarının Mevcut Finansman Modelleri İle Sukuk Finansman Modelinin Mukayeseli Analizi.

Altınay, A., Soba, M., ve Temel, E. Faizsiz Finansman Olgusu ve Çağda Murabaha. Bildirgeler Kitabı, 97.

Yücel, F. E. ve Demirel, B. B. (2012). Günümüzün gözde finansman aracı: Sukuk. İstanbul: Ernst & Young.

Güler, B. (1997), "Yerel Yönetimler ve Dış Borçlanma", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Ankara, C. 6, S. 2, s. 20-30.

Çınar, T. ve Güler B. (2004), Yerel Maliye Sistemi, TODAİE, Ankara.

Çınar, T. (2004), "Yerel Kredi Sistemi ve Yerel Yönetimlerin Dış Borçlanması", Kamu Yönetimi Dünyası, Ankara, Yıl 5, S. 17-18, s. 22-30.

Yakar, S. ve Kandır, S.,K., (2012), "Türkiye'de Belediyelerin Tahvil İhracı ve Amerika

SPK (2017), Derecelendirme Faaliyetiyle Yetkili Kuruluşlar, Erişim adresi http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=6&pid=10&subid=1,

(DIFC) (2009) Dubai International Financial Centre Sukuk Guide Book.

BÖLÜM 10

ÇİN HALK CUMHURİYETİ VERGİ SİSTEMİ

Ravan MUHAMMED[1]

[1] Siirt Üniversitesi, İktisadi idari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Siirt, Türkiye. Orcid ID: 0000-0002-9885-0139

GİRİŞ

Çin sosyalist piyasa ekonomisi sistemi kapitalist piyasa ekonomisinden önemli ölçüde farklı ilkelerine göre işleyen bir sistemdir. Çin'de piyasa ekonomisi Marx'ın diyalektik ve tarihsel anlayışına dayalı olarak tanımlanır. Materyalizm ve ülkenin sosyalist teorisi üzerine önemli bir ölçü işlevi gördüğü için Çin kapsayıcı bir sosyalist ülke olarak ilerleyebilir. Özellikle, Çin ekonomisi mantıksal olarak değişkenlik göstermektedir. Kapitalist piyasada piyasa ekonomisinden "görünmez elin" olduğu ekonomi sistemi talep ve arz tarafından işletilmektedir. Örneğin, fiyatların yalnızca "görünmez el" tarafından belirlendiği ve kaynakların verimli bir şekilde dağıtıldığı kapitalist piyasa ekonomisi sisteminin aksine, piyasadaki fiyatlar ve kaynaklar, sosyalist piyasa ekonomisi sisteminde hem "görünmez" hem de "görünür" eller tarafından yönetilmektedir

Ulusal kalkınma hedeflerine ve vergi tabanındaki artışa uyum sağlamak için hükümet, ekonomik ve sosyal bağlamlara bir vergilendirme sistemi yerleştirmelidir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, vergi sisteminin reformu Danwei'de yerleşik, işletmelerde yerleşik ve toplumla yerleşik olmak üzere üç aşamadan oluşmuştur.

Çin'deki vergi tabanı, üretimden yeniden dağıtıma ve milli gelirin dolaşımında servet birikimine doğru kayarken, vergi sistemi de kademeli olarak ekonomide yerleşik olmaktan topluma yerleşik hale gelecek ve bu da vergi sistemi reformu için yeni zorluklar ortaya çıkaracaktır.

1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ VERGİ SİSTEMİ:

Çin Halk Cumhuriyeti 1949'da ilk kurulduğunda Çin'in vergi sistemi pratikte kaos içindeydi. Şimdi Devlet Konseyi olan Hükümet Yönetim Konseyi, 1950'de Ulusal Vergi Politikalarının Uygulama Standartlarını yayınlamış ve ülke çapında uygulanan vergi kurallarını birleştiren ve vergi kurallarını belirleyen Ulusal Vergi Politikalarının Uygulanma Standartlarını yayınlamıştır. Çin'de vergilendirme için temel yasal çerçeveye sonraki yıllarda çeşitli revizyonlar ve iyileştirmeler yapılmıştır. Çin'in 1950'lerden 1970'lere kadar olan vergi sistemi, ekonomiyi ayarlamak için bir araç olmaktan çok, yalnızca sermaye toplamak amacıyla tasarlanmıştır.

1978'de, Başkan Mao Zedong'un ölümünden ve Kültür Devrimi'nin (1966-1976) sona ermesinden iki yıl sonra, Deng Xiaoping liderliğindeki devlet hükümeti Çin'e piyasa ilkeleri getirmeye karar vermiştir.

Böylece "Reform ve Dışa Açılma" politikasını benimsemiş. Çin Komünist Partisi 11. Merkez Komitesinin Üçüncü Genel Kurulu'nda. Bir piyasa ekonomisine dönüşümü kolaylaştırmak için bir dizi reformatif önlem kabul edilmiş ve bu vergilendirmeyi Çin'in devam eden ekonomik geçişinde giderek daha önemli bir role yerleştirmiştir.

1980'lerde, Ortak Girişimler için Kurumlar Vergi Yasası, Yabancı Teşebbüsler Yasası ve Bireysel Gelir Vergi Yasası dahil olmak üzere birçok önemli vergi yasası yürürlüğe girmiştir. Katma değer vergisi (KDV) ve kurum vergisi ile ilgili düzenlemelerin ilk taslakları 1984 yılında yayınlanmıştır.

1994 yılında, merkezi ve yerel yönetimler arasında yeni bir vergi geliri paylaşım sistemi kuran ve yerel yönetimlere daha fazla mali güç veren önemli bir vergi reformu gerçekleşti. Sırasıyla mevcut kuralların planları olan KDV, BT ve tüketim vergisine ilişkin Geçici Düzenlemelerin tümü 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girdi. Reform, çeşitli gelir vergilerini daha da üç kategoriye entegre etti: yerli işletmelerde CIT, yabancı işletmeler yabancı yatırımlı işletmeler ve HTE; bunlar ayrıca 2008'de tek bir CIT ve HTE'de sentezlendi.

Bugün, Çin vergi sisteminde devam eden reformlar KDV reformu ve HTE reformunun esasen tamamlanmasıyla birlikte, yetkililer ülkede şeffaflığı, uyumu ve iş yapma kolaylığını iyileştirmeye çalışırken Çin'in vergi sistemi halâ hızlı bir şekilde gelişmektedir.

1.1. VERGİ MEVZUATI:

Kanunsuz vergi olmaz ilkesi ÇHC'de de karşılığını bulmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası md.56 ''Yasalar uyarınca, vergi ödemek Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının görevidir'' hükmüne sahiptir (Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası). Anayasal bu hüküm doğrultusunda, vergi yasalarını veya vergi politikasını formüle etme yetkisine sahip devlet organları arasında Ulusal Halk Kongresi ve Daim Komite, Devlet Konseyi, Maliye Bakanlığı, Devlet Vergi İdaresi, Devlet Konseyi Tarife ve Sınıflandırma Komitesi ve Gümrükler Genel İdaresi yer alır. Çin'de, vergi mevzuatı, politikaları oluşturmak ve formüle etmek için kanunla yetkilendirilmiş birçok yetki vardır.

Bunlar: Halk Meclisi ve Daim Komitesi, Devlet Konseyi, Maliye Bakanlığı, Devlet Vergi İdaresi ve Gümrük Genel İdaresi.

Yasama yetkileri, yukarıda belirtilen makamlar arasında aşağıdaki şekilde dağıtılır:

- Gelir Vergisi Kanunu gibi kanunlar Çin Halk Meclisi tarafından hazırlanır ve Merkez Daim Komitesi tarafından onaylanır.
- Devlet Konseyi, örneğin Çin Vergi Tahsilat Kanununun uygulanması ve ayrıntılı kuralları gibi vergilendirme ile ilgili idari düzenlemeler ve kurallar yapar.
- Maliye Bakanlığı, Devlet Vergi Dairesi ve Gümrük Genel İdaresi, katma değer vergisine ilişkin geçici düzenlemelerin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı kuralların belirlenmesinden ve kişilerin gönüllü gelir vergisi beyanına ilişkin işlemlerden sorumludur.

1.2. ÇİN VERGİ SİSTEMİNİN TÜRLERİ:

Çin'deki vergi sistemi, tek ülke ve farklı vergi sistemleri olarak bilinmek ve benzersiz sistemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu, Çin'deki siyasi ve coğrafi durumun özgünlüğünden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak Çin'de, niteliklerine göre üç kategoriye ayrılabilecek on sekiz farklı vergi türü vardır (State Taxation Administration).

Birincisi: KDV, Tüketim Vergisi, Araç Satın Alma Vergisi ve Gümrük Vergisi gibi mal ve hizmet vergileri. İkincisi: Kurumsal Gelir Vergisi ve Bireysel Gelir Vergisi dahil olmak üzere gelir vergileri. Üçüncüsü ise: Arazi değerleme Vergisi, Emlak Vergisi, Şehir ve İlçe Arazi Kullanım Vergisi, Tarım Arazileri Meslek Vergisi, Tapu Vergisi, Kaynak Vergisi, Taşıt ve Gemi Vergisi, Damga Vergisi, Şehir Bakım ve İnşaat Vergisi,

Tütün Vergisi, Gemi Tonaj Vergisi ve Çevre Koruma Vergisi dahil olmak üzere emlak ve davranış vergileri.

1.2.1. Mal ve Hizmet Vergileri:

1.2.1.1. Katma Değer Vergisi:

Çin'e mal ithal edenlerle birlikte Çin'de mal satan tüzel ve gerçek kişiler, onarım ve kurulum hizmetleri sağlayan veya maddi olmayan varlıklar ve taşınmazlar üzerinde hizmet satanlar bu tür vergilerden mükelleflerdir.

Mal ve hizmet vergileri, malların satışı ve ithalatı, onarım ve kurulum hizmetleri, maddi olmayan duran varlıklar ve taşınmaz mallar üzerinden alınmaktadır.

1.2.1.2. Özel Tüketim Vergisi:

Çin'de üretim yapan, işlemeye izin veren veya Çin'e vergiye tabi tüketim malları ithal eden kuruluşlar ve kişiler, eyalet konseyi tarafından belirlenen vergiye tabi lüks ya da zorunlu olmayan olarak sınıflandırılan malların üreticileri ve itahlaçıları ve satıcılar tarafından ödenmektedir. Tütün, alkol, araba, havai fişekler, mücevherat, kozmetik vb. on beş çeşit tüketim mallar üzerinden alınmaktadır.

1.2.1.3. Taşıt Alım Vergisi:

Çin'de vergiye tabi araç satın alan tüzel ve gerçek kişiler ,150 ml'den fazla deplasmanlı otomobil motosikletleri, tramvaylar ve römorklar satın alanlar bir kerelik olmak üzere bu tür vergi ödemeye mükelleflerdir.

1.2.1.4. Gümrük Vergisi:

İthal edilen malın alıcısı, ihraç edilen malın göndericisi ve Çin'e giren eşyanın sahipleri bu tür vergi ödemeye mükelleflerdir. Çin'e ithal

edilmesine ve Çin'den ihraç edilmesine izin verilen mallar ve Çin'e giren eşyalardan alınmaktadır.

1.2.2. Gelir Üzerinden Alınan Vergileri:

1.2.2.1. Kurumlar Vergisi (KV):

Çin'de yapılan; yerleşik ve yerleşik olamayan işletmeler tarafından elde edilen gelirler üzerinden alınır. ÇHC'ye yatırım getirmek için kurumlar gelir vergilerinde farklı imtiyazları tanımlamıştır. Çin'de yerleşik işletmeler ülke içinde ve dışında elde etikleri gelirleri üzerinden kurumlar vergisine tabidir. Çin'de yerleşik olmayan işletmeler ise sadece Çin topraklarında elde ettikleri gelirler üzerinden vergilendirir.

Tablo 2.1. Çin'de vergilendirebilir gelir ve vergi oranı

Yıllık vergilendirilebilir gelir	Vergi oranı (%)
0 ile 30.000	3
30.000'den 90.000'e	10
90.000'den 300.000'e	20
300.000'den 500.000'e	30
500.000'den fazla	35

Kaynak: PWC China. (2021)

1.2.2.2. Bireysel Gelir Vergisi (BGV):

Çin'de mukimler ya da Çin'de gelir elde edenler Çinli vatandaşlar ve yabancılar, istihdam, serbest meslek veya diğer bireysel gelir kapsamından elde edilen gelir üzerinden BVG' ye tabidir.

Mukim vergi mükellefleri, Çin'de ikamet eden veya vergilendirme döneminde toplam 183 gün veya daha fazla bir süre Çin'de ikamet eden

kişilerden ve ülkenin içinden ve ülkenin dışından elde edilen gelirler üzerinden alınmaktadır.

Ayrıca mukim olmayan mükellefleri, vergiye tabi bir yılda toplam 183 günden fazla olmayan bir süre içinde Çin'de ikametgahı veya ikametgahı olmayan kişilerden ve ülkenin içinden elde edilen gelirler üzerinden BGV'ye tabidirler.

Bireysel gelir vergisi kapsamına giren gelir türleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İstihdam geliri (maaşlar ve ücretler).
- Serbest melek faaliyetlerden elde edilen gelirler.
- Yazarlık ücretleri.
- Telif bedeli.
- Ticari kazançlar.
- Faiz, temettüler ve kar dağıtımı.
- Kira geliri.
- Mülkiyet devri gelirleri.
- Arazi gelirleridir.

Tablo 1.2. Çin'de Bireysel Gelir Vergisi:

Yıllık vergilendirilebilir gelir	Vergi oranı (%)
0 ile 36.000	3
36.000'den 144.000'e	10
144.000'den 300.000'e	20
300.000'den 420.000'e	25
420.000'den 660.000'e	30
660.000'den 960.000'e	35
960.000'den fazla	40

Kaynak: PWC China. (2021)

1.2.3. Emlak Ve Davranış Vergileri:

1.2.3.1. Arazi Takdir Vergisi:

Çin'de devlete ait yer üstü arazi inşaatçıları ve bunlara bağlı tesisleri kullanma hakkını devreden ve bu devirden gelir elde eden kişi ve kuruluşlar bu tür transferlerin arttırılmış değeri arazi takdir vergisine tabidir.

1.2.3.2. Emlak Vergisi:

Ticari amaçla kullanan ya da kiralanan gayrimenkuller üzerinden vergilendirilir. Çin'deki şehirler, taşra kasabalar, idari kasabalar, sanayi ve maden bölgelerindeki evlerin sahiplerinden alınmaktadır.

1.2.3.3. Kent Ve Kasaba Arazi Kulanım Vergisi:

Şehirlerde, kasabalarda ve sanayi ve madencilik bölgelerindeki arazi kullanılan tüzel ve gerçek kişiler bu tür vergiden mükelleflerdir.

1.2.3.4. Ekilebilir Arazi Kullanım Vergisi:

Çin'de ev inşa etmek veya diğer tarım dışı inşaat amaçları için ekilebilir araziyi kullanan tüzel ve gerçek kişilerden alınmaktadır.

1.2.3.5. Tapu Vergisi:

Çin'de arazi ve evleri devralan gerçek ve tüzel kişiler tapu vergisine tabi olmaktadır. Devredilen arazi kullanım hakkının veya konutun mülkiyet hakkının veya arsa kullanım hakkı ile konut sahibi geminin değiş tokuşunda veya hediye edilmesinde farklı oranlarda tapu vergisi alınabilmektedir.

1.2.3.6. Kaynak Vergisi:

Ham petrol, doğal gaz, kömür, diğer metal olmayan cevherler, demir cevherleri ve tuz vergisi söz konusudur. Çeşitli vergilendirilebilir maden kaynaklarını işletmek veya tuz üretmekle uğraşan tüzel ve gerçek kişilerden alınmaktadır.

1.2.3.7. Araç Ve Gemi Vergisi:

Çin'deki vergilendirebilir araç ve geminin sahipleri ve yöneticilerinden alınmaktadır. Çin'deki tüm araç ve vergilere yıllık bazda sabit bir miktarda vergilendirilir.

1.2.3.8. Damga Vergisi:

Çin'de vergiye tabi belgeleri değerlendiren veya alan tüzel ve gerçek kişilerden alınmaktadır.

1.2.3.9. Kentsel Bakım Ve İnşaat Vergisi:

Katma değer vergisi, tüketim vergisi, kurum vergisi tabi olan tüzel ve gerçek kişilerden alınmaktadır.

1.2.3.10. Tütün Vergisi:

Çin'de tütün ürünleri satın alan tüzel kişiler bu tür vergi mükellefleridir.

1.2.3.11. Denizcilikte Tonaj Vergisi:

Bu verginin mükellefleri, denizaşırı limanlardan Çin limanlarına giren gemilerdir.

1.2.3.12. Çevre Koruma Vergisi:

Bu tür vergi mükellefleri Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde ve Çin Halk Cumhuriyetinin yargı yetkisi altındaki diğer deniz alanlarında

kirleticileri doğrudan çevreye boşaltan işletmeler, kamu kurumları ve diğer üreticiler ve operatörlerdir.

2. ÇİN HALK CUMHURİYETİ VERGİ SİSTEMİNİN REFORMU:

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana vergi sistemi de önemli ölçüde gelişmiştir. Yeni Çin'in ilk aşamalarında vergi sistemi birleşik değildi ve devlet ile işletmeler arasındaki dağıtım ilişkisi net değildi. 70 yılı aşkın bir süredir sürekli reformdan sonra Çin özelliklerini yansıtan piyasa ekonomik sistemine uygun bir vergi sistemi kurmuştur. Mali gelirin standardizasyonu önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Vergiler, ulusal yönetişimde hayati bir rol oynamış ve Çin'in vergi gelişiminin 70 yıllık tarihinde, vergi sistemi her zaman topluma ve ekonomiye yerleşmiştir.

Çin vergi sisteminde reformların büyüklüğü ve ana hedefleri de sürekli değişmektedir. Genel olarak, 70 yıllık vergi sistemi reformu, önemli içgörürler ve yasalar geliştirme süreci olarak özetlenebilir. Çin Hükümeti, vergi kaynaklarını en etkin biçimde özümsemek için, vergi sistemini, planlama ekonomisindeki ekonomik ve sosyal kompleks olan Danwei'deki bir yerleşiklikten, işletmelerdeki bir yerleşikliğe ve daha sonra, ulusal ihtiyaçları karşılamak için toplumdaki yerleşikliğinin büyüklüğünü derinleştirmeye dönüştürdü. Şu anda Çin, modern bir vergilendirme sistemini teşvik etmeli ve toplumdaki vergi yerleşiminin büyüklüğünü derinleştirmeye devam etmelidir.

Çin, 1988 yılında geleneksel ekonomik planlama modeli altında eski vergi sisteminde reform yapmaya başladı. O zamandan beri reformları

formüle etme, uygulamaya koyma ve mükemmelleştirmek için sürekli çaba gösterme sürecinden geçti.

2.1. 1949'DAN 1980'E KADAR VERGİ SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ:

O zamanlar, ekonomik kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, ulusal sanayileşme ile neredeyse eş anlamdadır. Bu nedenle, Çin'in kalkınma stratejisi sosyalist sanayileşme ile başladı, ağır sanayiye öncelik verildi (Lin ve diğ., 2013). Ayrıca sanayi ve ticaretin millileştirilmesini ve tarımın kollektifleştirilmesini teşvik edildi. Sonuç olarak, devlete ait işletmelerin (KİT) oranı hızla arttı ve KİT'ler kısa sürede ulusal ekonominin direği haline geldi.

Planlı ekonomi sisteminde işletmeler, her ne kadar işletme olarak adlandırılsalar da modern ekonomideki ekonomik özneler gibi değildiler. KİT'lerde devlet, işletmelerin ticari özerkliğinin yerini alan doğrudan planlı yönetim uyguladı. Böylece KİT'ler, devlet idari teşkilatlarının uzantısı ve doğrudan devlet idaresine tabi alanın toplum üzerindeki bir parçası haline geldi (Lu, 1993). Sosyalist ilkelerin geleneksel yorumuna göre, KİT'lerde çalışanlar, sosyal servetin çalışanlardan ziyade doğrudan sahipleriydi, İstihdam için KİT'lere girer girmez, ücretler, sigorta ve yaşamları boyunca tüm ihtiyaçlarının ve refah ihtiyaçlarının sağlanması dahil olmak üzere bir dizi kapsamlı sosyal yardımdan yararlandılar. İşletmelerde çalışanların hakları tanınırken, devleti temsil eden işletmeler her işçinin tüm yaşamından sorumluydu (Lu, 1989). Planlı bir ekonomi sistemindeki özel hücreler olarak, devlete ait ve kolektif işletmeler, üretim, dağıtım ve tüketim gibi çeşitli ekonomik ve sosyal işlevlere sahip özel kuruluşlardı. Bunlar, yerel

akademide "birimler" (danwei) olarak adlandırıldı (Li ve diğ., 1996). Danwei, devlete vergi ve kar sağlamak ve yaşamları boyunca işçilerin ve personelin eğitim, tıbbi bakım, barınma ve sosyal güvenlik giderlerini işletme geliri ile ödemek zorundaydı.

Eşsiz tarihsel arka planda, danwei, ekonomideki yerleşikliği ve toplumdaki yerleşikliği ile karakterize edildi ve bu nedenle danwei, planlı ekonomi döneminde Çin'in birincil vergi kaynağını temsil edilebilir.

2.1.1. Vergi Sistemin Reformu:

(Vergi idaresinin birleştirilmesi ve vergilendirmenin basitleştirilmesi):

Özetle, bu dönemde vergi sisteminin reformu iki tarihsel koşulun gerekliliklerini karşıladı: ilki, ekonomik büyümeyi teşvik eden ulusal kalkınma hedefi; ikincisi, danwei'nin birincil vergi kaynağı olarak ortaya çıkması. Bu nedenle vergi sisteminin amacı vergi idaresini birleştirmek, yeni bir vergi sistemi kurmak, sınai ve ticari vergileri basitleştirmekti. Ve 1949'da ilk ulusal vergi konferansı, vergi gelirlerini artırma, vergi idaresini birleştirme, vergilendirmeyi basitleştirme ve vergi yükünü makul hale getirme önerisini kabul etti. Daha sonra 1950 yılında Devlet İdare Meclisi, ülke genelinde mal vergileri ile sınai ve ticaret vergileri dahil olmak üzere 14 çeşit verginin tek bir şekilde alınmasını şart koşmuştur. Böylece yepyeni, birleşik bir ulusal vergilendirme sistemi kuruldu.

2.2. 1980'DEN 1994'E VERGİ SİSTEMİ REFORMU:

(İşletmelerin seferber edilmesi):

Bu aşamada vergi sistemi reformu iki yöne odaklanmıştır. Biri, yabancılarla ilgili bir vergilendirme sisteminin kurulmasıydı; diğeri ise işletmelerin, özellikle KİT'lerin seferber edilmesi ve işletmelerin canlılığının teşvik edilmesiydi.

İlk olarak, 1980'de Çin, dışa açılma ve ekonomik kalkınma politikasını kolaylaştırmak ve yabancı yatırım ortamı çekmek ve iyileştirmek için yabancılarla ilgili bir vergilendirme sistemi kurdu. Çin-yabancı ortak girişimlerinin gelir vergisi açısından, yabancı işletmeler ve yabancı personel yasal olarak netleştirildi. Ciro vergileri ile ilgili olarak, Çin-yabancı ortak girişimler ve yabancı şirketler, sürekli olarak konsolide sınai ve ticari vergilerle tahsil ediliyordu. Emlak vergisi açısından yabancı sermayeli işletmeler, yabancı işletmeler ve yabancı personel üzerinden kentsel emlak vergisi ile taşıt ve gemi ruhsatı vergisinin tahsiline yeniden başlandı.

İkinci olarak, iki aşamalı bir "kârdan vergiye" reformu uygulandı. İşletmeleri harekete geçirmek ve canlandırmak için, 1983 ve 1985'te KİT'lerde "kârın vergiye dönüştürülmesi" reformu gerçekleştirildi; yani teslimat kârlarının yerini vergiler aldı ve vergi sonrası kârlar işletmelerin kendileri tarafından kontrol edildi. Reform ile devlet ile işletmeler arasındaki dağıtım ilişkisi vergi şeklinde sabitlenmiştir. İşletmelerden elde edilen vergi gelirlerinin toplam tutarı ve büyüme oranı ile mali gelir içindeki oranı önemli ölçüde artmıştır.

Bu aşamadaki reformlar işletmelerin canlılığını arttırdı, KİT üretimini harekete geçirdi ve GSYİH'deki artışı sürekli olarak destekledi. Bununla birlikte, vergilendirme sisteminin aşırı basitleştirilmesi, "güç ve kârların ademi merkezileştirilmesi" ve "işletmelerde zenginliğin korunması", iki orantıda önemli bir azalmaya yol açmıştır. Ciddi mali gelir sıkıntısı nedeniyle, merkezi hükümet yerel yönetimlerden "borç almak" zorunda kaldı ve bazen parayı geri ödeyemedi bu yüzden merkezi finans uçurumun kenarındaydı. Dolayısıyla vergi reformunun bir sonraki aşaması, ulusal mali geliri korumak, vergi kaynağını etkin bir şekilde emmek ve "iki oranı" artırmaktı.

2.3. 1994'TEN 2013'E VERGİ SİSTEMİ REFORMU:

(Sosyalist piyasa ekonomisinin kurulması ve iyileştirilmesi)

Ulusal mali geliri garanti altına almak, ekonomik akışı teşvik etmek, tam rekabeti teşvik etmek ve piyasa ekonomisinin olumsuz dışsallığını sınırlamak için Çin, iki açıdan iki aşamalı bir vergi reformu gerçekleştirdi: Emtia piyasasını birleştirmek ve faktör piyasasını birleştirmek.

İlk adımda, sosyalist bir piyasa ekonomik sistemi kurmanın ihtiyaçlarını karşılamak için, Çin'in vergi sistemi, 1994 yılında yeni Çin'in kuruluşundan bu yana en büyük ve en kapsamlı reformu gerçekleştirdi. Emtia piyasasını birleştirmek için hükümet aşağıdaki önlemleri aldı.

Ciro vergisi kapsamlı bir şekilde yeniden düzenlendi; yabancı sermayeli işletmelere uygulanan ürün vergisi ile sınai ve ticari konsolide vergi kaldırıldı; katma değer vergisi standart hale getirildi (malların üretimi, toptan satışı, perakende satışı ve ithalatına uygulandı); tüketim vergisi

öne sürüldü ve işletme vergisi düzeltildi (reformdan sonra, hizmet sunumu, maddi olmayan duran varlıkların transferi ve gayrimenkul satışı üzerinden işletme vergisi alındı). Ana kısım olarak katma değer vergisi ek olarak bir tüketim vergisi ve bir işletme vergisi ile, dahili-harici bir birleşmeyi ifade eden bir dolaşım vergi sistemi oluşturuldu. Sanayi piyasası ile yurt içi ve yurt dışı emtia piyasalarının birleştirilmesi sağlandı.

Faktör piyasasının birleştirilmesinde iki ana reform vardı: birincisi, yerli teşebbüslerin sermaye faktörü piyasasının birleştirilmesini sağlamak için yerli teşebbüslerin gelir vergisi birleştirildi, kamu iktisadi teşebbüslerinin gelir vergisi ve düzenleme vergisi çıkarıldı, iptal edildi. Kolektif teşebbüslerin ve özel teşebbüslerin gelir vergisi iptal edildi; ikincisi, işgücü faktörü piyasasının birleştirilmesini sağlamak için bireysel gelir vergisi birleştirildi, bireysel gelir düzeltme vergisi ile kentsel ve kırsal bireysel endüstriyel ve ticari hane halklarının gelir vergisi kaldırıldı. Vergilendirilebilir kalemler ve vergi oranları yeniden düzenlendi.

Bu vergi reformunda, başlangıçta sosyalist piyasa ekonomik sistemine uyarlanmış bir vergilendirme sistemi kurdu. Vergilendirme sistemi yapısı basitleştirilmiş ve standartlaştırılmış, vergilerin ekonomiyi düzenlemedeki kaldıraç rolü güçlendirilmiş ve mali geliri arttırmayı başarmıştır. "İki oranlı" düşüş eğilimi tersine dönmüştü. Ancak, yerel ve uluslararası işletmeler için farklı kurumlar vergisi sistemleri, sanayi ve hizmet işletmeleri için farklı vergilendirme sistemleri (endüstriyel işletmeler katma değer vergisi ile alınırken hizmet işletmeleri için farklı vergilendirme sistemleri) gibi bazı faktörler, piyasanın birleşmesine hâlâ

engel olmuştur. İşletmeler tarafından işletme vergisi ile satın alınan ekipman gibi sabit varlıklar için girdi vergisi indirimi yapılmasına izin verilmedi ve vergi sistemi reformunun bir sonraki adımı, birleşik pazarın iyileştirilmesiydi. İkinci adımda, sosyalist piyasa ekonomik sistemini iyileştirme ve piyasayı birleştirme ihtiyaçlarını karşılamak için Çin hükümeti vergilendirme sisteminin mükemmelleştirilmesi üzerinde çalışmaya başladı.

2.3.1. Vergi Sisteminin Özellikleri Ve Reformun Etkisi:

1980'den 1994'e kadar olan vergi sistemi reformu, esas olarak, yabancılarla ilgili bir vergilendirme sistemi ve iki aşamalı bir "kardan vergiye" süreci oluşturmak için uygulandı. Yabancı kaynaklı vergilendirme sistemi, yabancı sermayeli işletmelerde bir vergi yerleşimi gerçekleştirdi ve iki aşamalı “kardan vergiye” süreci, devlete ait işletmelerin sağladığı kârları vergi gelirine dönüştürdü. Devlete ait işletmeler, mali gelir ve vergi gelirlerine birincil katkıda bulunanlar olmaya devam ettiler. Devlete ait işletmelerin reformunun ilerlemesiyle, ekonomik ve sosyal işlevlerin çeşitli sorumlulukları olan "Danwei" den gerçek modern "İşletme" kuruluşlarına yavaş yavaş dönüştüler. Buna göre, vergi sistemi yavaş yavaş danwei'deki yerleşiklikten, önemli bir ekonomik konu olan işletmedeki yerleşikliğe dönüşmüştür.

1994'ten önce, işletmeler esas olarak kâr sağlıyor, gelir vergileri ödüyordu ve vergiler ekonomiye kârlar ve doğrudan vergiler şeklinde yerleştiriliyordu. 1994'ten sonra işletmeler ağırlıklı olarak katma değer vergileri, işletme vergileri ve tüketim vergileri ödemeye başladı ve vergiler, esas olarak, fiyat kanalında dolaylı bir vergi şeklinde ekonomiye yerleştirildi.

Ayrıca, bireysel gelir vergisinin getirilmesi, toplumda yeni bir yerleşimi mümkün kıldı ve bu aynı zamanda modern ülkelerin vergilendirmeyi topluma yerleştirdiği ana biçimdir. Bununla birlikte, toplumdaki yerleşiklik derecesi hâlâ çok düşüktü. Bu arada, yukarıda bahsedildiği gibi, 1994'ten sonraki vergi reformu, emtia piyasası ile faktör piyasasının birleşmesini etkin bir şekilde teşvik etti.

Ancak, 1994 yılında uygulamaya konulan vergi paylaşım sisteminin mali yönetim sistemi, yerel yönetimler arasında ekonomik kalkınma hevesini harekete geçirmiş ve şiddetli yerel rekabete neden olmuştur. Yerel yönetim, rekabet avantajı elde etmek için örtülü biçimde vergi tercihi uygulamaları yürütmüş, vergi toplama ve yönetimine müdahale etmiş dolayısıyla vergi bunalımları yaratmıştır. Sonuç olarak, piyasa düzeni bozulmuş ve yerel pazar bölünmüştü. Tek bir pazarın oluşumu engellenmiş, bu da ekonomiye vergi yerleştirmenin etkisini zayıflatmış ve ekonominin düzenlenmesine, ekonomik yapının optimizasyonuna ve bilimsel gelişmeye elverişli olmamıştır. Bu sorunların bir sonraki aşamadaki vergi reformunda çözülmesi gerekiyordu.

2.4. 2013 SONRASI VERGİ SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ (TOPLUMA ENTEGRE OLMA):

2013 yılında, 18. Merkez Komitesinin Üçüncü Genel Oturumu, reformu kapsamlı bir şekilde derinleştirme genel hedefini sürdürmeye karar verdi. Reformun genel amacı, sosyalist piyasa ekonomik sistemini kurmak ve geliştirmekten, ulusal yönetim sisteminin ve yönetim kapasitesinin modernizasyonunu teşvik etmeye doğru değişti.

Sosyalist piyasa ekonomisini geliştirme ve iyileştirme ile geçen 20 yıldan sonra, Çin'deki üçüncül sanayi hızla gelişti, temelde ikincil sanayi

oranına ulaştı ve vergi gelirlerine %50'den fazla katkıda bulundu. İkincil ve üçüncül sektörler, vergi artışının %90'ını ve toplam vergi gelirinin neredeyse tamamını oluşturdu. Daha da önemlisi, Çinlilerin geliri büyük ölçüde arttı ve halkın gayrimenkulle temsil edilen serveti önemli ölçüde arttı. Milli gelir kademeli olarak yeniden dağıtım ve servet birikimi aşamasına geçmiştir. Gelir ve servet üretimi, kurumsal üretimden hane halkına geçerek, toplumda vergi reformu yerleştirmek için güvenilir bir temel oluşturdu.

2.4.1. Vergi Sisteminin Reformu:

(Ulusal yönetim sisteminin ve yönetim kapasitesinin modernizasyonunun teşvik edilmesi):

Bu aşamanın amacı ulusal yönetim ve ulusal yönetimin özü ekonomik yönetim, sosyal yönetim ve siyasi yönetimdi. 2013'ten önce, vergilendirmenin gelişiminin odak noktası, esas olarak ekonomide yüksek derecede yerleşikliğe yol açan ekonomik yönetimdi. 2013'ten sonra, vergilendirme gelişiminin odak noktası daha çok sosyal yönetim oldu ve bunun topluma yerleşme derecesi yükseldi.

İlk odak, ekonomik canlılığı teşvik etmekti. Ana reformlar şunları içeriyordu: "işletme vergisinin katma değer vergisi ile değiştirilmesi" reformunun sürekli olarak teşvik edilmesi ve 1 Mayıs 2016'dan sonra ülke çapında uygulanması; hizmet sektörü ile sanayi piyasasının vergi yükünün birleştirilmesinin kısmen teşvik edilmesi; iş bölümünün uzmanlaşmasının körüklenmesi; endüstriyel yapının ayarlanması ve modern hizmet endüstrisinin gelişimi; katma değer vergisinin sadeleştirilmesi ve vergi oranının düşürülmesi gibi vergi indirimi ve

ücret indirimi politikalarının ekonomideki aşağı yönlü baskıyla baş edebilmek için uygulanması.

İkinci odak, sosyal yönetimdi. Ana reformlar şunları içeriyordu: yasal vergilendirme ilkesinin uygulanması; vergi mevzuatının hızlandırılması çevre koruma vergisi kanunu, tütün vergisi kanunu ve gemi tonaj vergisi kanununun çıkarılması; kurumlar vergisi kanunu ve bireysel gelir vergisi kanununun revizyonu; diğer vergi mevzuatının hızlandırılması. 2018 yılındaki bireysel gelir vergisi reformu hem kapsamlı hem de sınıflandırılmış bir vergilendirme modeli oluşturmuştur. Bu, bireysel gelir vergilerinin getirilmesinden bu yana ilk kapsamlı tahsilat uygulamasıydı. Ayrıca dokuzuncu beş yıllık plandan bu yana ilk kez mükelleflerin stopaj ve vergi gönderme yönetimini benimseyen pasif bireylerden vergiyi kendi kendine ödeyen aktif aktörlere dönüşmesi, mükelleflerin bilinçlenmesine ve vergi mükellefiyetinin teşvik edilmesine yardımcı olmuştur. Bir tür sosyal hücreye -aileye- yerleşmeye yönelik önemli bir adımdır.

Ulusal yönetimin teşvik edildiği beş yılda vergi sisteminin sürekli iyileştirildiği ve özellikle sosyal yönetime katılıma daha fazla önem verildiği sonucuna varmak mantıklı olacaktır. Vergiler ailelere yerleşme yolunda önemli bir adım atmasına rağmen, topluma yerleşme derecesi düşük kaldı. Reformun bir sonraki adımı, modern bir vergilendirme sistemi kurmak ve toplumda vergi yerleştirme derecesini derinleştirmek için gerekliydi. Reform yönü ve alınan özel önlemler için mevcut vergi sistemindeki sorunlardan başlanmalıydı.

2.5. VERGİ SİSTEMİ REFORMUNUN FİNANSAL ÖZÜMSEME KAPASİTESİ VE EKONOMİK VERİMLİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

Çin vergi sisteminin temel özellikleri, esas olarak işletmelerden vergi alması ve vergilerin esas olarak üretim bağlantılarından gelmesidir. Son yıllarda, bir ekonomik gerileme, vergi indiriminin işletmelerin maliyetlerini düşürmeye yardımcı olmasına rağmen, mali gelirde bir düşüşe neden olduğu mali ikilemi yarattı. Ayrıca, vergi indiriminden sonra her düzeydeki hükümetler vergi dışı gelirlere olan bağımlılıklarını artırmıştır. Aslında vergiler, hükümetin gelirinin yalnızca yarısından biraz fazlasını oluşturmaktadır (Lv ve diğ., 2020). Vergi gelirindeki bozulmanın diğer devlet gelirlerinden (ücretler, kiralar ve borçlar gibi) daha az olduğu iyi bilinir, ancak ikincisi daha görünmez ve daha az fark edilir.

Ekonomik gelişmeyle birlikte Çin hükümetinin vergi kaynağı yavaş yavaş işletmelerden ailelere ve üretimden tüketime kaymıştır. Vergi reformu, toplumdaki vergi birikiminin derinleştirilmesi yönünde, vergi kaynağını, hatta vergi sistemini genişletmiş ve finansal özümseme kapasitesini iyileştirmiştir. Diğer bir deyişle, vergi reformu, vergilendirme etkinliği ve adaleti olmak üzere iki temel ilke ile uyumlu olmuştur.

3. COVID-19 PANDEMİNİN ÇİN VERGİ SİSTEMİNİN ÜZERİNDEKİ ETKİLER VE İZLENEN POLİTİKLERİ:

2020'nin başlarındaki COVID-19 salgını, Çin'in ekonomik kalkınmasına eşi görülmemiş bir darbe indirdi. Çin Ulusal İstatistik Bürosuna göre bu yılın ilk çeyreğinde, Çin'in GSYİH'si yıllık %6,8 düşerken, toplam sabit

varlık yatırımı ile toplam ithalat ve ihracat sırasıyla %16,1 ve %6,4 düştü (National Bureau of Statistics of China.).

Aynı zamanda, "yapısal kaldıraç azaltma" nedeniyle büyüme Çin'deki toplam sabit kıymet yatırımı oranı, 2017'deki %7,2'den 2019'da %5,4'e düşerek yıllık bazda düştü. Yavaş duran varlık yatırım GSYİH büyüme oranını 2017'de %6,95'ten 2019'da %6,11'e düşürdü.

COVID-19 pandemisinin çifte baskısı ve yurtiçi ekonomik gerileme ile karşı karşıya kalan Çin KDV azaltma politikası, işletmeler üzerindeki işletme yükünü azaltmaya ve piyasa varlıklarının canlılığını artırmaya yardımcı olabilir, böylece Çin ekonomisi üzerindeki aşağı yönlü baskıyı hafifletebilir ve yüksek kaliteli kalkınmayı teşvik edebilir.

Yine de Çin ekonomisi üzerinde artan aşağı yönlü baskının ortasında, yerel yönetimler şu anda mali gelirlerin azalmasıyla, insanların geçim harcamalarının katılığının artmasıyla ve artan mali baskıyla karşı karşıya kaldı.

2018-2019'da KDV indirim politikasının güçlü bir şekilde uygulanması, kaçınılmaz olarak yerel yönetim vergisinde önemli bir düşüşe yol açtı. Böylece mali gelir ve harcamalarda daha büyük bir boşluğa ve yerel mali baskıda daha fazla artışa yol açar.

Bu nedenle, yerel yönetimlerin potansiyel finansal risklerini önlemek ve etkisiz hale getirmek için KDV indirim politikasının yerel mali baskı üzerindeki etkisine odaklanmak elzemdir.

2018-2019 yılında KDV indirim politikasının neden olduğu mali harcamalardaki artış ve vergi gelirlerindeki düşüş yerel mali gelir

dengesini daha da etkileyebilir ve yerel yönetimlerin mali baskısını ağırlaştırarak borç artışına neden olabilir.

3.1. PANDEMİNİN 2018-2019'DAKİ KDV İNDİRİM POLİTİKASININ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

2020 yılı başlarındaki COVID-19 salgını, Çin'in ekonomik kalkınmasına benzeri görülmemiş riskler ve zorluklar getirdi.

Talep tarafında, pandemi insan ve malzeme akışını büyük ölçüde azalttı insanların gıda, giyim, barınma ve ulaşım tüketimleri önemli ölçüde etkilendi. Özellikle konsantre tüketim, turizm, yemek, konaklama, kültür, eğlence ve ulaşım gibi hizmet sektörleri büyük ölçüde etkilendi.

Pandemi, Çinli sakinlerin yaşamlarına belirsizlik getirdiğinden, bölge sakinleri önleyici yaklaşımlar geliştirdi ve tüketim istekleri ve eğilimleri büyük ölçüde azaldı.

İlgili verilere göre Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2020 yılının ilk çeyreğinde ülke çapında tüketim mallarının toplam perakende satışları geçen yılın aynı dönemine göre %19, catering gelirleri %44,3 ve perakende mal satışları %15,8 azaldı. Çin'in ulusal sabit varlık yatırımı da önemli ölçüde azaldı.

Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun ilgili verilerine göre, Ocak-Mayıs 2020 arasında sabit kıymet yatırımı geçen yılın aynı dönemine göre %6,3, altyapı yatırımı ise 6,3 azaldı.

Arz tarafında ise 2020 Bahar Şenliği sonrasında sanayi şirketleri zorluklarla karşılaştı. Salgını etkin bir şekilde önlemek ve kontrol altına almak için 23 il Pekin ve Hebei eyaleti de dahil olmak üzere idari bölgeler, şirketler 9 Şubat'tan daha erken çalışmaya devam edemedi ve

Hubei eyaleti, işlerin yeniden başlamasını 10 Mart sonrasına erteledi. Ülke genelinde geniş çaplı iş askıya alma ve yetersiz devam etme, ticari faaliyetler için büyük zorluklara neden oldu ve şirketlerin maliyet nedeniyle kapanmasına neden oldu. Baskı, işsizliğin artmasına ve sosyal istikrarın bozulmasına neden oldu.

Çin Ulusal İstatistik Bürosu verilerine göre, şubat ayında ulusal kentsel işsizlik oranı, işsizlik anketinin 2018'de başlamasından bu yana en yüksek olarak %6,2 oldu.

COVID-19'un patlak vermesinin küresel ekonomi ve ticaret üzerinde de dikkate değer bir etkisi oldu. Dünya Ticaret Örgütü 2020-2021 ticaret büyüme tahminini 8 Nisan 2020'de yayınladı. İyimser tahmin, toplam küresel ticaretin hacmin %13 oranında azalacağı ve karamsar tahmin %32 oranında azalacağı yönündeydi. Çin Gümrük İdaresi tarafından açıklanan verilere göre, Çin'in 2020 yılının ilk çeyreğinde toplam ithalat ve ihracat hacmi bir önceki yılın aynı dönemine göre %6,4, ticaret fazlası ise %80,6 azaldı.

Yukarıdaki etkilere dayanarak COVID-19 pandemisinin talep tarafında, arz tarafında ve uluslararası ticarette aşağıdaki etkilerden anlaşılmaktadır:

Yerleşiklerin tüketim eğilimi %5, çeşitli departmanların yatırımları %5, işgücü arzı %10 ve net ihracat %10 azaldı. COVID-19 pandemisinin etkisi altında, WALRAS (Genel denge modeli) 0.0000223'e eşittir ve kukla değişkenin değeri 0'a yakındır, bu da pandemi durumunu simüle etmek için koşul ayarlarında hata olmadığını gösterir.

KDV indirim politikası. 2018-2019'daki KDV indirim politikasının etkisiyle karşılaştırıldığında, fiili GSYİH büyüme oranı %0,21'den -%6,73'e düştü. Bu önemli düşüşün nedeni, "troyka" - sakinlerinin büyüme oranlarının artmasıydı. Tüketim, yatırım ve ihracat – %1,03, %0,21 ve %1,41'den %-10,17, %-5,43 ve %-7,34'e düştü, ve konut sakinlerinin geliri de önemli ölçüde düştü ve büyüme oranı %1,79'dan -%4,97'ye düştü. Ek olarak, orijinal ekonomik büyüme yolu, pandeminin etkisiyle saptı.

2018-2019 KDV indirim politikasının ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu etkisi, pandeminin etkisiyle dengelendi, ekonomik toplamda ve toplam talepte tam bir depresyona neden oldu.

Bu nedenle, pandeminin arka planına karşı Çin, ekonominin aşağı doğru hareket etmesini önlemek için büyük bir baskıyla karşı karşıya kaldı.

Kaliteyi güçlü bir şekilde iyileştirmek için aktif maliye politikasına ihtiyaç var, verimliliği artırmak ve ekonomik dalgalanmaları azaltmak ve istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak için orta düzeyde gevşek para politikasına ihtiyaç vardır.

COVID-19 pandemisinin etkisiyle, merkezi ve yerel kurumların kamu mali gelirlerindeki artış hızı, hükümetler sırasıyla -%5.71 ve -%5.6'dan -%12.54 ve -%13.31'e düşmüştü ve hükümetin mali gücü ciddi biçimde zayıflamıştı.

Yerel mali baskı 0,38'den 0,435'e yükseldi ve merkezi mali baskı iki katından fazla artarak 0,061'den 0,142'ye yükselmişti.

Yerel mali baskıdaki artış, merkezi maliye baskısından daha küçük olmasına rağmen COVID-19 pandemisinin arka planına karşı baskı,

KDV azaltma politikası yerel mali baskıyı 0,435'e çıkardı ve yerel yönetimlerin gelirleri ile harcamaları arasındaki fark, yerel mali gelirlerinkinin yaklaşık yarısı kadardı.

Mali riskler göz ardı edilemez ve mali sürdürülebilirlik büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Mali sürdürülebilirlik, ülkenin makro kontrol yeteneklerini ve uzun vadeli istikrarını garanti altına almak için gereklidir.

Çin şu anda öncelikle sağlıkla ilgili riskler, ekonomik riskler ve finansal risklerle ilgilense de potansiyel mali risklere de dikkat etmeli ve bunları önlemelidir. KDV, tüketim vergisi, üretim vergisi ve bireysel gelir vergisi artış oranları -%15,22'den %1,15'e, sırasıyla %2,65 ve %1,79 ile -%21,13, -%5,32, -%6,98 ve -%4,97.

Yerel yönetimler için önemli bir gelir kaynağı olan üretim vergilerinin en fazla azalması, yerel yönetimlerin mali baskılarının arttığını pekiştirdi. 42 endüstrinin toplam üretimi, COVID-19 pandemisinin etkisi nedeniyle düştü.

Tarım, ormancılık, hayvan pandemiden en çok hayvancılık ve balıkçılık ürünleri ve hizmetleri ile gıda ve tütün etkilenmiş olup büyüme oranları sırasıyla %1,56 ve %1,66'dan %-9,12 ve %-8,89'a gerilemiştir.

Yerleşik hizmet, onarım ve diğer hizmet departmanları, gaz üretimi ve tedariği, su üretimi ve tedariki, konaklama, catering, eğitim, kültür ve eğlence de yaklaşık %8'lik düşüşlerle büyük ölçüde etkilendi. Endüstriler olarak Pandemiden en çok ulusal ekonomi ve insanların geçim kaynaklarıyla ilgili olarak etkilendi, hükümet bu tür sektörlerdeki işletmelere yardımları güçlendirmeli, vergi indirim politikaları

başlatmalı ve acil durumların etkilerini hafifletmede vergi politikalarının etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için yerel koşullara dayalı önlemler almalıdır.

3.2. İSTİHDAM BAĞLAMINDAN KAYNAKLANAN VERGİ SORUNLARI:

Çin hükümetinin pandeminin başlangıcından bu yana uyguladığı politikalar, Çin'de personeli olan çok uluslu işverenleri önemli ölçüde etkiledi. Örneğin, Pandemi döneminde evden çalışmaya yönelik geçici değişiklik, Çin'deki bu tür ev ofislerinin ikili vergi anlaşmalarında "işletmenin işinin tamamını veya bir kısmını gerçekleştirdiği sabit bir iş yeri" olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getiriyor.

Çin vergi dairesinin pozisyonu şudur: Pandemi sırasında evden çalışmaya geçiş kesintili veya düzensiz ise bu tür geçici ev ofisi vergi anlaşmalarında "teşebbüsün işinin tamamını veya bir kısmını gerçekleştirdiği sabit bir iş yeri" olarak bir işyeri oluşturmaz.

Ek olarak, Çin vergi dairesi, pandemi sırasında evden çalışma değişikliğiyle birlikte, Çin'de bu tür geçici ev ofislerinde denizaşırı işveren adına sözleşmeler imzalanırsa, faaliyet genellikle düzensiz olarak kabul edilir, kalıcılık şartını karşılamaz ve bu nedenle acente işyeri oluşturmaz.

COVID-19 pandemisine yönelik yukarıdaki vergi politikalarına ek olarak, Çin hükümeti, şirketleri Çin'deki işgücünü istikrara kavuşturmaya teşvik etmek için sosyal sigorta katkı payı muafiyetleri veya indirimleri ve devlet destekli sübvansiyonlar gibi ulusal ve yerel düzeyde şirketlere başka teşvikler de sağlıyor.

3.3. İŞLETME GELİR VERGİSİNDE İNDİRİM:

Üretim işletmelerinin pandemiyi önlemek ve kontrol altına almak için temel roktif malzemeleri üretmek üzere üretim kapasitelerini genişletmek amacıyla ekipman satın almalarına izin vermek için bir defaya mahsus Kurumsal Gelir Vergisi vergi öncesi indirimine izin verildi.

Hayır kurumlarına veya ilçe düzeyine ve devlet dairelerine ve devlet kurumlarına yapılan nakdi ve ayni bağışların tamamı için İşletme Gelir Vergisi'nin vergi öncesi kesintisine izin verildi.

Salgını önleme ve kontrol etme sorumluluğunu doğrudan üstlenen hastanelere yapılan bağışların tam değeri için İşletme Gelir Vergisi'nin vergi öncesi kesintisine izin verildi.

Pandemiden ağır şekilde etkilenen zor sektörlerdeki işletmeler, 2020'de maruz kaldıkları kayıpları 8 yıla kadar ileriye taşıyabilir.

3.4. BİREYSEL GELİR VERGİSİNDE İNDİRİM:

Hükümet standartlarına uygun olarak pandemiyi önlemek ve kontrol altına almak için yapılan geçici işler için sübvansiyon ve ikramiye Bireysel Gelir Vergisinden muaftır.

İşletmeler tarafından bireylere sağlanan COVID-19'un önlenmesine yönelik ilaç ve koruyucu malzemeler Bireysel Gelir Vergisinden muaftır.

Hayır kurumlarına veya ilçe düzeyine ve devlet dairelerine yapılan nakdi ve ayni bağışların tamamı için Bireysel Gelir Vergisi'nin vergi öncesi kesintisine izin verildi.

Salgını önleme ve kontrol etme sorumluluğunu doğrudan üstlenen hastanelere yapılan bağışların tam değeri için Bireysel Gelir Vergisi'nin vergi öncesi kesintisine izin verilir.

Salgından bu yana Çin hükümeti, katma değer vergisini, tüketim vergisini ve kurumsal / bireysel gelir vergilerini düşürmenin yanı sıra işverenlerin çeşitli sosyal sigorta planlarına yaptığı ödemelerden feragat etmek de dahil olmak üzere 20 hedefli teşvik bir sundu.

Önlemler dört kategoriye ayrılabilir: hastalığın önlenmesi, kontrolü ve tedavisinin desteklenmesi; malzeme tedarikinin sağlanması; kamu bağışlarını teşvik etmek; iş ve üretimin yeniden başlamasının önünü açma

Politikaları daha iyi uygulamak için Çin vergi makamları, vergi mükelleflerine en son teşvikleri zamanında dağıtmakla kalmamış, aynı zamanda denetim ve tahakkuklarını da güçlendirmiştir. Teşviklerin küçük ve orta ölçekli işletmeler için iş ve üretimin yeniden başlamasına yardımcı olmada önemli bir rol oynayacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası. (2004).

State Taxation Administration

Lin, Y., F. Cai, ve Z. Li. (2013). *China's Miracle: Development Strategy and Economic Reform*. Updated, 22–27. Shanghai: Truth and Wisdom Press.

Lu, F. (1993). The Origins and Formation of the Unit (Danwei) System. *Chinese Sociology and Anthropology* 25 (3): 7–92.

Lu, F. (1989). Unit: A Special Form of Social Organization. *China Social Sciences* 1: 71–88.

Li, M., F. Zhou, ve K. Li. (1996). Unit: Internal Mechanism of Institutionalized Organization. *China Social Science Quarterly* 12: 67–79.

Lv, B., J. Zhan, ve Z. Li. (2020). The Tax Burden of China: Light or Heavy? *Economic Perspectives* 1: 18–33.

PWC China. (2021) https://taxsummaries.pwc.com/peoples-republic-of-china/individual/taxes-on-personal-income . Erişim Tarihi: 01.06.2022

National Bureau of Statistics of China.

BÖLÜM 11

PROGRAM BAZLI PERFORMANS ESASLI BÜTÇELEMEYE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ[1]

Daire Başkanı Reşat DEGER[2]

[1] Siirt Üniversitesi İİBF Maliye ABD, Siirt, Türkiye, eminekiziltasuzunali@gmail.com Orcid Id: 0000-0002-7610-1567

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt Üniversitesi Maliye Anabilim Dalı, resatdeger@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-7896-0883

1. GİRİŞ

Devletler bütçe imkânları ile geçmişten günümüze hemen hemen tüm toplumlarda önemli misyonlar üstlenmiştir. Devlet bütçe sistemlerinin ulusal ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde reform ihtiyaçları hâsıl olmuştur. Türkiye'de buna paralel olarak farklı dönemlerde farklı bütçe sistemleri kullanılmıştır. 1920-1973 yıllarında kamuda geleneksel yani klasik bütçe sistemi kullanılmıştır. Geleneksel bütçe sisteminin önemli bir eksiği hizmet maliyet ilişkisinin kurulmadığı değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki modern bütçeleme sistemindeki gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'de program bütçe uygulanmasına ilişkin çalışmalar kamu mali yönetim reformuna bağlı olarak 1950 yılından itibaren başlasa da bu bütçe sistemine ilk geçiş deneyimi 1973 yılında olmuştur. 1973 yılında uygulamaya konulan program bütçe modeli, program yapısı ve gerekçesini de içerecek şekilde hazırlanmıştır. Ancak bu dönemde program bütçe gerekçe kısmından ziyade sınıflandırma kısmı uygulanma imkânı bulmuştur. Dünyada gelişen modern bütçe sistemleri teknolojilerin etkisiyle performans esaslı bütçeleme sisteminin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Kamu mali yönetimi reformları çerçevesinde 2003 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun yürürlüğe girmesine bağlı olarak, 2006 yılında performans esaslı bütçeleme sistemi genel yönetim kapsamındaki kamu kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır. Performans esaslı bütçeleme, sınıflandırma yapısı daha uygun olduğu için analitik bütçe sınıflandırması ile birlikte kullanılmıştır. Ancak analitik bütçe sınıflandırması esas alınarak üst politika belgelerinde

belirlenen amaç ve hedefler ile performans esaslı bütçeleme sistemiyle zamanla yeterince bağ kurulamadığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, üst politika belgeleri de dikkate alınarak stratejik plan ve performans programlarıyla karar alma süreçlerine daha etkin bir şekilde dâhil olmak için, 2021 yılından program bazlı performans esaslı bütçeleme sistemine geçiş sağlanmıştır.

Bu çalışma; Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kullanılan bütçeleme sistemlerine kısaca değinirken, özellikle 2006 yılında yürürlüğe giren performans esaslı bütçeleme ve 2021 yılında yürürlüğe giren program bazlı performans esaslı bütçelemeyi baz alan bir derleme çalışmasıdır. Çalışmada performans esaslı bütçeleme ile 2021 yılında yürürlüğe giren program bazlı performans esaslı bütçeleme yapısı irdelenmeye çalışılmıştır. Özellikle program bazlı bütçeleme sisteminin yürürlüğe konulma gayesi, kazanımları, performans esaslı bütçeleme sisteminden neden vazgeçildiğine ilişkin hususlara kısaca yer verilmiştir. Program bütçe sistemi ile stratejik plan ve bu plana bağlı performans program ve göstergelerinin sisteme entegre edilmesine yönelik incelemelerde bulunulmuştur. Ayrıca stratejik plan ve performans programın önceki bütçeleme sistemi ile mevcut bütçeleme sistemine uyumuna yönelik değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

2. 1924-2006 Dönemi Uygulanan Bütçeleme Sistemleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçek anlamda ilk bütçe hazırlanmış, bütçe hazırlama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Gelirlerin toplanması giderlerin gerçekleştirilmesine yönelik bütçesel işlevler kanunla düzenleme yolunu gidilmiştir. Verginin

alınması da ilk kez 1924 Anayasası'nın 84. maddesi ile kanunilik ilkesine bağlanmıştır. (Sönmez, 1994:14)

Türkiye'de 1920-1973 yıllarında kamuda geleneksel (klasik) bütçe sistemi kullanılmıştır. Geleneksel sisteminde harcamalar kurumlar düzeyinde harcama kalemlerine göre gruplandırılmıştır. Bu bütçe sisteminde hizmet maliyet ilişkisinin kurulmaması sistemin en önemli eksiklikleri arasında sayılmıştır. Teknolojik gelişmeler ile kamu mali yönetimindeki yeni gelişmeler küreselleşmenin de etkisiyle gelişmiş ülkelerde modern bütçeleme sistemlerine geçişi hızlandırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler diğer ülkeleri de zaman içinde etkilemeye başlamıştır. Gelişme evresindeki ülkemizde de kullanılmakta olan geleneksel bütçe sistemi yerine daha modern bütçe sistemlerinin araştırılmasına ve bu bütçe sistemlerine geçişe zemin hazırlamıştır (Tüğen, 2003:105).

Türkiye'de program bütçe uygulanmasına ilişkin çalışmalar 1950 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlanan kamu yönetimi reformlarına bağlı olarak başlamıştır. 1973 yılında uygulamaya konulan program bütçe modeli, program yapısı ve gerekçesini de içerecek şekilde hazırlanmıştır. Ancak bu dönemde program bütçe gerekçe kısmından ziyade sınıflandırma kısmı uygulanma imkânı bulmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020). Dünyadaki gelişen modern bütçe sistemleri teknolojilerin de sürece dâhil olmasıyla performans esaslı bütçeleme sisteminin geliştirilmesine yönelik ihtiyaç hâsıl olmuştur (Bal, 2016: 2).

3. 2006 ve Sonrası Kullanılan Bütçeleme Sistemleri

3.1 Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi (2006-2021)

1990'lı yıllardan itibaren gelişen yeni kamu yönetimi anlayışı; performans bilgi sistemini, performans denetimini, hesap verilebilirlik, mali saydamlık, mali disiplin, etkinlik, verimlilik ve kalite kavramlarını kamu mali yönetimine kazandırmıştır. Ayrıca performans esaslı bütçeleme açısından kamusal hizmetlerin kalitesini artırmıştır (Kelly ve Rivenbark, 2014).

Performans esaslı bütçeleme sistemi; kamu kaynaklarının harcama birimlerine tahsisinde ve kullanılmasında etkinliği ön planda tutmuştur. Kamu kaynağını kullananların harcama yetkililiği ve gerçekleştirme görevliliği kavramı ile hesap verilebilir bir yapı içinde mali saydamlık ve mali disiplin sağlanma farkındalığı oluşturulmaya çalışılmıştır. (Curristine, 2005b: 128-131).

5018 sayılı Kanun da geçen, stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme kavramı; *"kalkınma planları, programlar, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda performanslarını ölçmek"* performans esaslı bütçeleme sisteminin temel dayanağını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Resmi Gazete, 2003).

Performans esaslı bütçeleme; kendisine kaynak tahsis edilen kamuya ait idarelerin, stratejik planlamaya dayalı olarak belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda yıl içinde yaptıkları faaliyetlerle öngörülen performans ölçütlerine ulaşıp ulaşmadığını gösteren sistemidir. Bu anlamda performans esaslı bütçeleme sisteminde, kurumların ihtiyaç analizleri

yapılarak tespit edilen amaç ve hedefler doğrultusunda stratejiler belirlenerek, bu stratejilere yönelik geliştirilen performans ölçütlerine dayalı olarak kaynak tahsisi yapılmaktadır. Stratejik planda öngörülen ve performans programlarıyla bütçeye dayanak teşkil eden verilerin sonuçları ise yine 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca hazırlanan faaliyet raporlarıyla kamuoyu ile paylaşılmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019).

Performans esaslı bütçe sistemi ile karar alma süreçlerinde bütçeyi uygulayan idarelere bazı esneklikler tanınmış gibi görünse de bütçe uygulama sonuçlarının kontrolünün güçlendirildiği de değerlendirilmektedir. Diğer taraftan performans esaslı bütçeleme sistemi ile performans göstergeleri kullanılarak performans bilgisini dikkate alınmak suretiyle ödenekler ile çıktılar arasında ilişki kurmaya amaçlanmaktadır (Şahin, 2013: 101).

Kamu idarelerince belirlenen performans ölçütlerine göre bazı sayısal yöntemlerle, kamuda yönetici pozisyonunda bulunanların mali yıldaki performans esas alınarak hesap vermeleri, bu sisteme karşı direnç göstermeye neden olduğu da değerlendirilmektedir. Performans esaslı bütçelemenin maksimum verimin maliyetin minimize edilerek çıktı, verimlilik vurgusu, somut olarak belli göstergelerle ölçülemeyen, soyut ve faydası yüksek bazı kamusal hizmetlerin de göz ardı edilmesine neden olduğu düşünülmektedir. Performans esaslı bütçeleme sisteminin diğer bir olumsuz yönü ise bütçe hazırlıklarının geleneksel bütçeye oranla daha meşakkatli ve maliyetli olmasıdır (Ergen 2021; 286)

Performans esaslı bütçeleme sistemi ile verimliliğin ölçülmesi performans göstergeleri geliştirilmiş, hizmet türlerinin daha net ortaya

konulması için fonksiyonel olarak harcamaların sınıflandırması esas alınmıştır. Harcama birimlerinin yürüteceği hizmetlerin performans göstergeleri de göz ününde bulundurularak birim maliyetlere odaklanmıştır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunundan da belirtildiği üzere mali saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri bu bütçe sistemine dayanak teşkil etmektedir. Bu bağlamda, girdilerin ve çıktıların ölçülebilmesi, raporlanması ve bunun sonucunda değerlendirmeye olanak sağlayan bütçeleme sistemi ile kamuda mali saydamlığı artırdığı gibi kurumların hesap verme yükümlülüğünü da sağlamıştır (Saraç ve Girgin, 2015:488).

3.2 Analitik Bütçeleme Sınıflandırması (2006-)

Bütçesel anlamda uluslararası entegrasyonu sağlamak ve karşılaştırma işlemi gerçekleştirmek, analiz ve benzeri işlem yapmak için 2006 yılından itibaren merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde uygulanmaya başlamıştır (Yavuz, Özgül ve Susam, 2021: 125).

Analitik bütçe sisteminde kurumsal kodlama ile harcama yapacak kamu kurumları belirlenmiştir. Program sorumlularının tespitine, bütçede hizmet yönüyle fonksiyonel olarak sınıflandırması, kurumların işlevi ve sunduğu hizmetler yönüyle önemli avantajlar sağlamıştır (Cura, 2003: 146).

Analitik bütçe sınıflandırmasına göre oluşturulan mevcut bütçe tertip yapısı; kurumsal sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma, finansman türü sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırmadan oluşmaktadır. Bu sınıflandırmaların işlevleri aşağıda açıklanmıştır.

Kurumsal sınıflandırma; yürüttüğü hizmetler dikkate alınarak kamu İdareleri ve bu idarelere bağlı harcama birimlerini belirlemektedir. Kurumsal sınıflandırma ile bütçede kamu kurumlarının siyasi ve idari sorumluluğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Fonksiyonel sınıflandırma; harcamaların temel işlevi olan kamu hizmetinin faaliyet türünü göstermektedir.

Finansman tipi sınıflandırma; harcamaların finanse edildiği kaynak türünü göstermektedir. Bu sınıflandırma türü ile gerek devlet gerekse; dış krediler, özel ödenekler ve şartlı olarak yapılan bağış ve yardımların izlenmesine imkân sağlamaktadır.

Ekonomik Sınıflandırma; gelir, gider ve borç vermenin sınıflandırıldığı ve bunların kendi içinde ayrı ayrı olarak ekonomik kod bazında sınıflandırmasıdır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020-2022 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, 2019: 4-9).

3.3 Program Bazlı Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi (2021-)

Performans esaslı bütçeleme uygulamalarıyla analitik bütçe sınıflandırmasının birlikte uygulanmasının bütçe, plan ve karar alma süreçlerinde bazı olumsuzluklarla karşılaşıldığı değerlendirilmektedir. Karşılaşılan olumsuzluklar program bazlı performans esaslı bütçelemeye geçişe dayanak teşkil etmiştir. Bu minvalde bakıldığında; üst politika belgeleriyle belirlenen amaç ve hedefler ile analitik bütçe sınıflandırması esas alınarak hazırlanan bütçeler arasında yeterli düzeyde bağ kurulamadığı değerlendirilmektedir. Performans esaslı bütçelemeyle stratejik planla belirlenen amaç ve hedeflerler ve bunlara bağlı yerine getirilmesi öngörülen faaliyetlerin karar alma süreçlerinde çoğu zaman

somut bir olguya dönüşmediği kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda performans programlarına bağlı ölçeklerin de net bir şekilde izleme ve değerlendirme imkânına kavuşmadığı açıktır. Performans esaslı bütçeleme siteminin analitik bütçe sınıflandırması ile kaynak tahsis edilirken girdilere odaklanmış olması performans esaslı bütçelemeyle tam olarak uyuşmadığı değerlendirilmiştir. Bu yönüyle performans esaslı bütçe sistemi klasik bütçeleme sistemine yakın benzerlikler özellikler gösterdiği varsayılmıştır. (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022: 11,12).

Program bütçe, kamu idarelerinin yürütmüş olduğu kamu hizmetlerine yönelik karar alıcı pozisyonunda bulunanlara harcama önceliği geliştirme konusunda kolaylık sağlayan bir bütçeleme sistemidir. Bu sistemde harcamalar program esasına göre gruplandırılmaktadır. Performans bilgisi ile kaynaklar arasında sistematik olarak doğrudan bağ kurulmaktadır. Program bütçe kapsamında kamu kurumlarına ödenek tahsisi yapılırken sistemsel olarak "e-bütçe-Bütçe Yönetim ve Enformasyon Sistemi" kullanılmaktadır. Bu sistemde kurumların hazırlamış oldukları stratejik plan ve bu plana bağlı program amaçları, program anahtar göstergeleri alt program hedefleri ve performans göstergeleri de dikkate alınarak ödenek tahsis edilmektedir (Performans programı program bütçe esasları, 2019: 1,3). Program bütçe sistemi, klasik (geleneksel) bütçe sisteminden önemli bir farkı da faaliyet maliyetleri belirlenirken alt program ve program maliyetlerinin belirlenmesine yönelik olmasıdır. Belirlenen program ve alt programlar aracılığı ile bütçe harcamaları gerçekleştirilmektedir (Afanasiev and Shash, 2016: 4839).

Şekil 1: Program bazlı ve performans esaslı bütçelemenin karşılaştırılmalı kanunlaşma düzeyi

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022: 15.

Program bütçeleme yapısının dahil edildiği analitik bütçe sınıflandırması şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere program bütçede; program, kurumsal, finansman ve ekonomik kod düzeyi itibarıyla bütçeleme ve harcama süreçleri yürütülecektir. Bu sistemde performans esaslı bütçeleme sürecinden farklı olarak analitik bütçe ile getirilen fonksiyonel sınıflandırma, bütçeleme ve harcama süreçlerinden çıkarılmış, program sınıflandırma düzeyi bu bütçeleme sistemine dahil edilmiştir.

Şekil 2: Bütçe enformasyon sistemi; program bütçe ve stratejik planlama bağlantısı

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022: 105.

Yukarıda şekil 2'de görüldüğü üzere; program bazlı performans esaslı bütçeleme sisteminin e-bütçe sistemine entegre edilmesiyle stratejik planın sistemle doğrudan bağlantısı sağlanmıştır. e-bütçe sisteminde kamu kurumlarına bütçe teklifleri ile ödenek tahsis edilirken program, stratejik amaç, alt program hedefleri ve faaliyetlerle doğrudan bağ kurulması zorunlu kılınmıştır. Program bütçe ve e-bütçe birlikte değerlendirildiğinde, bütçe çalışmalarının stratejik plandan bağımsız olamayacağı sistemsel olarak benimsenmiş, daha önce belge üzerinde değerlendirilen stratejik plan ve performans programları sistemsel olarak aktif hale gelmiştir. Bu minvalde bakıldığında program bütçeleme sisteminin yürürlüğe girmesi ile stratejik planlamanın kamu idarelerinde tam olarak sahiplenmesine önemli bir avantaj sağlamıştır.

Programların maliyetleri belirlenirken aşağıda tablo 1'de görüldüğü üzere alt program ve faaliyetler esas alınmaktadır. Tablo 1'de maliyetler belirlenirken aşağıdan yukarıya doğru faaliyet, alt program ve program şeklinde sıralanmaktadır. Yukardan aşağıya doğru değerlendirildiğinde; her bir program kendisine bağlı alt programın, alt programlar ise kendisine bağlı faaliyetin maliyet toplamından oluşmaktadır.

Tablo 1: Program Bütçe Ödenek Dağılımı

<table>
<tr><td rowspan="8">Toplam Bütçe
1000 TL</td><td rowspan="3">Program 1
350 TL</td><td rowspan="2">Alt Program1
200 TL</td><td>Faaliyet 1
100 TL</td></tr>
<tr><td>Faaliyet 2
90 TL</td></tr>
<tr><td>Alt Program 2
150 TL</td><td>Faaliyet 1
150 TL</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Program 2
300 TL</td><td rowspan="2">Alt Program1
300 TL</td><td>Faaliyet 1
200 TL</td></tr>
<tr><td>Faaliyet 2
100 TL</td></tr>
<tr><td>Program 3
100 TL</td><td>Alt Program1
100 TL</td><td>Faaliyet 2
100 TL</td></tr>
<tr><td>Yönetim ve Destek Programı
100 TL</td><td colspan="2" rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Program Dışı Giderler
150 TL</td></tr>
</table>

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023-2025 Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022: 51.

Tablo 1'de kendisine ödenek tahsis edilen kamu kurumlarının bütçe dengesi gösterilmiştir. Bütçe toplamı; aşağıdan yukarıya doğru faaliyet, alt program ve program bütçesi ile program kapsamında yer almayan program dışı giderlerden oluşmaktadır. Tabloya göre sadece program kapsamındaki giderler değil, program dışı giderlerin de dahil olmasıyla esas bütçe toplamı ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yaklaşık elli yıllık bir süreçte geleneksel bütçe sistemi kullanılmıştır. Kamu mali yönetimi reformlarına bağlı olarak ihtiyaçlara yeterli düzeyde cevap veremediği, hizmet maliyet ilişkisi kuramadığı gerekçesiyle 1973 yılında bu sistem yerine program bütçe sistemi uygulamaya konulmuştur. Programa yapısı ve gerekçesi ile birlikte 1973 yılında yürürlüğe giren program bütçe sisteminin sınıflandırma kısmı daha aktif olarak işlev görmüştür. Dünyadaki ekonomik ve teknolojik gelişmeler beraberinde yeni bütçeleme sistemlerine yönelik arayışlara sebebiyet vermiştir.

1990'lı yıllardaki yeni kamu mali yönetimi anlayışı ile birlikte kalite, hesap verebilirlik, mali saydamlık, etkililik ve mali disiplin gibi kavramlar kamu mali yönetiminde ön plana çıkmıştır. Belirtilen kavramları baz alan performans esaslı bütçeleme sistemi 2000'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. 5018 sayılı Kanuna bağlı olarak performans esaslı bütçeleme sistemi de 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Performans esaslı bütçeleme, uluslararası entegrasyonu sağlamak ve karşılaştırma işleme gerçekleştirmek, analiz ve benzeri işlemlerde yapısı daha uygun olduğu için analitik bütçe sınıflandırmasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Ancak üst politika belgelerinde öngörülen amaç, hedef ve faaliyetler ile performans esaslı bütçeleme tam olarak entegre olmadığı için 2021 yılında program bazlı performans esaslı bütçeleme sistemine geçilmiştir.

e-bütçe sisteminde; program bazlı performans esaslı bütçeleme ile stratejik planlama, hedef ve göstergelerle doğrudan temas kurulması olumlu olarak değerlendirilmektedir. Ancak kamu idareci ve çalışanlarının, stratejik planlama ve performans programlarını yeterince sahiplendiği söylenemez. Bu durum program bütçenin daha etkin kullanımını olumsuz yönde etkileyebilir.

Denetim mekanizmalarının program bütçe ile birlikte stratejik plan, performans programları ve buna yönelik çıktıların denetimini etkin olarak yapması farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

Kamu kurumları ve bağlı birimlerinin program bütçeye entegre olan stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının dönemi geldiğinde tanzim edilmesi gereken bir şablon olarak algılamamalıdır. Bunları kendi gelecek ve vizyonlarının oluşturabileceği bir planlama ve

vizyonlarının misyona dönüştürdükleri bir ölçeklendirme ile bir görev olarak içselleştirmelerinin sağlanması önem arz etmektedir.

Kurumlarda devam eden kalite çalışmalarının, iç kontrol çalışmaları bağlamında stratejik planlamayla bir arada yürütülmesi, stratejik planlamanın daha çok sahiplenmesini, program bazlı performans esaslı bütçelemenin de bu vesile ile özümsenmesine etki edeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Afanasiev, M.P. ve Shash N.N., (2016). Program Budgeting: New Aspect of Efficency, International Information Institute, 19(10), 4839-4846

Bal, T. (2016). Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Sistemin Ugulanabilirliğinin Artırılmasına Yönelik Öneriler. *Sayıştay Dergisi*, 2.

Cura, S. (2003). Türkiye'de mali şefffaflığı sağlamaya yönelik bir uygulama: analitik bütçe sınıflandırması. *T.C. Marmara üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi*, 146.

Curristine, T. (2005b), "Performance Information in the Budget Process: Results of the OECD 2005 Questionnaire", OECD Journal on Budgeting, 5(2), s. 87-131

Ergen, Z. (2021). Performans esalı bütçe sisteminden program bazlı performans bütçe sistemine geçiş. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 286.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). Performans esalı bütçeleme rehberi. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Performans-Esasl%C4%B1-B%C3%BCt%C3%A7eleme-Rehberi-Aral%C4%B1k-2004.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Kelly J., M. ve Rivenbark W.C. (2010), Performance Budgeting for State and Local Government: Introducing Statistico-Organizational Theory, 2. Baskı, M. E. Sharpe Yayıncılık, New York, ABD.

Nazan Susam., E. Y. (2021). Türk bütçe sistemindeki değişimler ve performans esaslı program bütçe sistemine geçiş. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 125.

Resmi Gazete. (2013, 12). 5018 Sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm#1, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Saraç, Ö., & Girgin, A. U. (2015). Pareto Maliye, İzmir: Lider Yayınları.

SÖNMEZ, N. (1994). *kamu bütçesi ve bütçe politikası,*. İzmir: anadolu matbaacılık.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019, Ekim). 2020-2022 dönemi bütçe hazırlama rehberi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/10/2020-2022-D%C3%B6nemi-B%C3%BCt%C3%A7e-%C3%87a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin program bütçe esaslarına uygun: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/09/usul_ve_esaslar.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). Program Bütçe: https://www.sbb.gov.tr/program-butce-yolculugu-basladi/#1568104374273-060da52c-23a5, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). 2021- 2023 Dönemi bütçe hazırlama rehberi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). 2023- 2025 Dönemi bütçe hazırlık rehberi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/09/2023-2025_Donemi_Butce_Hazirlama_Rehberi.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

Şahin, E. A. (2013, Ocak). *Türkiye Belediyeler Birliği.* Kamu kesiminde performans yönetim aracı olarak performans esaslı bütçeleme sistemi: https://www.tbb.gov.tr/online/yayinlar/performan_esasli_butceleme_sistemi/index.html, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

T.C. Cumhur Başkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). https://sbb.gov.tr: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/09/programrehber.pdf, (Erişim tarihi: 14.12.2022)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019, 08). *Kamu idarelerinin performans programlarının program bütçe esaslarına uygun şekilde hazırlanması hakkında usul ve esaslar*. Maliye Bakanlığı. (Erişim tarihi: 14.12.2022)

TÜĞEN, K. (2003). *Devlet bütçesi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yavuz, E., Özgül, H. B. ve Susam, N. (2021). Türk Bütçe Sistemindeki Değişimler ve Performans Esaslı Program Bütçe Sistemine Geçiş. Maliye Çalışmaları Dergisi, 125

BÖLÜM 12

KAMU ÖZEL İŞ BİRLİĞİ SÖZLEŞMELERİNİN ÖZEL HUKUKTAKİ YERİ

Prof. Dr. Emine KIZILTAŞ UZUNALİ[1]
Av. Sedat ANARAN [2]

[1] Prof. Dr. Siirt Üniversitesi İİBF Maliye ABD, Siirt, Türkiye, eminekiziltasuzunali@gmail.com Orcid Id: 0000-0002-7610-1567
[2] Av. Siirt Üniversitesi Maliye ABD Yüksek Lisans, Van, Türkiye avsedatanaran@gmail.com Orcid Id: 0000-0001-9775-9045

GİRİŞ

Dünya Bankası'nın 2021 yılında yayınladığı istatistiklere göre; dünya üzerinde 2019 yılı itibari ile 400 adet KÖİ projesi gerçekleştirilmişken pandemi ile beraber bu sayı %52 oranında düşüşle 252 proje adetine kadar inmiştir (Cangöz, Emek, & Uyduranoğlu Karaca, 2021). KÖİ uygulamalarına ilişkin açıklanan veriler, yalnızca Türkiye'de değil aynı zamanda sair dünya ülkelerinde de ciddi anlamda KÖİ projelerine rağbet olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere KÖİ, yatırım ve maliyetlerin özel sektör iş birliği vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ve buna mukabil risk ve kazanımlarında modele göre değişmekle beraber paylaştırılmasını hedeflemektedir. Uygulamaların evveliyatında, inşaası aşamasında veyahut bittikten sonra projelere ilişkin politik, akademik, hukuki, doktrinsel, ideolojik, ekonomik saik ve sebeplerle birçok eleştiri yapılmaktadır. Bu eleştiriler kimi zaman uygulamaların iyi yönlerini ifade etmek için kullanılırken kimi zaman da menfi taraflarını ifade etmek için tercih edilmektedir.

1980'li yılların sonunda başlayarak günümüze kadar uygulanagelen projelerin kısa sayılmayacak bu süreç içerisinde lehine ve aleyhine birçok fraksiyon geliştirilmiştir. Aşağıda bu görüşleri maddeler halinde ifade ederek konunun daha iyi idrak edilmesini ve projelerin muhteviyatları itibariyle daha net şekilde kıyasa tabi tutulabilmesini amaçladık. KÖİ sözleşmelerinin avantajlarını ifade ettikten sonra, literatürde uzun yıllarıdır tartışılan KÖİ sözleşmelerinin özel hukuk açısından nasıl konumlandığını ortaya çıkarabilmek adına özel hukuka tabi sözleşmelerden ayrılan yönlerini ve benzerliklerini irdeleyeceğiz.

1. Genel Olarak KÖİ Modelinin Avantajları

KÖİ'lerin hem kamu idaresi açısından avantajları hem de özel sektör açısından avantajları bulunmaktadır. Avantajların analiz edilmesinde esasen 40 yıllık süreçte başarılı kabul edilmiş KÖİ modellerine ilişkin tarihsel süreç, doktrinsel görüşler, mali avantajlar değerlendirilmiştir. Kanaatimizce bir uygulamanın politik kararlar ile gerçekleştirilmesi ve politik saikler ile propaganda edilmesi avantaj/dezavantaj kıstaslarına izafi bir görünüm katmakta olup, objektifliğini zedelemektedir. Bu sebeple KÖİ uygulamalarının dünya üzerinde genel kabul görmüş avantajlarına yer vermek doğru kabul edilmelidir. KÖİ'lerin avantajları şöyle ifade edilebilir.

Kamu Özel İşbirliği projeleri yüksek finansman gerektiren projeler olup, İdareler ekseriyetle kendi mali kaynakları ile finanse edebileceklerinden şüphe duymaktadırlar. Bu sebeple sıklıkla özel sektörün finansmanına bel bağlanmaktadır. Bu finansman sayesinde hem ulusal kalkınmayı destekleyen, sosyal gelişime açık hem de mali büyümeye fonksiyonel katkı araçları gündeme gelmektedir (Sarısu, 2009, s. 237).

Birçok ülkede kamuda mevcut olan hantallık ve kaynak israfı proje gelişiminin ya da zamanında ikmal etmenin önündeki en büyük engellerdendir. Bu durumun özel sektör İş birliği ile yürütülen projelerde ekseriyetle görülmediği kabul görmektedir. Kanaatimizce bunun temel sebebi; özel sektör ile idare arasında imzalanan uygulama sözleşmelerinde yer alan hükümlere göre projenin erken faaliyete geçmesi durumunda özel sektörün yatırım bedeli ya da iratlarına erken kavuşacağı taahhüdüdür. Bu sebeple proje akitlerinin hazırlanması akabinde işletme ve sermaye evreleri birleşmiş kabul edildiğinden

zamandan tasarruf edilmektedir. Dolayısı ile bürokraside görülen hantallık, KÖİ uygulamalarında nadir gerçekleşmektedir (Uysal, 2017, s. 179).

Kamu Özel İşbirliğinin kamu açısından avantajlarından biri borçlanmaya gerek duymadan altyapı hizmetlerinin gördürülmesi iken, bu durumun özel sektör açısından avantajı ise farklı sahalarda yönetim becerisi geliştirme imkanına kavuşabilmesine vesile olmasıdır.

Ülkemizde 10. Kalkınma Planı çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda toplamda 66 Özel İhtisas Komisyonu kurulmuştur. Kalkınma Bakanlığı uhdesinde Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Komisyonu da kurulan komisyonlardan biri olarak bu konuda faaliyet yürütmektedir. Bu komisyon KÖİ uygulamalarının arka planındaki yegâne faktörün kamunun finansman noksanlığı olduğunu belirtmiştir. Bu finansmanın özel sektör tarafından karşılanması aynı zamanda kamu-özel sektör dengeli risk paylaşımını tavsiye eden komisyon bu durumun gerçekleştirilmesini, modelin avantajı olarak değerlendirmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 72)

Kamu Özel İş birliği modellerinin uygulanmaya başlandığı yıllarda birçok ülke yanılgıya düşerek harcamaların uzun vadede ekonomik etkilerini analiz etmeden, gelişigüzel uygulamaya başlamışlardır. Bu durumun temel sebebi ise harcamaların bütçe dışından gerçekleştirilmesiydi. Benzer durum ülkemizde de yaşanmış, uygulamaların mali boyutunun kamu borç stokunda gözükmemesi ve bütçe dışı ödenmesi ‘cebinden para çıkmaksızın’ yatırım

gerçekleşebileceği yanılgısına yol açmıştır (Karahanoğulları, 2012, s. 123).

2. Kamu Özel İş Birliği Sözleşmelerinin Hukuki Açıdan Analizi

Kamu Özel İş birliği uygulamaları kamu ile özel sektörün bir araya gelerek müşterek şekilde çalıştıkları ve nihayetinde ortaya bir eser konulması özelliği taşıyan süreçtir. Bu sürecin başlangıcı ve idamesi iki tarafın icra etmekle mükellef olacağı bir sözleşmeye dayanır. Literatürde uygulama sözleşmeleri olarak anılan bu sözleşmelerin ticari sır barındırması sebebi kamuoyu ile paylaşılmasının önündeki yegâne engeli meydana getirmektedir. Dolayısı ile sözleşmelerin muhteviyatını analiz edebilmek güçtür. Bu meyanda veri takipçiliği olarak ifade edilen teknikle başta Sayıştay'ın denetim raporları olmak üzere projenin icrası ile görevli olan Altyapı Müdürlükleri, Bakanlıklar ve parlamentodaki soru önergelerine verilen cevaplar ile sözleşmelerin birtakım özelliklerine ulaşabilmek mümkün olmaktadır. Bu minvalde yaptığımız araştırmada esasen özel hukuk sözleşmesi niteliği bulunan uygulama sözleşmelerinin muhteviyatı, tabii oldukları hukuki rejim oldukça önem arz etmektedir. Zira günümüzde sözleşmelerin bütçe üzerinde yük olmaya başlaması ve bu durumun uzun vadede vahamet arz edecek olması konunun önemini ifade etmede yeterli kabul edilmelidir. Sözleşmelerin hukuken analiz edilmesi tartışmalı birçok uyuşmazlığın çözümünde fayda sağlayacaktır. Nitekim KÖİ projelerinin hukuki rejimi, bu kapsamda imzalanan sözleşmelerin analizini zorunlu kılmaktadır.

2.1. KÖİ Sözleşmeleri karma nitelikte sözleşmelerdir

Ülkemizde farklı idareler (Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı vb.) birtakım ihtiyaçlara cevap alınabilmesi adına özel sektör

firmalarınca, farklı modellerde (Yap İşlet Devret, Yap Kirala Devret, İşletme Hakkı vb.) KÖİ projeleri uygulamaktadırlar. Modele göre idare ile özel sektör arasında uygulama sözleşmesi imzalanmaktadır. Bu sözleşmeler niteliği itibari ile 'karma sözleşme' olarak tarif edilmektedirler. Karma Sözleşme, Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiş olup, isimli sözleşmelerin farklı unsurlarının kanunda yer alan formül dışında bir şekilde kodifiye edilmesi ile meydana gelmektedirler (Aral, 2007, s. 52).

Borçlar Kanunu'nun amir hükümleri, Kamu Özel İşbirliği projelerinin vasfı ile uygun düştüğü kapsamda uygulama alanı bulacaktır. İhalelerde yer alan yapım unsuru için eser sözleşmeleri gündeme gelecekken, kiralama sözleşmeleri kiraya ilişkin hükümlere, işletme hakkı ve devri ise hasılat kirası hükümlerine göre uygun düştüğü ölçüde uygulanacaktır (Keşli, 2009, s. 109).

Örneğin 6428 Sayılı Kanun Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İşbirliği Modeli ile Tesis Yaptırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun uyarınca ülkemizde sağlık sektöründe mega hastanelerin KÖİ kapsamında inşasına başlanmıştır. Bu projelerde ekseriyetle Yap Kirala Devret (YKD) modeli uygulanmış ve başta İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde bilahare Anadolu da dahil olmak üzere birçok hastane yapımına başlanmıştır. Bu projelerde imza edilen uygulama sözleşmesi ise karma sözleşme niteliğine sahiptir. Sözleşmeye göre özel sektör tarafını işgal eden firma 'kullanım bedeli' ve 'hizmet bedeli' şeklinde kira gelirine sahip olacak, çoğunlukla 25 yılı bulan

sözleşme süresi mevcut olacak, süre sonunda ise özel sektör mezkûr yapıyı kamuya devredecektir. Uygulama sözleşmesine 'karma' niteliğini kazandıran husus ise muhteviyatında ilk olarak kira sözleşmesine ilişkin hükümler içermesi, bilahare sözleşme sonunda devir yükümlülüğü getirmesi, ayrıca çekirdek hizmet dışındaki hizmetlerin özel sektörce karşılanması durumunda hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler ihtiva etmesidir. KÖİ sözleşmeleri yalnızca bu sözleşmelerin toplanması olarak değerlendirilmemeli, esasen tip sözleşmelerin sentezinden meydana geldikleri, dolayısı ile tek akitten oluştukları göz önünde bulundurulmalıdır.

KÖİ sözleşmelerinin karma niteliğini inceleme konusu yapma sebebimiz ise son yıllarda yapılan sözleşmelerin dolar endeksli olarak bütçe üzerinde 'garanti' adı verilen ağır borçlanmalara sebebiyet vermesinin önem arz etmesidir. Zira bu meyanda yapılan sözleşmelerin çoğu ağır maddi külfetler getirdiği için kamuoyu tarafından eleştirilmekte ve revize edilmesi beklentisi oluşmaktadır. Olası bir revizede Türk Medeni Kanunu 1. Maddenin kapsamını çizdiği şekilde sözleşmede yer alan her bir tipin sözleşme iradesi esas alınmak üzere değerlendirilmesi, borçlar hukukunun genel ilkeleri ışığında somut uyuşmazlığın çözümlenmesi gerekecektir (Kuntalp, 2013). Bu noktada karma sözleşmeleri yüksek mahkeme içtihatlarına da belirtildiği üzere belirli bir teknik içerisinde değerlendirmek sureti ile analiz etmek icap edecektir.

2.2. KÖİ sözleşmeleri özel hukuk sözleşmesi niteliğindedir

Halihazırda idareler farklı konularda birçok sözleşmeler gerçekleştirmektedirler. İdareler tarafından hazırlanan bu akitlere genel anlamda idarenin sözleşmeleri ismi verilmektedir. Tabi olunan hukuki

rejime göre bu sözleşmelerin bir kısmı idari sözleşmeler, bir kısmı ise idarenin özel hukuk sözleşmeleri olarak tasnif edilir.

İdarelerin birtakım faaliyetlerini gerçekleştirme noktasında özel hukuk kişileri ile akit gerçekleştirmesi ihtiyacı doğmakta, dolayısı ile bu durum idarenin sözleşmelerinden farklı bir model ve usulde sözleşme yapılması ihtiyacını gündeme getirmektedir. Kamu Özel İşbirliği sözleşmelerinin bir idari sözleşme mi yahut özel hukuk sözleşmesi mi olarak değerlendirileceği tartışması en az KÖİ'lerin tarihi kadar eskidir. Bu konu doktrinde hala tartışma konusudur. Yıldırım'a göre idari bir akitten bahsedilebilmesi için sözleşme taraflarından en az birinin idare olması ile özel hukuk hükümlerini aşacak vaziyette bir sözleşme mevcut olmalıdır (Yıldırım, 2010, s. 86). Güzelsarı ise KÖİ sözleşmelerine ilişkin meydana gelen uyuşmazlıkların adli yargıda çözülmesi gerektiğini ve sözleşmelerin özel hukuk sözleşmesi vasfında olduğunu belirtmektedir (Güzelsarı, s. 44). Kanaatimizce Kamu Özel İşbirliğine ilişkin çerçeve bir mevzuatın bulunmayışı ve her bir KÖİ modeline ilişkin farklı farklı sözleşmelerin düzenlenebileceğinden bahisle sözleşmelerin tabi olacağı hukuki rejim ile hukuki nitelendirilmesinin kesin suretle yapılabilmesi imkânsız görünmektedir. Nitekim Anayasa'nın 47. Maddesinde 13.08.1999 tarih ve 4446 sayılı kanun gerçekleştirilen değişiklikle KÖİ sözleşmelerinin özel hukuk sözleşmesi kabul edilip edilmeyeceğinin ancak kanunca belirlenebileceği düzenlemesi getirilerek bu konudaki karmaşaya kısmen de olsa son verilmiştir. Benzer şekilde 20.12.1999 tarihinde 4493 sayılı kanun da KÖİ sözleşmelerinin özel hukuk sözleşmesi olarak kabul edilmesi

gerektiğine dair yasal mevzuat ile şehir hastanelerinin yapımına ön ayak olan kanunlar da Anayasa hükmüne riayet ederek sözleşmenin niteliğinin mezkûr kanunda tanımlanıp tanımlanmayacağına göre belirlenmesini kararlaştırmıştır. Bu konuda örneğin 6228 Sayılı Kanun'un 1. ve 4. maddeleri şu şekildedir:

"*Bu Kanunun amacı; ihale ile özel hukuk hükümlerine göre, kamu özel iş birliği modeli çerçevesinde; Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarınca yapılmasına ihtiyaç duyulan tesislerin ön proje, ön fizibilite raporu ve belirlenecek temel standartlar çerçevesinde, Hazinenin özel mülkiyetindeki taşınmazlar üzerinde sözleşmede belirtilen sabit yatırım dönemi hariç otuz yılı geçmemek üzere bağımsız ve sürekli nitelikte üst hakkı tesis edilmek suretiyle yaptırılması, mevcut tesislerin yenilenmesinin sağlanması ve bu projeler için alınacak danışmanlık, araştırma geliştirme hizmetleri ile ileri teknoloji ya da yüksek mali kaynak gerektiren bazı hizmetlerin gördürülmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir,* ***Sözleşme özel hukuk hükümlerine tabi olup*** *süresi, tesisin özelliklerine ve fizibilite raporuna bağlı olarak sözleşmede belirtilen sabit yatırım dönemi hariç otuz yılı geçmemek üzere idarece belirlenir*"

Anayasa'da 1999 yılında yapılan değişikliğe uyum sağlanması açsından, sonraki tarihlerde kanun koyucu tarafından hazırlanan kanuni metinlerde sözleşmenin niteliğine ilişkin hükümler ihdas edilmiş, ekseriyetle sözleşmeler özel hukuk sözleşmeleri olarak kabul edilmiştir.

2.3. KÖİ sözleşmeleri tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerdir

Doktrinde tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmeler ile alakalı birçok farklı tanım bulunsa da tüm tanımlarda temel alınan husus, edim ile karşı

edim arasındaki mübadele ilişkisidir. Satış, satış vaadi, kira sözleşmesi gibi örnekleri bulunan bu sözleşme türünde iki taraf karşılıklı olarak birbirine uygun irade açıklamasında bulunarak her ikisi de edim taahhüdü altında girmektedir (Havutçu, 1995, s. 5)

Kamu Özel İş Birliği projelerinin en çok tercih edilen modeli olan Yap İşlet Devret modelinde taraflardan birini teşkil eden kamunun, eserin meydana gelme süreci ve sonrasında özel sektöre çeşitli taahhütlerde bulunması, bunun karşısında özel sektörün ise sözleşme süresinin sonunda eseri kamuya devretmeyi taahhüt etmesi her iki taraf açısından bir külfet meydana getirmekte ve dolayısı ile borç yüklemektedir.

SONUÇ

KÖİ sözleşmelerinin hayatımıza girdiği son 40-50 yıllık dönemde, sayısız proje ve bu projelere kaynaklık eden sözleşme icra edilmiş durumdadır. Uzun süreçte sözleşmeler hukuki açıdan çok defa tartışmaya açılmış, akademi dünyasında da sözleşmelerin konumlandırılması tartışması yaşanmıştır. Günümüzde hala birçok araştırmacının sözleşmelerin özel hukuk sözleşmesi mahiyetinde mi olduğu ya da idari yargı sistemi içerisinde idarenin bir işlemi gibi mi kabul edeceği yönündeki fikirlerinde bir konsensüs yaşanmış değildir. Bu sorunun temel kaynağı yeknesak bir hukuki metnin ve mevzuatın bulunmaması, sonucu ise sözleşmelere hangi yargısal rejimin uygulanacağının bilinmemesidir.

Çalışmada KÖİ sözleşmelerinin bir tarafını teşkil eden idarenin, sözleşmeye idari sözleşme vasfı kazandırmayacağı, aksine idare ile özel

sektör arasında akdedilen fakat özel hukuk sözleşmesi sıfatını mahiyet itibari ile korumaya devam eden yönleri ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda KÖİ sözleşmeleri her ne kadar ihale alım sözleşmeleri ile meydana gelse de temelde iki tarafa borç yükleyen, karma nitelikte olan ve adli yargı rejimi içerisinde değerlendirilmesi gereken sözleşmelerdir. Sözleşme ekseninde meydana gelen somut uyuşmazlıklara adli yargı rejimi içerisinde ve ekseriyetle Borçlar Kanunu ve sair mevzuatımızın öngördüğü şekilde çözüm bulma arayışı gerçekleşecektir. Hukuki rejimlerin sözleşmelere uygulanma biçimi aynı zamanda uyuşmazlığın çözüm kriterlerini belirleyeceğinden sözleşmelerin hukuk sitemimizde konumlandığı yer oldukça önem arz etmektedir.

Akademik yazında uzun bir süre tartışılan bir konu olan KÖİ sözleşmelerinin hukuk sistemimizde ne şekilde tarif edildiği sorununa yargı makamları ilk zamanlarda birbirinden farklı hükümler getirmişse de son yıllarda özellikle Anayasa Mahkemesinin içtihat niteliği kazanmış olan kararlarında özel hukuka tabi sözleşmeler olduğu vurgusu gelişmiştir. Bu hali ile Türkiye'de uygulanan mega projelerde hukuken ihtilaf meydana gelmesi durumunda sözleşmelere özel hukuk çerçevesinde çözüm getirilmeye çalışılacaktır. Dolayısı ile birçok projenin döviz endeksli olarak uzun süreli imzalanmış olmasının getirdiği en büyük problem olan kamu hazinesine külfet durumu, sözleşmelerin mücbir sebep sebebiyle uyarlanması sonucu son bulabilecektir. Özel hukuk sözleşmelerine uygulanan mücbir sebep, emprevizyon gibi lehe ilkelerin bu sözleşmeler için de gündeme gelmesi, hazine üzerinde şimdi ve gelecekte büyük külfete yol açacak mali yanlışlıkların hafifletilmesi anlamı taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aral, F. (2007). *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri* . Ankara: Yetkin Yayınları.

Cangöz, M. C., Emek, U., & Uyduranoğlu Karaca, N. (2021, Aralık). Türkiye'de Kamu-Özel-İşbirliği Uygulaması: Etkin Risk Paylaşımına Yönelik bir Model Önerisi. Ankara: TEPAV Elektronik Yayınları. Ağustos 26, 2022 tarihinde https://www.tepav.org.tr/upload/files/1644348024-5.Turkiye___de_Kamu_Ozel_Isbirligi_Uygulamasi_Etkin_Risk_Paylasimina_Yonelik_bir_Model_Onerisi.pdf adresinden alındı

Güzelsarı, S. (tarih yok). "Kamu Özel Sektör Ortaklığı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme" Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43-47.

Havutçu, A. (1995). *Tam İki tarafa Borç Yükleyen Sözleşmelerde Temerrüt ve Müspet Zararın Tazmini.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* Ankara .

Karahanoğulları, O. (2012). Kamu Özel Ortaklığı Modelininmeli Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 95-125.

Keşli, A. T. (2009). Kamu Özel İş Birliği (PPP) Projelerinin Hukuki Rejimi. *(Yayınlanmış Doktora Tezi)*. İstanbul.

Kuntalp, E. (2013). *Karışık Muhtevalı Akit (Karma Sözleşme)* (2 b.). Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sarısu, A. (2009). *Kamu & özel İşbirlikleri (public & private partnerships - PPP).* Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Uysal, Y. (2017). Yerel Yönetimlerde Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Uygulamalarının iki Yönü: Avantajlar ve Dezavantajlar. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergisi, 10*(2), 179-181. 08 26, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451775 adresinden alındı

Yıldırım, R. (2010). *Türk İdare Hukuku Dersleri.* Ankara: Adalet Yayınevi.

BÖLÜM 13

ARDUİNO İLE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ İÇERİK ANALİZİ

Doç. Dr. Ali ÇETİN[1]

[1] Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilgisi Eğitimi Bölümü, Siirt, Türkiye. alicetin@siirt.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-1174-6997

GİRİŞ

Bilim ve teknoloji alanlarına ilgi duyan bireylerin yetişmesi, teknolojik cihazlar ile bireylerin etkileşim kurması ve bu cihazları tecrübe etmeleri ile mümkündür. Bu nedenle eğitimde teknoloji uygulamalarına yer verilmesi bilim ve teknolojik gelişmeler açısından önemlidir (Özmen, 2004). Bireyler eğitim hayatlarında karşılaştıkları teknolojik uygulamaları kullanma ve test etme imkânı bulabilecekler ve ilgi duyanlar yaratıcılıklarını bu alanda kullanabileceklerdir. Teknoloji alanındaki uygulamaların eğitim alanına yerleşmesi ayrıca öğretmenlerin geleneksel eğitim yöntemleri yerine teknoloji temelli eğitim etkinlikleri ve yöntemlerini sınıflarında kullanmalarına neden olmaktadır (Arı & Meço, 2021). Teknoloji temelli etkinliklerin öğretmenler tarafından bilinmesi, öğretmenlerin geniş bir bakış açısı ile öğrenme ortamları oluşturmaları adına önemlidir (Yanpar, Koray, Parmaksız & Arslan, 2006).

Okullarda kullanılmaya başlanan Arduino kitleri ve buna bağlı olarak verilen kodlama eğitimleri öğrencilerin günlük hayatta problem çözme becerisi kazanmalarına ve yaşam boyu öğrenen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamaktadır (Akkaş Baysal, Ocak & Ocak, 2019). Aldıkları bu eğitim sayesinde yaptıkları hataları daha rahat çözebilen bireylerin, sonuçları değerlendirme yetenekleri de artmaktadır (Resnick ve Silverman, 2005; Coravu, Marian ve Ganea, 2015).

Arduino maliyeti düşük, kolay programlanabilir, açık kaynak kodlu ve kullanımında az teknik bilgiye ihtiyaç duyulan ve geniş kitleler tarafından kullanılan elektronik karttır (Duman, 2019). Bu kart sayesinde öğrenciler temel programlama bilgisini somut elektronik devre

elemanları üzerinde kolaylıkla uygulayabilirler (Cevahir & Özdemir, 2017). Teknik yönden üstünlükleri, tüm platformlarca desteklenmeleri, kolay temin edilmeleri, kullanım kolaylığı ve komutlara kısa sürede cevap verebilmeleri bakımından öğretmenler tarafından tercih edilirler (Duran, 2021). Hava, ışık, sıcaklık, basınç, nem, ağırlık, pH gibi birçok sensörün takılabildiği Arduino setler ile ilköğretimden üniversiteye kadar öğrenciler özgün projeler geliştirebilir ve tasarlayabilirler. Bu durum öğrenciler açısından dersleri daha ilgi çekici hale getirir (Sinap, 2017). Türkiye geneli kodlama eğitimi üzerine tarama modeli ile yapılan bir araştırmaya göre Arduino setler öğretmenlerin derslerinde %55 oran ile en çok kullandıkları kodlama ve robotik setlerin başında gelmektedir (Sayın, 2019).

Ling ve Wah (2019) tarafından yapılan bir çalışmada Arduino'ya ilişkin öğrencilerin farkındalık ve deneyimleri incelenmiş ve araştırmaya katılan öğrencilerin Arduino ile en fazla programlama öğrendikleri, STEM eğitimi amaç ve çıkarlarını desteklediğini, öğrencilerin 21. yy becerilerinin gelişmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu beceriler ve uygulamaların STEM yaklaşımı ile Arduino kullanımı arasında yakın ilişki olduğunu göstermektedir. Arduino destekli STEM çalışmalarına bakıldığında öğrencilerin Arduino sayesinde programlama bilgilerini oluşturdukları, içerik geliştirdikleri, tasarladıkları program kalıplarını deneme yanılma sürecinden geçirdikleri, çeşitli elektronik aygıt ve sensörleri kullanma ve aynı zamanda yönetme becerisi geliştirdikleri ortaya konulmuştur (Meço & Arı, 2021). Öğrenciler ile Arduino arasında kurulan sıkı ilişki soyut mühendislik kavramlarının somutlaştırılması ve elektrik mühendisliği algılarının geliştirilmesini

sağlamaktadır. Yaparak ve yaşayarak öğrenme anlayışının doğrudan uygulanmasıdır. Bir başka deyişle Dewey (1997) tarafından ifade edilen ezbere ve katı eğitim anlayışının klasikliğini tümden yıkacak deneyimsel, katılımcı ve hareket halinde bir eğitime yön verebilmektedir.

STEM yaklaşımının eğitimde kullanılması sırasında öğrenciler öğretmenleri tarafından sunulan bilgi temelli hayat problemine çözüm bulabilmek için gruplara ayrılarak işbirliği ile etkinlikler yaparlar. Bu sayede problem çözme, iletişim ve işbirliği becerileri, yaratıcılıkları, eleştirel ve analitik düşünme yetenekleri gelişerek üretken ve sorumlu bir birey olurlar (Erdoğan, Çiftçi,Yıldırım & Topçu, 2017; Özçelik & Akgündüz, 2018; Çepni, 2018). Çetin ve Kahyaoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada öğretmen adaylarının Arduino kullanarak katıldıkları STEM etkinliklerini mesleki yaşantılarında da kullanmak istedikleri fakat Arduino ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır.

Alan yazın incelemesinde Arduino ile ilgili yapılan çalışmaların bulunduğu fakat lisansüstü tezlerinin incelenmediği görülmüştür. Akademik çalışmalarda elde edilen sonuçların tekrar edilebilmesi; evrenin, örnekleme yönteminin ve analiz süreçlerinin şeffaf olarak tanımlanması ile mümkündür (Aydın, Kaplan, Atılgan & Gürel, 2019). Bu çalışmanın amacı Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerini tematik ve yöntemsel olarak incelemek ve alandaki eksikleri belirleyerek Arduino ile ileride yapılacak çalışmalara ışık tutmaktır.

YÖNTEM

Bu araştırmada eğitim öğretim alanında Arduino ile yapılan lisansüstü tezleri betimsel içerik analizi ile incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemleri arasında sıklıkla tercih edilen (Kyngäs, 2020) betimsel içerik analizi yöntemi, verilerin sistematik ve güvenilir bir şekilde analiz edilerek kategoriler oluşturulmasını ve bu kategorilerden genellemelere ulaşılmasını sağlayan bir araştırma yöntemidir (Haggarty, 1996). Bu analizin öncelikli amacı araştırma sonuçlarının sistematik olarak değerlendirilmesi yoluyla genel eğilimleri ortaya çıkarmaktır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007; Çalık ve Sözbilir, 2014). Betimsel istatistiklerin ortaya çıkarıldığı bu tür çalışmalar sayesinde araştırma konusu ile ilgili tartışmalı ve eksik noktalar belirlenerek özgün çalışmalar otaya konulabilir (Dinçer, 2018).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'de eğitim öğretim alanında Arduino ile yapılan lisansüstü tezleri oluşturmaktadır. Örneklem seçimine gidilmemiş, eğitim alanında yapılan tüm tezler araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu kapsamda Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezine kayıtlı 28 tez incelenmiş, bu çalışmalardan 2 tanesi araştırmanın yapıldığı 2022 yılında yayınlandığı ve bu yılki yayınların henüz tamamlanmamış olmasından dolayı, 1 çalışmada da Arduino ile yapılmadığı, sadece elektrik eğitimi sırasında bazı ölçümler için kullanıldığından araştırmadan çıkarılmıştır. Arduino ile 2017-2021 yılları arasında yapılan 25 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir.

Veri Toplama

Bu araştırma da nitel araştırma yöntemleri sırasında kullanılan doküman incelemesi yapılarak veri toplanmıştır. Doküman incelemesi, hem basılı hem de elektronik materyallerden anlam çıkarmak ve deneysel bilgi üretmek için incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir (Bowen, 2009). Doküman incelemesi sırasında hedef durum veya durumları içeren materyaller beş aşamada incelenir; (1) dokümanların bulunması, (2) orijinalliklerin kontrol edilmesi, (3) dokümanların anlaşılması, (4) veri analizinin yapılması ve (5) veri kullanımı (Yıldırım & Şimşek, 2013). YÖK Ulusal Tez Merkezi ana sayfasında yer alan detaylı arama seçeneği kullanılarak özet metni içerisinde Arduino kelimesi geçen bütün tezler araştırmaya dâhil edilmiş ve bu tezler ek olarak gösterilmiştir.

Veri Analizi

Ulusal tez merkezi aracılığı ile ulaşılan tezler excel ortamında araştırmacı tarafından oluşturulan "tez inceleme formu" na işlenmiştir. Formda tezlerin türü, yılı, üniversitesi, araştırma yöntemi, örneklem veya çalışma grubu, kullanılan veri toplama araçları ve sonuçları yer almıştır. Tez inceleme formunda yer alan veriler kodlanmış ve sonrasında betimsel istatistik (frekans ve yüzde) yöntemi ile istatistiksel hesaplamalar yapılmıştır. Ortaya konulan durum tablo ve grafikler aracılığı ile sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde Arduino ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin türü, yılı, üniversitesi, araştırma yöntemi, örneklem veya çalışma grubu, kullanılan

veri toplama araçları ve sonuçlarına göre hazırlanan tablo ve grafikler sunulmuştur.

Arduino ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin türlerine göre dağılımları Şekil 1'de gösterilmiştir.

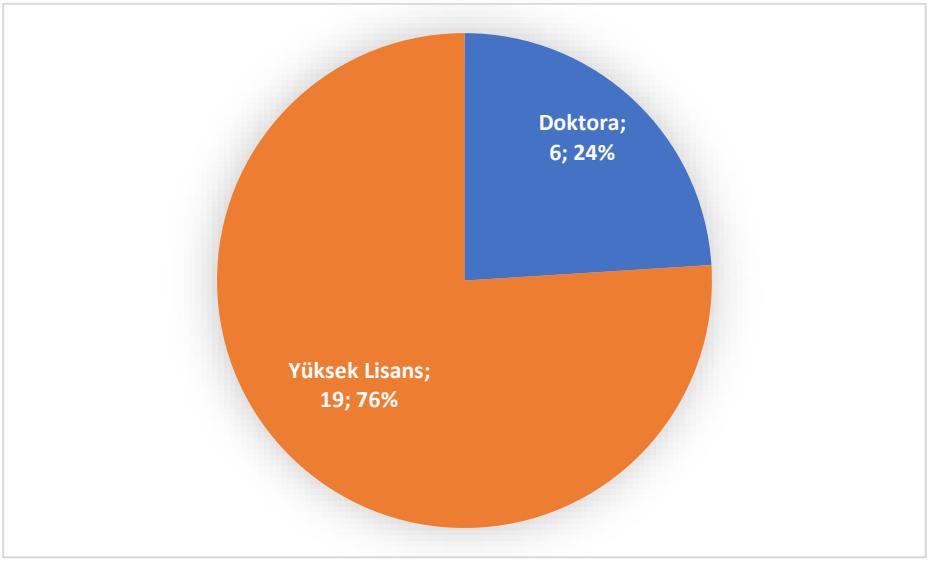

Şekil 1. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Şekil 1'e göre Arduino ile ilgili olarak yapılan 25 lisansüstü tezinden 19 tanesi (%76) yüksek lisans ve 6 (%24) tanesi doktora seviyesindedir.

Arduino ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin yıllara göre dağılımları Şekil 2'de gösterilmiştir.

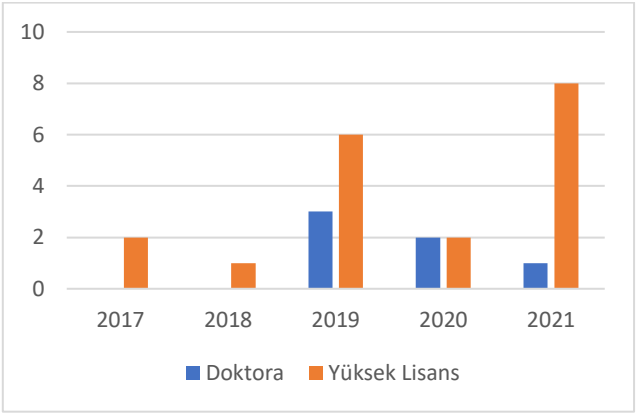

Şekil 2. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2'ye göre Arduino ile ilgili 2017-2021yılları arasında yapılan çalışmalardan, en fazla çalışmanın 2021 yılında yapıldığı, buna göre yıllara göre yapılan tez sayısının giderek arttığı da görülmektedir. Doktora seviyesinde yapılan çalışmaların sayılarının ise yıllara göre azaldığı görülmektedir.

Arduino ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin üniversitelere göre dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

	Yüksek Lisans	Doktora
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	
Amasya Üniversitesi	1	
Atatürk Üniversitesi		1
Çukurova Üniversitesi	1	
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	
Ege Üniversitesi	1	
Erciyes Üniversitesi		1
Gazi Üniversitesi	1	
Gaziantep Üniversitesi		1
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	1	
İstanbul Üniversitesi		2

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	2	
Kocaeli Üniversitesi	1	
Mersin Üniversitesi		1
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2	
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	
Süleyman Demirel Üniversitesi	2	
Trabzon Üniversitesi	1	
Trakya Üniversitesi	1	
Yeditepe Üniversitesi	1	
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	1	

Tablo 1'e göre üniversitelerde yapılan çalışma sayılarının 1-2 şeklinde olduğu, 21 farklı üniversitede çalışma yapıldığı ve yüksek lisans ve doktora çalışmalarının aynı üniversitede yapılmadığı görülmektedir.

Şekil 3'de Arduino ile yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemine göre dağılım gösterilmiştir.

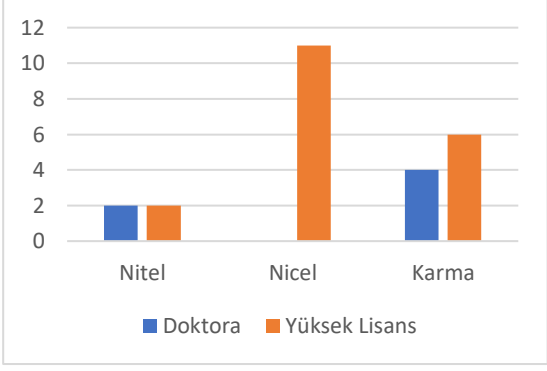

Şekil 3. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Şekil 3'e göre Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerinden doktora düzeyinde nicel çalışmanın olmadığı, karma ve nitel çalışmaların hem

yüksek lisans hem de doktora seviyesinde olduğu görülmüştür. Her iki düzeydeki nicel çalışmalarında en az sayıda olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 4'de Arduino ile yapılan çalışmalarda örneklem veya çalışma grubuna göre dağılımları gösterilmiştir.

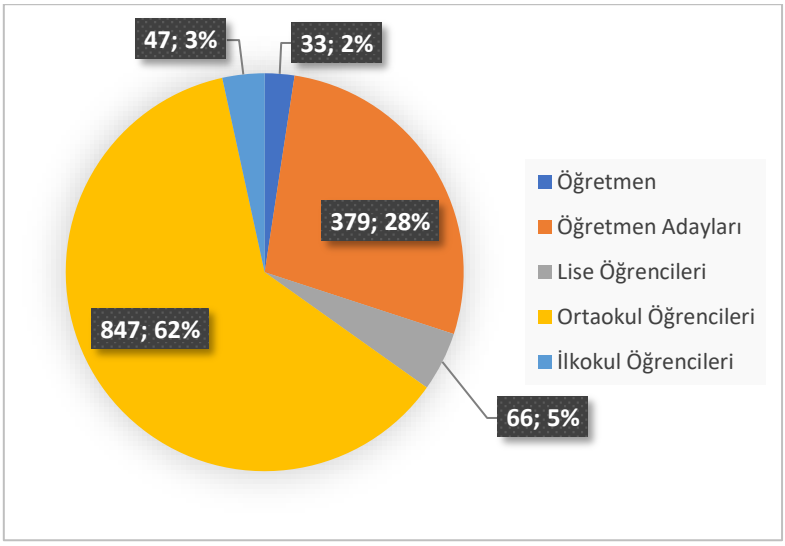

Şekil 4. Lisansüstü Tezlerin Örneklem veya Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Şekil 4'te Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerinin ortaokul öğrencileri (f:847; %62), öğretmen adayları (f:379; %28), lise öğrencileri (f:66; %5), ilkokul öğrencileri (f:47; %3) ve öğretmenler (f:33; %2) ile yapıldıkları tespit edilmiştir. Arduino ile yapılan çalışmaların daha çok ortaokul öğrencileri ve öğretmen adayları ile yapıldıkları görülmüştür.

Tablo 2'de Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerinde kullanılan veri toplama araçlarının frekans ve yüzde dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Betimsel Analizi

Ölçek Türü	Frekans	Yüzde
Tutum Ölçeği	14	22
Görüşme Formu	13	20
Akademik Başarı Testi	7	11
Özyeterlilik Ölçeği	7	11
STEM Beceri Düzeyleri Ölçeği	6	9
Gözlem Formu	5	8
Bilgi İşlemsel Düşünme Becerileri Ölçeği	5	8
Problem Çözme Becerileri Ölçeği	3	5
Yaratıcılık Ölçeği	2	3
Farkındalık Ölçeği	2	3
Eleştirel Düşünme Ölçeği	1	2
Toplam	65	100

Tablo 2'ye göre Arduino ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalarında tutum ölçekleri (f:14; %22), görüşme formları (f:13; %20), akademik başarı testleri (f:7; %11), öz-yeterlilik ölçekleri (f:7; %11), STEM beceri düzeyleri ölçeği (f:6; %9), gözlem formları (f:5; %8), bilgi işlemsel düşünme becerileri ölçekleri (f:5; %8), problem çözme becerileri ölçekleri (f:5; %8), yaratıcılık ölçekleri (f:2; %3), farkındalık ölçekleri (f:2; %3) ve eleştirel düşünme ölçekleri (f:1; %2) kullanılmıştır.

Araştırmada incelenen lisansüstü tezlerinin sonuçları aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

- Arduino ile yapılan uygulamalar fen derslerine entegre edilebilir, STEM ve robotik kodlama hakkında öğrencilerin bilgi sahibi olmalarını sağlar. Bu sayede öğrencilerin fen bilimleri konularına olan ilgi ve tutumları artar, öğrencilere öğretici, eğlenceli ve faydalı bir öğrenme ortamı oluşturulabilir.

- Arduino ile yapılan uygulamalar öğrencilerin bilgi işlemsel düşünme, problem çözme, STEM, robotik, eleştirel düşünme ve 21. Yüzyıl becerilerinin gelişmesine katkı sağlar. Günlük hayat problemlerine farklı bakış açıları ile çözüm bulmalarına, hızlı çözümler üretmelerine ve özgün ürünler ortaya çıkarmalarına yardımcı olmuştur.
- Arduino ile yapılan uygulamaların öğrencilerin fen dersine, robotiğe, STEMe, fizik laboratuvarına, teknolojiye ve bilgisayar teknolojilerine yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir. Bazı çalışmalarda tutum üzerinde etkisinin anlamlı düzeyde olmadığı da tespit edilmiştir.
- Arduino ile verilen hizmet içi eğitimler öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimlerine katkı sağlar, STEM uygulamaları ile birlikte ulusal düzeyde yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- Arduino ile ilgili yapılan uygulamaların birçok çalışmada akademik başarı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.
- Arduino ile yapılan STEM uygulamalarının öğrencilerin yaratıcılıklarını ve öz yeterliliklerini artırdığı, derslerin öğretiminde kolaylık sağladığı ortaya konulmuştur.
- Arduino ile yapılan uygulamaların Kimya öz-yeterlilikleri üzerine etkisi olmamasına rağmen, ders sırasında hesaplama kolaylığı sağladığı, daha öğretici olduğu, zaman tasarrufu sağladığı, güvenli sonuçlar verdiği ve ilgi çekici olduğu belirtilmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerin betimsel içerik analizinin yapıldığı bu araştırmada, tezlerin türü, yılı, üniversitesi, araştırma yöntemi, örneklem veya çalışma grubu, kullanılan veri toplama araçları ve sonuçları incelenmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı tezlerin özet bölümünde Arduino kelimesinin geçtiği 25 tez araştırmaya dâhil edilmiştir.

Lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımlarına bakıldığında çoğunluğunun yüksek lisans tezlerinden oluştuğu görülmüştür. Artırılmış gerçeklik (Aydoğdu, 2021), eğitim ve öğretim teknolojileri (Tosuntaş, Emirtekin & Sürel, 2019) ve fen eğitimi (Caymaz, 2020) üzerine yapılan lisansüstü tezlerin araştırıldığı çalışmalarda da yüksek lisans tezlerinin sayılarının doktora çalışmalarından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Arduino ile oluşturulan alanın geliştiğini göstermektedir.

Tezlerin yıllara göre dağılımlarına bakıldığında doktora tezlerinin sayısında azalma ve yüksek lisans tezlerinin sayısında artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2005 yılında İtalya'da bir eğitim projesi olarak üretilen Arduino mikroişlemcileri 2012 yılında Amerika'da eğitim etkinlikleri sırasında kullanılmaya başlanmıştır (Taşdemir, 2017). Yakın bir geçmişte kullanılmaya başlayan bu setler için ilk yüksek lisans tezi 2017 yılında hazırlanmıştır. Yüksek lisans tezlerinde yıllara göre artış Arduino ile yapılan tezlerin giderek artacağını gösterse de doktora düzeyindeki azalış düşündürücüdür. Doktora düzeyinde Arduino ile ilgili yapılacak çalışmalara alanda ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Tezlerin üniversitelere göre dağılımlarına bakıldığında Arduino ile yapılan çalışmaların eğitim fakültesi bulunan üniversitelerin fen bilgisi öğretmenliği veya BÖTE anabilim dallarında yapıldığı, bu üniversitelerde de frekanslarının 1-2 civarında olduğu sonucuna varılmıştır. Çoğunluğun fen bilgisini öğretmenliği ana bilim dalından olmak üzere yapılan tezlerde Arduino'nun öğrencilere STEM yaklaşımı kazandırmak için kullanılmasının etkisi olmuştur. Arduino'nun STEM etkinlikleri sırasında kullanılması öğrencilerin derse ilgi ve isteklerini artırmaktadır (Sarı, Pektaş, Şen & Çelik, 2022).

Araştırma yöntemlerine göre yapılan incelemede nicel araştırma yöntemi kullanılan çalışmaların karma ve nitel yöntemlere göre daha fazla olduğu, yalnız nitel araştırma içeren çalışmaların ise en az seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitel araştırmalar doğal olguları belirlemesi, öznel görüşler barındırması ve derinlemesine inceleme olanağı sağlaması nedeniyle alan araştırmalarında kullanılması beklenen araştırma yöntemidir (Baltacı, 2017). Ayrıca nitel araştırmalarda evrensel genellemelere ulaşmak yerine araştırma sonuçlarının sınırlandırılması, farklı durumlara uyarlanması ve tekrarlanabilmesi hedeflenmektedir (Baltacı, 2019). Bu noktadan hareketle Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerinde nitel araştırmalara yer verilmelidir.

Örneklem ve çalışma gruplara göre yapılan analiz sonucunda ortaokul öğrencileri ve öğretmen adayları ile yapılan çalışma sayılarının diğer gruplara göre oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç Özbuğutu ve Acar (2022) tarafından fen eğitiminde yapılan çalışmayı desteklemektedir. Okul öncesi öğrencileri ile yapılan çalışmanın olmaması, öğretmenler, ilkokul ve lise öğrencileri ile az sayıda çalışma

yapılması da dikkate çekmektedir. Arduino ile bundan sonra planlanacak çalışmaların bu örneklem ve çalışma grupları ile olması önerilebilir.

Lisansüstü tezlerinde kullanılan veri toplama araçlarının analizi incelendiğinde tutum ölçeği, görüşme formu, akademik başarı testi ve özyeterlilik ölçeklerinin fazlasıyla tercih edildikleri görülmüştür. Bu durum genel olarak akademik çalışmalarda tercih edilen araçların Arduino ile yapılan çalışmalarda da kullanıldığını göstermektedir. Arduino'nun STEM eğitimi sırasında çokça tercih edilmesi nedeniyle STEM içerikli ölçeklerin Arduino çalışmalarında daha fazla kullanılması beklenirken STEM içerikli ölçekler %10' un altında kalmıştır. STEM içerikli ölçekler Arduino ile yapılacak yeni çalışmalarda tercih edilebilir.

Arduino ile yapılan lisansüstü tezlerin sonuçlarına bakıldığında, başarı, tutum, özyeterlilik, problem çözme becerisi ve eleştirel düşünme gibi birçok bağımlı değişken üzerinde olumlu sonuçlar ortaya konmuştur. Bu durum alan-yazındaki bazı çalışmalarca desteklenmektedir (Ramazanoğlu, 2021; Taylan Koparan, Yüksel & Koparan, 2021). Ayrıca Arduino'ların özellikle fen bilgisi eğitiminde yaygın olarak kullanılması gerekliliğini göstermektedir. Arduino'ların hem robotik kodlama hem de sensörler aracılığı ile öğrencilere yön veriyor olması, öğrencilerin derslerinde eğlenceli, zevkli ve kalıcı beceriler kazanmalarına olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Aydın, B., Kaplan, M., Atılgan, H., & Gürel, S. (2019). A preliminary study to evaluate the reproducibility of factor analysis results: The case of educational research journals in Turkey. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 10(1), 1-11. DOI: 10.21031/epod.482393

Aydoğdu, F. (2021). Türkiye'de Artırılmış Gerçeklikle İlgili Eğitim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 11 (2) , 338-357. DOI: 10.17943/etku.878443

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 5 (2) , 368-388 . DOI: 10.31592/aeusbed.598299

Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 1-15.

Baysal, A. & Ocak, G. (2020). Kodlama ve Arduıno Eğitimleri İle İlgili Lise Öğrencilerinin Görüşleri The Vıews Of Hıgh School Students About Codıng And Arduıno Educatıon. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 19(74), 777-796. DOI:10.17755/esosder.625496

Caymaz, B. (2020). Türkiye'de elektrik konusuyla ilgili fen eğitimi alanında yapılan tez çalışmalarının içerik analizi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(2), 701-718. DOI: 10.17679/inuefd.642759

Cepni, S. (2018). Üstün Yeteneklilerde STEM Eğitimi. Teoriden Pratiğe STEM Eğitimi (2). Ankara: Pegem Yayınları.

Cevahir, H. & Özdemir, M. (2017). Programlama Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklara Yönelik Öğretmen Görüşleri Ve Çözüm Önerileri. 11. Uluslararası Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu. 24-26 Mayıs 2017 İnönü Üniversitesi

Coravu, L., Marian, M. ve Ganea, E. (2015). Scratch and recreational coding for kids. RoEdu Net International Conference Networking in Education and Research (RoEduNet NER).

Çetin, A. & Kahyaoğlu, M. (2018). STEM temelli etkinliklerin fen bilgisi öğretmen adaylarının fen, matematik, mühendislik ve teknoloji ile 21. yüzyıl becerilerine

yönelik tutumlarına etkisi . EKEV Akademi Dergisi , 0 (75) , 15-28 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71461/1149522

Dewey, J. (1997). Experience and Education. New York: Free Press.

Duman, O. (2019). Eğitimde Arduino Kullanımı ile İlgili Yapılan Çalışmalar, XII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, Rize, 489-499.

Duran, E. (2022). Arduino Nano Tabanlı Bir Eğitim Robotu Geliştirilmesi: myNanoBot. Bilişim Teknolojileri Dergisi 15(1). DOI: 10.17671/gazibtd.948478

Erdoğan, İ., Çiftçi, A., Yıldırım, B. & Topcu, M.S. (2017). STEM Eğitim Uygulamaları: Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Tartışma Becerilerinin İncelenmesi. Eğitim ve Uygulama Dergisi, 8 (25), 164-173.

Görgülü Arı, A.; Meço, G. A New Application in Biology Education: Development and Implementation of Arduino-Supported STEM Activities. *Biology* 2021, *10*, 506. https://doi.org/10.3390/biology10060506

Taylan Koparan, E. , Yüksel, B. & Koparan, T. (2021). Arduino ile Programlamanın Öğrencilerin Fen Bilimlerine Yönelik Başarı, Öz Yeterlilik ve Tutumlarına Etkisi . Yükseköğretim ve Bilim Dergisi , 11 (1) , 118-127 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/higheredusci/issue/62177/897767

Ling, O. S., & Wah, J. L. (2019). Ucts foundatıon students' perceptıon towards arduıno as a teaching and learning tool in STEM education. e-BANGI Journal, 16 (3), 1-21.

Meço, G. & Arı, A. G. (2021). Arduino Destekli Stem Etkinliklerine Yönelik Ortaokul Öğrencilerinin Görüşleri Secondary School Students' Vıews On Stem Actıvıtıes Supported Wıth Arduıno. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, 14(76).

Özbuğutu, E. & Acar, L. (2022). Türkiye'de Fen Eğitimi Alanında Elektrik Konusu İle İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi Bir İçerik Analizi . Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi , 6 (1) , 40-62 . DOI: 10.46452/baksoder.1118586

Özçelik, A. & Akgündüz, D. (2018). Üstün Yetenekli Öğrencilerle Okul Dışı STEM Eğitiminin Değerlendirilmesi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (2), 334-351.

Özmen, H. (2004). Fen öğretiminde öğrenme teorileri ve teknoloji destekli yapılandırmacı (constructivist) öğrenme. The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET), 3(1), 1303-6521.

Ramazanoğlu, M. (2021). Robotik Kodlama Uygulamalarının Ortaokul Öğrencilerinin Bilgisayara Yönelik Tutumlarına Ve Bilgi İşlemsel Düşünme Becerisine Yönelik Öz Yeterlilik Algılarına Etkisi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi , 25 (1) , 163-174 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/61177/736602

Resnick, M. ve Silverman, B. (2005). Some reflections on designing construction kits for kids. Interaction Design and Children, 117-122.

Sarı, U., Pektaş, H.M., Şen, Ö.F. et al. Algorithmic thinking development through physical computing activities with Arduino in STEM education. Educ Inf Technol 27, 6669–6689 (2022). https://doi.org/10.1007/s10639-022-10893-0

Sayın, M. (2019). Kodlama ve Robotik Eğitim Setlerinin Öğretmen ve Ö ğrenci Gözüyle Değerlendirilmesi, T.C. MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.

Sinap, V. (2017). Programlama Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme için Arduino Etkinliklerini Kullanma: Bir Eylem Araştırması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Isparta, Türkiye.

Taşdemir, C. (2017). Arduino, İstanbul: Dikeyeksen.

Taylan Koparan, E. , Yüksel, B. & Koparan, T. (2021). Arduino ile Programlamanın Öğrencilerin Fen Bilimlerine Yönelik Başarı, Öz Yeterlilik ve Tutumlarına Etkisi . Yükseköğretim ve Bilim Dergisi , 11 (1) , 118-127 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/higheredusci/issue/62177/897767

Tosuntaş Ş.B., Emirtekin E., & Süral İ., (2019). Eğitim ve öğretim teknolojileri konusunda yapılan tezlerin incelenmesi (2013-2018). Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 9(2), 277-286. https://doi.org/10.5961/jhes.2019.330

Yanpar, D. D. T. , Koray, Y. D. D. Ö. , Parmaksız, A. G. R. Ş. & Arslan, A. G. A. (2006). İlköğretim Öğretmen Adayları Tarafından Hazırlanan El Yapımı ve Teknoloji Temelli Materyallerin Yaratıcılık Boyutları Açısından İncelenmesi .

Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi , 45 (45) , 129-148 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10352/126772

EK

Araştırma Sırasında İncelenen Lisansüstü Tezler	
Sıra	Tezin Adı
1	Gökçe, H. (2021). Fen bilimleri dersine yönelik arduıno temelli robotik kodlama etkinliklerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
2	Secer, M. (2020). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde arduino kodlama ile kâğıt-kalem kodlama uygulamalarının öğrencilerin bilgi işlemsel düşünme becerileri, problem çözme becerileri ve STEM tutumları üzerine etkisi. Mersin Üniversitesi. Doktora Tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.
3	Tiryaki, A. (2019). Fen teknoloji mühendislik matematik uygulamalarının üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin tutum, eleştirel düşünme ve yaratıcılıklarına etkileri.Doktora Tezi.İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
4	Güleryüz, H. (2020). 3D yazıcı ve robotik kodlama uygulamalarının öğretmen adaylarının 21. yüzyıl öğrenen becerileri, STEM farkındalık ve STEM öğretmen öz yeterliğine etkisi. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
5	Tunç, C. (2019). STEM: Bütünleşik öğretmenlik çerçevesine yönelik hizmet içi eğitim programının uygulanması ve değerlendirilmesi. Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
6	Selçuk, N. A. (2019). Eğitsel robotik uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin ders motivasyonları, robotik tutumları ve başarıları açısından incelenmesi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
7	Yüksel, B. (2019). Arduino ile programlamanın 6. sınıf öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik tutum, başarı ve öz yeterliliklerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
8	Alaylı, A. (2021). STEM (FeTeMM) yaklaşımında robotik uygulamaların (Arduino) kullanımına yönelik fen öğretmen eğitimi. Yüksek Lisans Tezi.Trakya Üniversitesi, Tekirdağ.
9	Kırtoklu, E. (2021).Fen bilimleri öğretmen adaylarının elektrik devrelerinde blok kodlama özyeterliklerinin ve görüşlerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
10	Cihan, A. (2021). Robotik öğretiminde farklı kodlama ortamları kullanmanın öğrencilerin problem çözme süreçlerindeki düşünme becerilerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon Üniversitesi, Trabzon.

11	Yıldırım, M. (2020). Sinir sistemi'nin öğretiminde FeTeMM tabanlı Arduino robotik etkinliklerinin akademik başarı ve mühendislik tasarım süreci üzerine etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
12	Akman, C. (2021). Uzaktan eğitimde yapılan arduino etkinlikleri ile 5. sınıf öğrencilerine problem çözme becerisi kazandırılması: Bir durum çalışması. Yüksek Lisans Tezi.Gazi Üniversitesi, Ankara.
13	Oğul, E. (2021). Fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM uygulamalarındaki gelişim süreçlerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi , Kırşehir.
14	Güven, E. (2020). Ortaokul 5. sınıf fen öğretiminde Arduino destekli robotik kodlama etkinliklerinin kullanılması. Yüksek Lisans Tezi.Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
15	Karaahmetoğlu, K. (2019).Proje tabanlı Arduino eğitsel robot uygulamalarının öğrencilerin bilgisayarca düşünme becerileri ve temel STEM beceri düzeyleri algılarına etkisi. Yüksek Lisans Tezi.Amasya Üniversitesi, Amasya.
16	Eraytaç, Ö. F. (2019).Robotik kodlama eğitiminde blok tabanlı kodlama yönteminin ortaokul öğrencilerinin akademik başarısına etkisi. Yüksek Lisans Tezi.Çukurova Üniversitesi, Adana.
17	Başaran, B. (2018).Arduıno'nun elektrik deneylerine entegre edilmesinin ve deney raporlarının poster şeklinde hazırlanmasının, fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik laboratuvarlarına, teknolojiye ve bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
18	Aydın, H. (2021). Robotik ve kodlama eğitiminin ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin STEM eğitimine yönelik tutum, temel becerileri ve STEM kariyer ilgilerine etkileri. Yüksek Lisans Tezi.Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
19	Şengezer, M. U. (2021). The effects of face-to-face and blended learning environments in coding training on students' computational thinking skills. Yüksek Lisans Tezi.Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
20	Köseoğlu, G. (2021). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar programlama tutum ve özyeterlilik düzeyleri ile programlama araçlarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
21	Bal, N. (2019). Temel robotik eğitiminin ortaokul öğrencilerin 21.yy becerilerine ve bilgi işlemsel düşünme becerilerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi.Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
22	Sinap, V. (2017). Programlama eğitiminde probleme dayalı öğrenmeye yönelik Arduino etkinliklerinin kullanılması: Bir eylem araştırması. Yüksek Lisans Tezi.Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
23	Sefer, F. (2017).Mikroişlemci arayüzlerle tasarlanan kimya deneylerinin öğretmen adaylarının teknoloji ve kimya öz yeterliklerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi.Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

24	Gürman, Ü. (2019). Arduino ile müzik eğitiminde materyal tasarımı. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
25	Altay, G. (2019). Arduino kullanımının lise öğrencilerinin akademik başarılarına ve programlamaya yönelik tutumlarına olan etkisi. Yüksek Lisans Tezi.Ege Üniversitesi, İzmir.

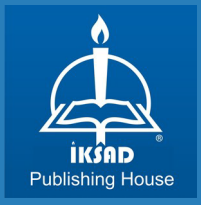

ISBN: 978-625-6404-06-9